

Общественная организация «Белорусский зеленый крест»

**БРАГИНЩИНА
В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ
БЕЛОРУССКО-УКРАИНСКОГО
ПОГРАНИЧЬЯ**

Сборник научных статей

МИНСК
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЧЕТЫРЕ ЧЕТВЕРТИ»
2018

УДК [94+008](476+477)(082)
ББК 63.3(4Бел)я43+63.3(4Укр)я43
Б87

Сборник подготовлен в рамках проекта
«Развитие потенциала сети семейных клубов в Чернобыльской зоне
с целью улучшения социально-экономической ситуации»,
финансируемого Европейским союзом

Автор идеи *Н.А. Святкина*

Редакционная коллегия:
канд. ист. наук А.Д. Лебедев (ответственный редактор), Н.А. Святкина,
Л.С. Скакун, О.Н. Шпиганович

Рецензенты:
канд. ист. наук В.П. Пичуков, д-р ист. наук С.А. Елизаров

Брагинщина в контексте истории белорусско-украинского пограничья :
Б87 сборник научных статей / редкол. А.Д. Лебедев (отв. ред.) [и др.]. – Минск :
Четыре четверти, 2018. – 142 с. : ил.
ISBN 978-985-581-246-4.

В сборник включены научные статьи, в которых рассмотрены актуальные проблемы исторического прошлого белорусско-украинского пограничья на примере территории Брагинского района. Особое внимание уделено аспектам, связанным с военно-политической и конфессиональной историей.

Издание адресовано историкам, краеведам, педагогам.

УДК [94+008](476+477)(082)
ББК 63.3(4Бел)я43+63.3(4Укр)я43

Данная публикация была подготовлена при поддержке Европейского союза. Ответственность за содержание данной публикации несет общественная организация «Белорусский зеленый крест», и она ни в коей мере не отражает точку зрения Европейского союза.

Содержание

Бельскі С.В.

З гісторыі ўладароў і маёнткаў Брагіншчыны
XVI–XVIII стст. 4

Лебедев А.Д.

Из истории имения Острогляды в XVI – начале XX вв. 56

Сергій Леп’явко

Брагінщина і козацтва напrikінці XVI ст. 74

Ростислав Бондаренко (священник)

Памяти мученика, крестившего моего деда (жизнеописание
протоиерея Иоанна Иосифовича Железняковича) 77

Замойский А.С.

Брагин и местечки юго-восточной Беларуси в условиях
перехода от войны к миру. 1918–1922 гг. 83

Новиков Д.С.

Борьба органов советской власти с бандой атамана Галака на
белорусско-украинском пограничье в начале 1921 г. 98

Мятліцкая В.М.

Саветызацыя школы на Брагіншчыне паводле архіўных
дакументаў 1920-х гг. 107

Колас А.В.

Правядзенне калектывізацыі ў Брагінскім раёне 115

Касперович Е.Н.

Создание национальных колхозов среди польского населения
Брагинщины (конец 1920-х – начало 1930-х гг.) 122

Саўчык К.В.

Брагінскія «контррэвалюцыянеры», альбо Да пытання аб мутуалізме
дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у БССР у першыя
пасляваенныя гады 127

З гісторыі ўладароў і маёнткаў Брагіншчыны XVI–XVIII стст.

Адміністрацыйная прыналежнасць у Новы час

У пачатку XVI ст. Брагінская воласць належала да Кіеўскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага і мусіла межаваць з Рэчыцкай воласцю на поўначы і Мазырскай на захадзе, бо менавіта побач з імі яна названая ў пераліку валасцей у дамоўнай паміж Вільняй і Масквой у 1503 г. [61, с. 395, 400], як і раней у “Спісе гарадоў Свідрыгайлы” 1432 г. [62, с. 118, 121; іл. № 1, 2]. З абмежавання 1512 г. часткі воласці, якая разам з месцам Брагінам аддавалася “*на вечнасць*” каралём Жыгімонтам Старым князю Міхаілу Васільевічу Збаражскаму, вынікае, што паўночная мяжа яе праходзіла з захаду на ўсход ад вострава Кажушкі праз угоддзі сяла Лісцвін (на поўдзень ад Хойнікаў і далекавата ад Рэчыцкай воласці) у накірунку сяла Дзімамеркі, што на Лоеўшчыне [56, а. 1049–1050 адв.]. Але гэта толькі таму, што паўночная частка воласці, відавочна, была перададзеная іншаму ўладальніку (гл. ніжэй). На ўсходзе і паўднёвым усходзе Брагінская воласць межавала з Любецкай, а на поўдні і паўднёвым захадзе з Чарнобыльскай воласцю; прычым да названых дзвюх валасцей належалі і некаторыя мясціны сучасных Брагінскага і Хойніцкага раёнаў [17, с. 26*; іл. № 3]. У ходзе адміністрацыйнай рэформы 1565–1566 гг. была вызначана мяжа Кіеўскага павету на ўчастку, дзе знаходзілася Брагінская воласць:

“<...> Мозырскою границю до Брагиньское границы, а Брагиньскою границю до Днепра, по левой стороне пуцаючи волость Речицкую, до Любеча <...>

<...> а Словешнею доловь ажъ до Припети, по правой стороне поветъ Киевский, а по левой Мозырский, а черезъ реку Припеть, оставуючи полеве Речицу со всеми границами, а поправу Брягинь со всем поветомъ Киевским ажъ до Днепра <...>” [65, стб. 892, 893].

М.К. Любаўскі, на падставе гэтых звестак меркаваў, што Брагінская воласць аднесена да Мазырскага павету [49, с. 239]. З ім пагадзіліся А. Ябланоўскі [17, с. 26] і П.Г. Кляпацкі [44, с. 183]. Магчыма, названым даследчыкам падаўся неверагодным вялізны абшар Кіеўскага павету. Аднак беларускі гісторык М.Ф. Спірыдонаў слушна сцвярджае, што воласць належала ўсё ж да апошняга [68, с. 185]. Запіс “*Брягинь со всем*

поветомъ Киевским” (не з Мазырскім) у тым пераконвае. У грамаце княжэўны Фенны Любецкай 1568 г. запісана, што Хойнікі, Навасёлкі і Астраглядавічы [А тым болей астатняя Брагіншчына. – С.Б.] “у повете Киевскомъ лежачие” [30, с. 226]. Што праўда, бацька Фенны князь Дзмітрый, не жадаючы адказваць у судзе за дзеянні сваіх падданных перад ігуменам Свята-Міхайлаўскага (Залатаверхага) манастыра ў Кіеве, сцвярджаў у снежні 1556 г.: “А што ся, дей, дотычет жалобы отца игуменови на людей моих села Остроглядовского о подране бчол и о збите людей монастырских тое село Остроглядовичи не ест у повете Киевского воеводства, але Троцкого повету, не повинен бых тут с того имени отказывати” [38, с. 362]. У гэтым выпадку князь Дз. Любецкі ці спадзяваўся на геаграфічную недасведчанасць кіеўскіх урадоўцаў? Далей, аднак, і сам пачаў скардзіцца: “<...> и я, дей, теж сам и люди мои кузцовские [Сяло Кузцоўскае – будучае Краснаселле ў Прыпяцкай зоне на Хойнікшчыне. – С.Б.] и хвойницкие от подданных церковных так веле кривды нам <...>” [38, с. 363].

Канчаткова прыналежнасць Брагінскай воласці ў XVI ст. вызначана напярэдадні Люблінскай уніі 1569 г. Указам караля Жыгімонта Аўгуста ад 6 чэрвеня Кіеўскае ваяводства было далучана да Польскай Кароны [14, s. 84–87; 60]. Уладальнік Астраглядаў і Хойнікаў пан Шчасны Харлінскі, польскі шляхціч, які паходзіў з Люблінскага ваяводства, мог сустрэць гэта не інакш як з прыхільнасцю. Нездарма пазней, у 1598 г., сейм прызначыў яго ў склад камісіі па размежаванню спрэчных тэрыторый паміж ВКЛ і Каронай адным з двух камісараў ад Кіеўскай зямлі [іл. № 8]. Урэшце тое ж давлялося прызнаць і русінам князям Аляксандру і Міхаілу Вішнявецкім – спадчыннікам Брагінскага маёнтку, хоць спачатку для прыняцця прысягі яны і не з’явіліся [40, с. 22]. Заходняя Хойнікшчына ў складзе Мазырскага павету, з волі тамтэйшай шляхты ды пры падтрымцы ўплывовага сенатара і мазырскага старасты князя Мікалая Радзівіла Рудога, была пакінутая ў Вялікім Княстве і, выведзеная з межаў Кіеўскага, сталася часткай Мінскага ваяводства [60].

Падчас размежавання Мазырскага павету ВКЛ і Кіеўскага ваяводства Кароны Польскай у 1621–1622 гг. Брагінская воласць ужо, мусіць, належала да Оўруцкага павету апошняга. Як зазначана ў земскіх кнігах кіеўскіх, паны камісары разам з сялом кіеўскага біскупства Кажушкавічамі залічылі да Кароны сёлы пана Мікалая Харлінскага Навасёлкі, Храпкаў, Дворышча, мястэчка і вёску Хойнікі, сяло Вялікі Бор і сёлы [Відавочна, асобныя безыменныя сядзібы. – С.Б.] Брагінскай воласці за рэчкай Сычоўкай, а сяло і двор Тульгавічы, сяло Барысавічы (Барысаўшчына) адпаведна паноў Лавейкаў і Храпавіцкага, сяло і двор

Загалле “з усімі вёскамі і грунтамі” пана Лозкі, сяло і двор Настолле пана Іскарастынскага, “іншыя прылегласці і грунты” аж да мяжы ўгоддзяў сяла Маканавічы князёў Жыжэмскіх, што ў Рэчыцкім павеце, – да павету Мазырскага ВКЛ*** [17, с. 96– 97; 47, с. 142–143]. Так было і да канца XVIII ст. [іл. № 11]

Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай у 1793 г. Брагіншчына і Хойнікшчына, падобна, сталі часткай Чарнігаўскай губерні (намесніцтва), з 1796 г. былі ў складзе адноўленага Рэчыцкага павету спачатку Чарнігаўскай, потым Маларасійскай, а з 29 жніўня 1797 г. Мінскай губерні Расійскай імперыі [50]. У дарэфарменны час пра падзел на воласці нічога невядома. Пасля рэформы 1861 г. тэрыторыя будучага Брагінскага раёна (уключна і з шэрагам паселішчаў сённяшняй Хойнікшчыны) знаходзіліся ў межах розных валасцей Рэчыцкага павету Мінскай губерні [33, с. 162, 170, 175, 179]:

– Брагінскай (Брагін, Буркі, Валахоўшчына, Глухавічы, Гарадзішча, Дублін, Зарэчча, Іллічы, Кавака, Казялужцы, Каманоў, Катловіца, Крыўча, Лубенікі, Малейкі, Міхнаўка, Нудзічы, Пераносы, Пажаркі, Пецькаўшчына, Пошчакаў, Сялец, Сабалі, Спярыжжа, Сцяжарнае, Тэкліноў, Цюцькі, Вуглы, Хатуча, Шкураты, Юркавічы, Ясяні, Ясьменцы);

– Ёлчанскай (Новая Ёлча, Асарэвічы, Верхнія Жары, Вялле, Галкі, Гдзень, Кацічаў, Камарын, Капоранка, Лукаеды, Ніжнія Жары, Пеўні, Старая Ёлча, Чэрнеў);

– Мікуліцкай (Мікулічы, Бабчын, Бакуны, Багушы, Бардакі, Веляцін, Вялікі Лес, Вараец, Высокае, Вязок, Губарэвічы, Звяняцкае, Дуброўнае, Карпілаўка, Конанаўшчына, Лісцвін, Марытон (Маратон), Мокіш, Астрагляды, Пlosкае, Пудакоў, Рудакоў, Рудыя, Рыжкаў, Унігаўка, Чахі, Шчарбіны);

– Савіцкай (Савічы, Верхавая Слабада, Выграбная Слабада, Грушнае, Жалібор, Жэрднае, Калыбань, Крукі, Кулажын, Міхалёў, Нежыхаў, Пясочная Грэбля, Піркі, Пасудаў, Просмычы, Пучын, Сувіды, Хракавічы, Цалуйкі, Чыкалавічы).

Яшчэ шэраг паселішчаў месціліся ў складзе валасцей з цэнтрамі на Лоеўшчыне [33, с. 112, 113]:

– Дзяражыцкай (Бераснёўка, Дабрагошча, Жылічы, Малажын, Чамярысы);

– Ручаёўскай (Жураўлёва Рудня, Новы Макрэц, Петрыцкае, Стары Макрэц).

Такое становішча захоўвалася да бальшавіцкіх адміністрацыйна-тэрытарыяльных пераўтварэнняў пачатку 1919 г. і наступных.

*Тут жа А. Ябланоўскі, акрамя таго, адвольна змясціў Брагінскую воласць у складзе Любецкай акругі побач з Любецкім і Лоеўскім староствамі. І.В. Кандрацьеў пайшоў у гэтым пытанні яшчэ далей, залічыўшы прынамсі палову Брагіна да Любецкага староства [46, с. 20, 196–97] і нават да Любецкай (!) воласці [46, с. 69, 79].

**Яшчэ ў 1550 г. са слоў ігумена Савы было запісана: *“К тому теж люди князя Дмитреевы остроглядовцы в члвка их монастырского Ходоса в погонном острове [Пазнейшая вёска Пагоннае на Хойнікшчыне. – С.Б.] вчале дубье бортное со бчолами отнимают, бчолы дерут и свои знамена новии на дереве бортном кладут, а их стары казят и коли тыи люди монастырскии о тыи кривды и шкоды свои врьяднику его жалуют, он их збивает, отповеди и похвалки чинит <...>”*. Урадовец выслухаў тады адказ князя, у якім – ані слова аб прыналежнасці да Троцкага павету [38, с. 359]. Падобна, у 1556 г. князю важна было ашчадзіць ад судовых разбораў цэнтральны двор свайго маёнтка.

***Сітуацыя, бадай, унікальная: тэрыторыя сённяшняга г. Хойнікі ў раёне вул. Настольскай і канца досыць працяглай вул. Пралетарскай, якая пачынаецца паблізу яго гістарычнага цэнтру “на Замку”, да 1569 г. была часткай Мазырскага павету, тады як тагачасныя Хойнікі належалі да павету Кіеўскага, пасля ж абедзве паловы апынуліся яшчэ і ў розных ваяводствах – Мінскім і Кіеўскім, ды ў розных частках федэратыўнай дзяржавы – адпаведна ў ВКЛ і Кароне (С.Б.).

Акт абмежавання Брагінскай воласці 1512 года

Тэкст абмежавання Брагінскай воласці 1512 г. у фондах НГАБ у Мінску вядомы з актавай кнігі Мазырскага гродскага суда як запіс ад 2 жніўня 1776 г. [56, а. 1049–1050 адв.; іл. № 4], а таму выкананы лацінскай графікай, хоць, у адрозненне ад польскамоўных уступу і канцоўкі ўсяго дакумента, *“рускай мовай пісаны”*. Гэтым тлумачыцца і польскамоўны загаловак *“Akt Ograniczenia Hrabstwa Brahińskiego”*, які аўтары энцыклапедычных артыкулаў няслушна ўжываюць, калі пішуць аб месцазнаходжанні, скажам, Хойнікаў у пачатку XVI ст. Тэрмін “графства” для азначэння адміністрацыйных адзінак і асобных уладанняў у ВКЛ таго часу не ўжываўся, таму ў “рускай” частцы дакумента і значыцца *“воласць Брагіня”*. Мы маем справу з больш позняй традыцыяй, калі некаторыя з Вішнявецкіх пісаліся не толькі *“князямі на Вішняўцы”*, але і *“графамі на Брагіне”*. Паны Ракіцкія, да якіх урэшце адышоў Брагінскі маёнтка і для якіх складзены запіс 1776 г.,

у XIX ст. таксама называлі сябе “графамі”. Але ці мелі яны адпаведны тытул насамрэч?

Аўтар абмежавання, насуперак хойніцкай кнізе “Памяць”, з якой праз дзесяць гадоў тое запазычана і кнігай “Памяць” Брагінскага раёна, быў не дзякам, а дзяржаўцам трахтамірскім і дымірскім, дваранінам каралеўскім. Дзяржаўцы – гэта часовыя ўладальнікі і кіраўнікі дзяржаўных маёнткаў. Трахцеміраў і Дымер – населеныя пункты ў сучасных Чаркаскай і Кіеўскай абласцях Украіны. Прозвішча аўтара не Кніцічаў, а Кміцічаў. І як у згаданых крыніцах Кісялёве і Яльцове адразу пазнаюцца Кісель і Ялец, так у Кміцічаве – Кміціч або Кміта герба “Харугвы”. Гэта ўсё вядомыя не адно ў Кіеўскім ваяводстве шляхецкія сем’і.

З населеных пунктаў воласці, акрамя Брагіна, у дакуменце згаданыя тры памежных сяла – Галэк (“да сяла Брагінскага Галэк” – паланізаваны родны склон назоўніка?), пэўна Галкі, што на Брагіншчыне, Ліштвін – хойніцкі Лісцвін, Дамамірка – лоеўскія Дзімамеркі. Пра Хвойнікі (Хойнікі) ж ніякіх звестак тут няма і быць не магло. Мяжа часткі Брагінскай воласці, што прызначалася князю Міхайлу Васільевічу Збаражскаму, праходзіла ад вострава Кажушкі праз угоддзі Лісцвіна ў накірунку сяла Дзімамеркі, г. зн. на поўдзень ад сяла Хвойнікі, ды яшчэ і за гарою*. Згаданы ў абмежаванні востраў Хойнічак месціўся паміж сёламі Лісцвін і Дзімамеркі, хутчэй за ўсё на тэрыторыі сучаснай Брагіншчыны, а чысты рог Хвайнічок яшчэ далей – паміж с. Дзімамеркі і месцам упадзення рэчкі Пясочанкі (Пясочні) у Брагінку. Пэўна, ні адзін з гэтых Хвайнічкоў не мог быць колішнімі Хойнікамі. Не толькі таму, што не з’яўляўся паселішчам, як даўно заўважылі ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі, але і з прычыны неадпаведнасці свайго геаграфічнага размяшчэння. Абедзве згаданыя кнігі “Памяць” дагэтуль уводзілі чытачоў у зман**.

У акце названня яшчэ астравы Дронкі і Кажушкі. Не выключана, што ўжо ў 1512 г. існавалі і аднайменныя сёлы, якія ў 1552 г. належалі да Беласароцкай нядзелі Чарнобыльскай воласці [14, с. 588] Кіеўскага ваяводства, а астравы былі ўгоддзямі гэтых сёлаў, памежнымі з Брагінскай воласцю. Востраў Петкаўшчызна, востраў Сеўкоўскі (будучае сяло Сеўкоўцы, як у лісце братаў А. і М. Вішнявецкіх 1574 г., або сучасныя Сеўкі на Лоеўшчыне) у межах самой Брагінскай воласці, востраў Хракаў і востраў Савінскі (Савіцкі?) Жэрдзен (будучая вёска Жэрднае), відавочна, былі ўгоддзямі сёлаў Пецькаўшчына, Хракавічы, Савічы. Апошнія два, паводле І.В. Кандрацева, належалі да Любецкай

воласці [46, с. 198, 199], а значыць былі памежнымі з воласцю Брагінскай. Востраў Жэрдзен мог пазначаць мяжу з Чарнобыльскай воласцю.

Наогул гэты невялікі дакумент уяўляецца вельмі прыдатным для вывучэння даўняй тапаніміі сённяшніх Брагінскага, Хойніцкага і Лоеўскага раёнаў. Адныя абазначэнні балот ды забалочаных мясцінаў (алёс, бель, гало, мох, прыд (прыдыскае), тапіла) якія шматлікія, што ўжо казаць пра самыя тапонімы.

Ніжэй змяшчаем пераказ па-беларуску позняй копіі “Абмежавання”.

Акт абмежавання брагінскага графства

для яснавляльнага яго міласці пана Ракіцкага,
палкоўніка пяцігорскага войск Вялікага Княства Літоўскага
служачага

Года тысяча семсот семдзесят шостага месяца жніўня другога дня

На ўрадзе Яго Каралеўскай Міласці гродскім Мазырскім перада мною, Янам Валерыянам Вольскім, падстолім і падстарастам судовым павету Мазырскага, яснавляльным яго міласцю панам Гедэонам Яленскім, старастам судовым мазырскім, пісарам дэкрэтовым Вялікага Княства Літоўскага ўведзеным на пасаду, прысутны асабіста вьяльможны яго міласць пан Алаізы Ракіцкі, ротмістр Ашмянскага павету, Абмежаванне ўсяго графства Брагінскага, рускай мовай пісанае, у копіі яснавляльнага яго міласці пана Міхала Ракіцкага, палкоўніка пяцігорскага войск Вялікага Княства Літоўскага, у чужым архіве доўгі час захоўванае, па атрыманні яго адразу да актаў падаў наступнага зместу:

Лета Божага тысяча пяцьсот дванацатага месяца марца сёмага дня

За Указам Гасударскім Найяснейшага Караля Яго Міласці Зыгмонта, а за паданым чалабіццем князя Міхайла Васілевіча Збаражскага, я, Іван Андрэевіч Кміцічаў, дзяржаўца трактамірскі і дымірскі, дваранін Яго Міласці Каралеўскай, выехаўшы на імене воласці Брагіня, каторага воласць раней прыналежная была да Яго Міласці Гасудара Караля Вялікага Князя Літоўскага, аглядаў я рубез той воласці, каторая пачынаецца з гары рэчкаю Брагінкаю ўніз да ракі Дняпра, а Дняпром угору да сяла Брагінскага Галэк, ад таго сяла ідучы да места Брагіня ад рогу вострава Юркоўскага ў рэчку Быструю, катораю ўперад праваю стараною ў роў, які называецца Рубез; адтуль ракою ў Шлях і ў востраў Брагінскі Петкаўшчызна, адтуль на белую гару, тою гарою папалам уздоўж у балота, каторым папалам уздоўж на Масток, тым Мастком папалам уперад, з Мастка зноў балотам папалам уздоўж у Хвойку

востраў Хракаў, ад Хвойкі ў Дубовік востраў Дубенскі, ад Дубовіка балотам уздоўж папалам у тапіла Кулешаў у Яблонаў востраў Брагінскі, каторы папалам, адтуль у востраў Жэрдзен Савенскі ў Хвашчы востраў Брагінскі, ад Хвашчы балотам папалам уздоўж у востраў Брагінскі Пупаху, ад Пупахі балотам беллю ўдоўж папалам у востраў Бровак, ад Броўка таксама балотам беллю папалам уздоўж у Зварачанскія астравы праваю стараною зноў балотам беллю ўздоўж папалам з астравамі Дронкі Курылушкі і Кажушкі ў лазу, катораю папалам уздоўж у альсы, альсамі ў Тапіла, з Тапіла ў рэчку Ціхую, з Ціхай у рэчку Цеснаўку, катораю папалам уздоўж у перезд балота, тым балотам зноў папалам уздоўж у Суботнае, з Суботнага ў балота Ператок, каторым папалам уздоўж на гаць, з гаці ў балота, называнае Рокаш, каторым папалам уздоўж праваю стараною ў балота Свістошу, каторым папалам уздоўж у балота брагінскае Ржавец, тым балотам Ржаўцом у сяло Ліштвін Брагінскае прама мяжою праваю стараною ў Роў Вялікі, з таго Рову ў балота Чыснец, каторым папалам уздоўж зноў у Роў Другі Вялікі, з таго рова ў Кашовец, каторым папалам уздоўж з Кашоўца ў балота Казіную Баряду Брагінскую, берагам адтуль у Карчовае балота Брагінскае берагам, з Карчовага праваю стараною ў алёс, альсом ў брод, які называецца Рубеж, адтуль балотам мохам папалам уздоўж у Загацішча, з таго балота праваю стараною ў рэчку Дубровіцу, катораю папалам уздоўж, з той рэчкі на гало, тым галом уздоўж папалам у зацятыя і ў жадныя астравы Брагінскія, ад тых астравоў зноў галом вялікім папалам уздоўж праваю стараною ў востраў Хойнічак балотам Шызоўцам у балота і мох Каровя Лука Брагінская, ад той лукі альсамі ў ляскі праваю стараною ў Караханскі мох балотам, з таго ў Лысную балота ў Шчытаў востраў Брагінскі ў Лецешын балота, каторае балота папалам уздоўж з Лецешына ў Ваўкошынку рэчку, катораю папалам уздоўж, тою рэчкаю ў алёс, з таго альса балотам Цесновым папалам уздоўж, з Цесновага ў Сухое балота папалам уздоўж, з таго балота ў Кабылі Брод, з таго брода ў Пясочню рэчку, тою рэчкаю ўздоўж папалам у сяло Брагінскае Дамамірку, каторая рэчка пайшла тапіламі і балотам у рэчку Чэрэтынскую ў Гнілушу, з Гнілушы праваю стараною ў Іванкаў востраў балотам уздоўж папалам у Белкіну, тою рэчкаю ў Калодну, з Калодны ў Крымок, тою рэчкаю ў востраў Сеўкоўскі, называны Доўгі, праваю стараною ў Сеўкоўку, з той рэчкі балотам уздоўж папалам у Дуброву Сеўкоўскую ў Ператок логам грываю ўперад праваю стараною ў Капец, адтуль у Крыніцу Чэрэтаваху, ад Чэрэтавахі логам праваю стараною ў прыдыскае гало папалам ровам, з таго гала і рову праваю стараною ў Кнітавую лазу ўздоўж папалам, тою лазою ў балота Загацішча, каторым папалам

у чысты рог Хвойнічок, з таго рогу на Кражавацік Пуцішчам у Касповы (Каспаровы?) Лес балотам у Доўгі Востраў альсом у Хатчыцкую мяжу, ад той мяжы праваю стараною балотам уздоўж папалам зноў у рэчку Пясочню, каторая бяжыць у рэчку быструю Брагінку, адкуль рубаж Брагінскі пачаўся, там і заканчваецца. Гэтаму майму агляду хоць і зволіў супрацівіцца камісар князя яго міласці Збаражскага пан Хвядос Палазовіч***, толькі ж я па Указу Гасударскім Яго Міласці Каралеўскім гэты ліст рукой маёй падпісаў у замку Брагінскім, а пры тым былі людзі слухныя шляхецкага роду пан Андрэй Кісялёў і пан Міхайла Яльцоў.

У таго Абмежавання ўсяго графства Брагінскага подпіс рукі яго міласціпанакамисараЯгоКаралеўскайМіласці,тымівывыказаны словамі: Иван Андреевич Кмицічаў, дзяржаўца трахтамірскі і дымірскі, дваранін Яго Міласці Каралеўскай. Каторае тое такое Абмежаванне графства Брагінскага рускай мовай пісанае, з-за даўнасці падзёртае, за паданнем яго вышэйназванай асобай да актаў, ёсць да кніг гродскіх павету Мазырскага спраў вечыстых прынятае і ўпісанае.

Выпіс выдадзены

*Тую гару за паўтысячагоддзя, зразумела, нішто не магло зруйнаваць, яна і сёння аддзяляе Лісцвін, Паселічы, урочышча Пальміру ад Хойнікаў, але хвайнікоў, з-за якіх райцэнтр атрымаў сваю назву, на ёй няма, бо векавыя дрэвы даўно высечаныя, а зямля пад імі разараная. Лес, што яшчэ прымыкае да гары з усходу і паўночнага ўсходу – пасляваенны, ды і той, падобна, будзе неўзабаве высечаны, не з-за караеда...

**Гл.: Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Хойніцкага раёна. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1993. – С. 26; Памяць. Брагінскі раён. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2003. – С. 38. Дарэчы, гэтыя памылковыя звесткі выкладаліся настаўнікамі задоўга да з'яўлення кнігі “Памяць”, прынамсі, аўтар сустракаў іх у экспазіцыі музея СШ № 3 г. Хойнікі ў лістападзе 1977 г., калі яшчэ і раённы краязнаўчы музей не існаваў (С.Б.). Адкуль усё?..

***Чаму мог супрацівіцца «камісар» князя Збаражскага? Усё ж праводзілася ў яго інтарэсах. Пан Фёдар (Хвядос), пэўна, бацька Сямёна Палазовіча, уладальніка Астраглядавічаў і Хвойнікаў, а Астраглядавічы пры абмежаванні апынуліся ўнутры ўладання М. Збаражскага (гл. ніжэй). Вось для каго з'явіўся клопат: а ці не паспрабуе князь альбо яго нашчадкі ў будучыні прыгарнуць да сваіх і землі Палазовічаў? І ці мог старэйшы Полаз быць упаўнаважаным Збаражскага? Выглядае так, нібы каралеўскі камісар І. Кміціч досыць адвольна вытлумачыў незадавальненне суседа.

Уладальнікі Астраглядаўскага / Хойніцкага маёнтку

А. Ельскі ў слоўнікавым артыкуле “Astrahlady” пісаў, нібы паселішча некалі належала князям Вішнявецкім [8, с. 690]. Тое ж сустракаем і ў папулярным выданні “Россия. Полное географическое описание нашего Отечества” [63, с. 568]. Большасць асобаў, якія звярталіся да тэмы пазней, паўтаралі гэтую версію без праверкі, ператварыўшы яе ў традыцыю. Аднак А. Ельскі і паслядоўнікі (той жа М.В. Доўнар-Запольскі) у сваіх працах не абапіраліся непасрэдна на крыніцы XVI ст., а навуковыя творы аўтары нават навейшых энцыклапедычных выданняў чамусьці не ўлічвалі. Таму агульная карціна атрымалася неадэкватная.

Спачатку Астрагляды ў складзе Брагінскай воласці былі дзяржаўным уладаннем і кіраваліся вялікакняскім намеснікам, як тое было на 1496 г. [21, с. 397]. У 1506 г. кароль і вялікі князь Аляксандр аддаў апошнюю ў трыманне Данілу Дзедкавічу, пакуль той не выбера належных яму 230 коп грошай [21, с. 37]. Але неўзабаве манарх памёр, яго ж брат і пераемнік Жыгімонт Стары “взяли есмо тую волостку Брягин” пад сваю руку [6, с. 131–132]. Ненадоўга, бо прывілеем ад 25 кастрычніка (4 лістапада) 1509 г. воласць тым жа каралём была аддадзена “до живота его” князю Міхаілу Васільевічу Збаражскаму, які раней ужо карыстаўся даходамі з яе “до воли господарское” [6, с. 431]. У хуткім часе князь М. Збаражскі, жадаючы атрымаць воласць “на вечность”, біў чалом каралю аб правядзенні яе абмежавання, што і выканаў у пачатку 1512 г. дзяржаўца трахтамірскі і дымірскі І. Кміціч [56].

У Літоўскай метрыцы – М.К. Любаўскі цытаваў гэта яшчэ ў сваёй магістарскай дысертацыі (1892 г.) – ёсць запіс, паводле якога князь Міхаіл Васільевіч Збаражскі, які першы назваўся Вішнявецкім (ад замка Вішнявец на Валыні), у канцы 1512 г. атрымліваў ад караля Жыгімонта Старога на вечнасць “<...> тую волостку Брягин з местом и с корчмами, и з мытом, и з городищом, и со всеми селы, и з людми, кром тых сел, што первеи того кому у той волости будем дали <...>” [49, с. 239]; у публікацыі 2002 г. адпаведнай кнігі Метрыкі падаецца аднак іншая дата – 21.12.1514 [7, с. 240–241]. Заўважым, што ў ранейшым каралеўскім 1509 г. лісце-падараванні Брагінскай воласці князю М.В. Збаражскаму “до его живота” такой агаворкі мы не сустракаем, а гэта значыць, што яна заставалася яшчэ тэрытарыяльна адзіным уладаннем.

Што і каму аддалі “первеи того”? Прынамсі, Астрагляды і Хойнікі ўжо належалі оўруцкаму намесніку Сямёну (Сенку) Палазовічу [іл. № 15]. Ускосна аб гэтым сведчыць вышэйзгаданае абмежаванне

1512 г., з якога відаць, што Хойнікі засталіся па-за межамі ўладання М. Збаражскага, а Астрагляды з наваколлямі – унутры яго [35, т. 1, с. 149; іл. № 5]. Верагодна, напярэдадні падаравання яны з уласна “волостки Брягин” былі выключаныя.

Пакуль невядомы тэкст прывілея самому пану Сямёну Палазовічу, які можа быць пазначаны і больш раннім годам, чым 1512. Але ў 2008 г. украінскім гісторыкам Андрыем Блануцай быў апублікаваны ліст караля Жыгімонта Старога, складзены ў Кракаве 3 (13 н. ст.) сакавіка 1532 г. Ён дазваляе сцвярджаць, насуперак энцыклапедыям, што Астрагляды і Хойнікі князям Вішнявецкім гербу “Карыбут” [іл. № 17], у адрозненне ад іх продка князя Міхаіла Васільевіча Збаражскага*, ніколі не належалі. Гэтым дакументам кароль вяртаў Хвойнікі, Астраглядавічы і Навасёлкі, якія прыгарнуў быў да Кіеўскага замку ваявода Адрэй Якубавіч Неміровіч, зяцю С. Палазовіча князю Дзмітрыю Раманавічу Відэніцкаму (Любецкаму) герба “Друцк” [32; іл. № 16].

Калі ў 1558 г. князь Дзмітрый памёр, яго жонка пані Фенна Палазоўна запісала маёнткі на імя сына Богуша Любецкага, але той пакінуў свет жывых бесплатным у 1564 г., і яго ўдава Ганна не здолела ашчадзіць “добра” ад упартых, нават нахабных, дамаганняў Мельхіёра Насілоўскага, мужа сястры Богуша Фенны [15, с. 206–207]. Князёўна Фенна Любецкая пасля смерці мужа ў 1568 г. узяла шлюб са Шчасным (Феліксам Адауктам) Харлінскім, запісаўшы яму ў вышэйзгаданай грамаце “*именя свое отчизные, дедизные, материстые*” [30, с. 224–227].

Такім чынам, Астраглядамі і заўжды неад’емнымі ад іх Хойнікамі ў апошняй трэці XVI ст. завалодала кіеўская галіна роду Харлінскіх герба “Бонча” [іл. № 18], гісторыя якога ў дакументах ці не скрозь судовыя працэсы, наезды, сваркі, калатнеча; у валынскай галіне здарылася нават забойства на сямейнай глебе. Паводле Т. Жыхлінскага, Шчасны, чалавек шырокай славянскай натуры, выхаваны ў атмасферы палітычных свабод, сцяснёны адно ранейшым немажым побытам на пясчаных глебах Харленжа ў Люблінскім ваяводстве, дзякуючы багатаму жончынаму пасагу, пачуўся даволі магутным і зусім не стрымліваў свае буйныя фантазіі, пры кожным выпадку лёгка рабіў наезды на суседнія маёнткі. Найбольш пацярпелі ад яго ўладанні Кіеўскай мітраполіі Унін і Дзедаўшчына Пячорскага манастыра. Дайшоў нават да таго, што пазбавіў пасады аднаго архімандрыта і прызначыў іншага. Прычым манахі думалі, што рабілася гэта згодна з воляй караля і падпарадкоўваліся, ажно пакуль не высветлася, што гэта быў свавольны гвалт [19, с. 17– 18, 24–25; 58, № 72, 83, 120; 2, т. II, с. 345–348].

Што да ўладанняў князёў Вішнявецкіх, у тэксце ліста ад 15 (25 н. ст.) сакавіка 1574 г., які размяжоўваў уладанні князёў-братаў Міхаіла і Аляксандра Вішнявецкіх, Астраглядавічы, “дарога Хвойніцкая” [іл. № 7] выступалі хіба памежнымі арыенцірамі, тады як сёлы Бабчын, Веляцін, сядзіба Высокае, Галкі, Глухавічы, Губарэвічы, Дублін, Дамамірка, Дубна, востраў Дудоўшчына, Зашчоб’е, Крыўча, Лісцвін, Мікулічы, Піркі, востраў Рудакоў, Сеўкі, Сялец, востраў Удалёўка, Юркавічы “цягнулі” да Брагіна. Дарэчы, імя харунжага кіеўскага Шчаснага Харлінскага запісана ў канцы тэкста сярод імёнаў іншых сведкаў, а яго пячатка была адной з васьмі, якія зацвердзілі дакумент [54, а. 17–21 адв.; 68, с. 187–193].

Яшчэ да сваёй смерці каля 1606 г. падкаморы кіеўскі Шчасны запісаў Астраглядаўскі маёнтак старэйшаму сыну Мікалаю. М. Харлінскі і яго жонка Гэлена або Гальшка фундавалі ў Астраглядавічах касцёл, з ім жа ўзнікла і першая ў рэгіёне каталіцкая парафія [5, р. 148, іл. № 14]. Калі гэта адбылося? Паводле А. Ельскага, у 1626 г. [8, с. 690]. Мабыць раней, бо ўжо ў 1623 г. Гальшка Харлінская (з роду Стужынскіх, верагодна, герба “Адравонж”) сама, без мужа (памёр?), судзілася са сваякамі Харлінскімі за іх наезд на замак Астраглядаўскі, вёску Астраглядавічы, на мястэчка Новы Харленж (Хойнікі), вёску Хойнікі і інш. [18, с. 637]. Або ў 1626 г., але тады ўдава сама мусіла фундаваць будаўніцтва касцёла, зяць бо – кальвініст.

Не пазней за 1624 г. маёнтак Астраглядавічы стаў уласнасцю ваяводзіча смаленскага Мікалая Абрагамовіча (Абрамовіча) герба “Ястрабец зменены” [іл. № 19], жанатага з дачкой Гальшкі Харлінскай Евай, народжанай у шлюбе з князем Дзмітрыем Курцэвічам [2, т. I, с. 19–20; 28, с. 396–397; 48, с. 15]. Актавая кніга Жытомірскага гродскага суда 1635 г. са слоў вознага засведчыла, што з-за няўплаты чопавага падатку ён “*Перши позовъ по его милость пна Абрамовича, воеводича смоленского, до села Остроглядовичъ, маетности его милости, того року и дня деветнастого мца септѣмѣбра однесль и въ дворе тамошнимъ урядникови в руки одъдалъ <...>*” [20, № 40]. Валодаў маёнткам М. Абрамовіч яшчэ і ў 1637 г., калі за 12 000 зл. перадаў фальварак і вёску Руднае ды вёскі Дворышча і Навасёлкі на тры гады ў карыстанне зямяніну Стэфану Воўку [9, № 62], намінальна, і ў 1639 г., калі заставіў Астраглядавічы гданьскаму мешчаніну Ежаму Гэўлу за 33 600 зл. [11, № 17, 18], і ў канцы 1641 г., калі вяртаў доўг сыну нябожчыка Ісааку Гэўлу [10, № 492, 493]. Уражанне такое, нібы генерал артылерыі ВКЛ М. Абрамовіч ці не кожны раз пазычаў грошы дзеля

таго, каб аддаваць папярэднія даўгі то дзяржаве, то прыватным асобам, застаўляючы Астрагляды.

Верагодна з-за тых даўгоў пад 1643 г. уладальнікам былога маёнтку М. Абрамовіча названы ўжо кіеўскі падстолі (пазней кіеўскі кашталян, потым ажно ваявода берасцейскі) Максіміліян Бразоўскі герба “Газдава” [38, с. 386–387; 2, т. II, с. 202–203; іл. № 20]. Праз шлюб з яго дачкой Зофіяй маёнткі Яснагародка і Астраглядавічы ўрэшце дасталіся князю Канстанціну Яну Шуйскаму герба “Святы Юрый” [“Георгій Пераможца”, іл. № 22]. М. Бразоўскі памёр у 1659 г., а яго дачка – недзе каля 1676 г. [15, с. 527]. Ад таго часу Шуйскія ўпершыню і завалодалі “*добрамі*” у Кіеўскім ваяводстве ды трымалі іх каля паўтары сотні гадоў. Дарэчы, менавіта пры іх цэнтрам маёнтка сталі Хойнікі. Размешчаныя на ўскрайку балота, яны былі лепш абароненыя, у тым ліку і ад казацкіх наездаў. Замак у Хойніках, узведзены, відавочна, М. Бразоўскім, паступова пераняў функцыі ранейшага замка Харлінскіх у Астраглядавічах. Што праўда, ён, як і самі Хойнікі, у адрозненне ад Астраглядавіцкага, так і не з’явіўся на картах XVII–XVIII стст., першая з якіх была складзена Томашам Макоўскім і выдадзеная ў 1603 г. ды перавыдадзеная ў 1613 г. [35, т. 2, с. 127, 141; іл. № 9, 10].

Паводле люстрацыі падымнага падатку Оўруцкага павету Кіеўскага ваяводства 1683 г., большая частка колішняга Брагінскага маёнтка Вішнявецкіх** належала ваяводзічу бэлзскаму, будучаму серадзкаму ваяводзе Яну Канецпольскаму герба “Побуг” [іл. № 21], а астатняе – панам Сілічам, Бялабжэскаму, Чэрскаму, Катарскаму, Гаварэцкаму, Ясінскаму, пані Бруханьскай [28, с. 489–490, 504–505].

Астраглядамі, Хойнікамі і прыналежнымі да іх сёламі прыкладна да 1695 г. аднаасобна валодаў харунжы брэсцкі, пазней пісар літоўскі Канстанцін Ян Шуйскі [28, с. 488–489, 505–507; 25, с. 285–286]. У 1697 г. дзедзічам валасцей Хойніцкай і Загальскай (апошняя воласць каралеўская, таму мог быць хіба яе старастам) названы яго і Зофіі з Бразоўскіх сын Дамінік Ян [25, с. 351–352].

Князі Шуйскія, як і М. Абрамовіч, нярэдка аддавалі сваё “*добра*” у арэнду альбо ў застаўную пасэсію іншым асобам, як сваім родзічам, так і чужым ахвотнікам. Гэтак, з 1698 г. маёнтак, паводле адпаведнага інвентара, арандаваў пан Зыгмунт Шукшта [52, а. 119, 133]. У маі – чэрвені 1716 г. брэсцкі харунжы князь Д. Шуйскі і стражнік вількамірскі З. Шукшта абмяняліся ўзаемнымі скаргамі ў Кіеўскі гродскі суд, звязанымі з той арэндай [59, № 32, с. 16, 18] (прэтэнзіі па ёй выказвала яшчэ ў студзені 1724 г. удава З. Шукшты пані Елізавета сыну Д. Шуйскага князю Мікалаю [59, № 38, с. 19]). Ад 18 чэрвеня 1715 г. да

29 лютага 1716 г. пасэсарам выступаў князь Станіслаў Шуйскі, скарбнік брэсцкі, пасля чаго была праведзена грунтоўная рэвізія Хойніцкага / Астраглядаўскага маёнтка [52, а. 139–144].

Князь Дамінік памёр блізка да красавіка 1720 г. [15, s. 529]. Відавочна, яшчэ раней Хойнікі і Астрагляды перайшлі ў вельмі няўдалую пасэсію да ксяндза-біскупа Юзафата Парышэвіча, пры якім маёнтак усё ніяк не мог управіцца з выплатай даўгоў, і гэта абмяркоўвалася нават на паседжаннях Радамскага і Люблінскага трыбуналаў [29, с. 699–700]. Дзеля іх кампенсацыі ў лютым 1719 г. Жытомірскі гродскі суд пастанавіў перадаць сяло Дворышча і фальварак Храпкаў нашчадкам чарнігаўскага падкаморага Канстанціна Залескага, а ў кастрычніку таго ж года Оўруцкі гродскі суд, выконваючы рашэнне Люблінскага трыбунала, перадаў маёнтак Краснаселле оўруцкаму мечніку Мацвеем Трыпольскаму [59, № 34, с. 6, 13].

Ад таго валоскага біскупа Ю. Парышэвіча 20 сакавіка 1721 г., як сведчыць інвентар, “*добра*” зноў вярнуліся да аднаго з Шуйскіх – да князя Мікалая, сына Дамініка [52, а. 120]. Пасля смерці яго ў 1725 г. новым уладальнікам стаў яго брат Ігнацы. З 1754 г. спадчыннікам выступаў сын Ігнацыя князь Адам, будучы стараста загальскі, які з прычыны малалецтва быў пад апекаю падканцлера ВКЛ Міхала Антонія Сапегі. Апошні здолеў вызваліць маёнтак ад цяжару даўгоў [15, s. 530]. Пасля яго смерці ў кастрычніку 1760 г. апякунства прынялі сваякі Шуйскія, старасты ніжынскія, і зноў жа аблыталі маёнтак вялізнымі даўгамі [3, s. 33–35, 74]. Памёр дваццацітрохгадовы князь Адам незадоўга да нараджэння дачкі Людвікі ў 1767 г. [15, s. 530–531; 3, s. 20].

У 1782 г. пані Марыяна (з дому Халецкіх) Шуйская, удава па князю Адаму, выйшла замуж за ваяводу віцебскага Юзафа Прозара [іл. № 23], а 16 студзеня 1783 г. пабраліся шлюбам і іх дзеці Людвіка Канстанцыя і Караль – будучы вялікі абозны, потым знакаміты арганізатар, а паводле дакументаў смаленскай следчай камісіі, апублікаваных Я.К. Анішчанкам, да Я. Ясінскага яшчэ і лідар у падрыхтоўцы будучага паўстання 1794 г. у ВКЛ [3, s. 21; 23, с. 198–200 і далей].

А. Ельскі пісаў, нібыта сярод гаспадароў Астраглядаў былі паны Ракіцкія [8, s. 690], але ў крыніцах звестак пра тое не сустракаем. Хаця ўвесну 1818 г. Тэклія, дачка графа Людвіка Ракіцкага, сапраўды выйшла замуж за Уладзіслава, сына Караля Прозара, у адрозненне ад Гарадзішча, бацька не мог запісаць іх ёй у пасаг, як падае А.М. Кулагін [36, с. 176]. Канешне, можна было б дапусціць, што напярэдадні паўстання, узначаленага ў 1794 г. Т. Касцюшкам, калі К. Прозар, дзеля атрымання грошай на яго арганізацыю, прадаў не адно сваё спадчыннае

ўладанне на Жмудзі (заходняя Літва) [4, с. 328], але і Астрагляды. Тым болей, што Людвіка, як пісаў Марыян Дубецкі, заўсёды падтрымлівала мужа ў яго задумах. Але ў рэвізіі 1795 г. запісана, што Астраглядавічы Людвікі з Шуйскіх Прозар былі не прададзены, а ўсяго толькі здадзены ў “арэндную пасэсію” Яну, сыну Уладзіслава, Ястшэмбскаму (Ястржэмбскаму)*** тэрмінам на 3 гады (з 02.04.1794 да 02.04.1797) за 1 833 дукаты і 6 злотых польскіх [53, спр. 59, а. 208]. Ракіцкія, як бачым, уладальнікамі ані трымальнікамі маёнтка ў заставе не названыя. У шляхецкай рэвізіі 1811 г. Юзаф Парыкевіч запісаны эканомам фальварка Астраглядаўскага – уладання нікога іншага, як пані Людвікі, жонкі Караля Прозара, былога абознага ВКЛ і Кавалера [53, спр. 263, а. 248].

Пасля смерці жонкі і свайго вызвалення з-пад арышту ў 1829 г. К. Прозар уступіў ва ўладанне маёнткамі, хоць вельмі хутка запісаў іх на сыноў Уладзіслава і Юзафа. Памёр абозны, як сведчаць метрычныя кнігі Астраглядаўскага касцёла, 20 кастрычніка (1 лістапада) 1841 г. [5, а. 10 адв.]. З інвентара 1844 г. вынікае, што частка “добраў” разам з мястэчкам Хойнікі захоўвалася за яго малодшым сынам Уладзіславам, да якога пасля смерці ў 1845 г. старэйшага Юзафа [55, а. 44 адв.] перайшло і ўсё астатняе [51].

Пасля Уладзіслава Хойніцкі і Астраглядаўскі ключы, што разам з Гарадзішчам і Савічамі складалі 112 550 моргаў або 75 103 дзесяціны ворыўнай зямлі, пашаў, сенажацяў і лясоў з балотамі, атрымаў у спадчыну яго сын Мечыслаў, рэчыцкі маршалак, жанаты з Зофіяй, дачкой Уладзіслава Аскеркі з Рудакова [8, с. 620, 690]. Прычым сям’я Мечыслава, як сведчыць архіепіскап М. Галубовіч у запісе ад 18 верасня 1860 г., жыла менавіта ў Астраглядаўскім палацы: “*Па абедзе я ад’ехаў у Астраглядавічы [з Хойнік. – С.Б.]. Заспеў там толькі гаспадыню дома, жонку маршалка пані Прозараву, яе матку Аскеркаву, брата, глухага і барадатага, Эміля Аскерку, і валынскага Прозара. Вельмі гасцінна быў прыманы*” [39, с. 124, 256].

Ад Мечыслава Астрагляды перайшлі да яго сына Канстанціна, жонкай якога была Зофія, дачка Баляслава Свентажэцкага, выбітнага паўстанца 1863 г., і намінальна да дачок Марыі і Зофіі. Гэты нашчадак і змарнаваў атрыманую ад продкаў фартуну, губляючы фальварак за фальваркам, пакуль урэшце ў 1885 г. не прадаў Астраглядаўскую частку маёнтка [8, 690]**** расійскім уладам, хоць на 1889 г. у адпаведным “Спіске землевадальцаў Минской губернии” гаспадаром яго ўсё яшчэ значыўся Канстанцін Прозар [69, с. 373]. Наступным уладальнікам усяго

толькі 1 746 дзесяцін зямлі ў Астраглядах “Спісок 1911 г.” называе Аляксандра Іванавіча Цямніцкага [70, с. 3].

У 1912 г. па найвысачэйшаму дазволу маёнтка Астрагляды набыў Альгерд Гардзьялкоўскі герба “Ляліва” з Друцку, апошні іх прыватны ўладальнік [1, с. 280; 36, с. 176].

Так было і да канца 1917 г.

*Хоць усе яго сыны князі Фёдар, Іван, Аляксандр і Федка ўжо стала зваліся Вішнявецкімі [15, с. 553, 576].

**Паловай Брагінскага маёнтка пэўны час валодаў, а ў 1638 г. заставіў яе на чатыры гады за 65 000 злотых і знакамiты князь Іерамія Вішнявецкі, ваявода рускі, які пазней узначаліў барацьбу з “хмяльніччынай” [12, с. 112, 113].

***Людзі гэтага роду пазней жылі ў маёнтку Барысаўшчына на Хойнікшчыне і ў фальварку Тэкліноў на Брагіншчыне, належалі да астраглядаўскай рыма-каталіцкай парафіі, хоць дзяцей да скасавання ўніі хрысцілі ў базыліянскім кляштары ў Сяльцы [гл.: 2, т. VIII, с. 324–326; Кісялёў Г. Радаводнае дрэва: Каліноўскі – эпоха – наступнікі. – Мінск: Маст. літ., 1994. – С. 162–180]

****Хойніцкі ключ у 1887 г. набылі расійскія купцы М.П. Аўраамаў і Г.С. Курындын [НГАБ. Ф. 299. Воп. 5. Спр. 861].

Чатыры стагоддзі таму ў Брагіне...

У некаторых працах нават буйных спецыялістаў-гісторыкаў здараліся выпадкі скажэння тапонімаў нашага рэгіёна. Напрыклад, у манаграфіі Р.Р. Скрыннікава чытаем пра тое, як будучы Ілжэдзімтрый І у 1603 г. пасля Кіева, Астрога і Гошчы з’явіўся ў маёнтку “*Брачын*” князя Адама Аляксандравіча Вішнявецкага, дзе ўпершыню і “*прызнаўся*”, што ён – царскі сын [67, с. 96, 98, 102]. Гэта не апіска*, бо такая форма назвы ўжытая шэсць разоў у згаданай працы, а таксама ў шэрагу іншых кніг аўтара. Звярнуцца да тэмы прымусіла паўтарэнне памылкі ў двух выданнях падручніка для ВНУ, падрыхтаванага калектывам Інстытута расійскай гісторыі РАН [43, с. 438]. Безумоўна, высьвятленне таго, як на самой справе гучала назва невялікага паселішча і яго лакалізацыя, для расійскіх аўтараў аб’ёмістых прац не магло стаяць на першым месцы. Можна заўважыць яшчэ, што скажэнне дапускаецца або прымаецца на веру тымі, хто жыве і працуе далёка ад месцаў, якія вывучае. Ураджэнец жа Рэчыцы М.В. Доўнар-Запольскі, знаёмы з мясцовымі крыніцамі, не сумняваўся, што самазванец быў менавіта ў Брагіне [41, с. 115]. Гэты факт прысутнічае ў энцыклапедычных выданнях часоў БССР і сённяшняй Беларусі. На вялікі жаль, даводзіцца канстатаваць і іншае. Калі расіяне назвалі пункты знаходжання Ілжэдзімтрыя ў Рэчы Паспалітай нават

у падручніку, дык беларускі даследчык Г.М. Сагановіч і ў навейшай агульнай акадэмічнай працы іх, уключна з Брагінам, праігнараваў. Ці можа “*Брачын*” гісторыка з сусветным імем увёў у зман, і аўтар, не ведаючы такога паселішча ў Беларусі, абмежаваўся запісам: “*У 1604 г. пры двары князёў Вішнявецкіх на Украіне з’явіўся Грышка Атрэп’еў <...>*” [37, с. 33]? Але на Валынь у замак Вішнявец Ілжэдзімтрый быў пераведзены ўжо з Брагіна. Пасля адмовы князя Адама выдаць “*вора*” цару Барысу Гадунову трымаць яго паблізу ад расійскай мяжы стала небяспечна.

Пра тое, як называлася рэзідэнцыя кн. А. Вішнявецкага, маем сведчанне з самога Брагіна. Усяго праз тры гады з часу з’яўлення першага самазванца ў Мазырскі (пазней і ў Уладзімірскі на Валыні) гродскі суд ад імя ўладальніка мястэчка была пададзена скарга (тэкст прыводзім у скарачэнні, з захаваннем стылістыкі, а часткова і мовы арыгінала):

Року тысяча шэсцьсот шостага месяца ліпеня дваццаць васьмага дня. На ўрадзе Яго Каралеўскай Міласці, у замку Мазырскім перада мною, Марцінам Запольскім, намеснікам мазырскім, панам Аляксандрам Палонскім, падстаростам мазырскім, з прычыны ад’езду яго да Кароны на рокаш, дзеля прыняцця спраў гродскіх пакінутым, з’явіўшыся асабіста, возны генерал ваяводства Кіеўскага шляхетны Іван Лозка падаў квіт свой пад пячаткаю і з подпісам рукі сваёй дзеля запісу ў кнігі ўласныя сведчання вяльможнага князя Адама Вішнявецкага, якое падаў мне, на ўласных слуг сваіх, а менавіта: на Юзафа Лісоўскага, на Адама Брозку, як прынцыпалаў, і памочнікаў іх Паўла Плядоўскага, Яна Гаварэцкага, Кажухоўскага, Вармажоўскага, Мікалая Шумскага, Себасціяна Савіцкага, Мацюша Брозку, Янкоўскага, Кардышэўскага і іншых <...>, у тыя словы: названыя слугі з памочнікамі сваімі, задумаўшы непрыстойную, злую, сапраўды здрадніцкую справу, не зважаючы на пачцівасць і павіннасць сваю шляхецкую, у року цяперашнім, тысяча шэсцьсот шостым, месяца ліпеня дваццаць сёмага дня, з серады на чацвер, перад самым світаннем, калі яшчэ ўсе людзі спалі, змовіўшыся як здраднікі на здароўе пана свайго, да замку места Брагінскага з гаспод (г. зн. з двароў) сваіх адначасова сабраўшыся, з полгакамі (з кароткімі стрэльбамі, калібрам удвая меншым, чым гакаўніцы), з аголенымі шаблямі ў замак гвалтоўна ўламіўшыся, але з-за супрацьдзеяння аховы князя да пакою панскага дайсці не здолеўшы, чэлядзь пры ім тады быўшую, як мужчын, так і белых галоў (жанчын), разагналі <...>, як злачынцы і здраднікі да скарбцу, дзе ўся маёмасць рухомая яго міласці захоўвалася, ланцуг і замкі наперад адбіўшы,

уламліся; там жа найпервей узялі лепшых сабалёў шэсць саракоў на 3 000 польскіх злотых, кгермак (шырокі плашч без рукавоў, род епанчы) аксамітавы, сабалямі падшыты, коштам у 1 000 зл., жупан аксамітавы, златаглавам падшыты, у 100 зл., шаблю, золатам апраўленую, у 200 зл., шлык мармурковы (шапку канічнай формы з футра чорна-бурай лісіцы) у 80 зл., рад (дэталі конскага рыштунку) залацісты ў 400 талераў, а таксама, шкатулу адбіўшы, забралі 1 500 залатых чырвонцаў, залаты ланцуг коштам у 200 чырв., манеле (дробныя рэчы) залатыя ў 100 чырв., пару пярсцёнкаў з дарагімі камянямі на 150 чырв. *“Побравши, полупивши обычаем злодейским, коней есче до того подданных князя его милости до колко на поли порвавши, з места Брагиня повтекали, яко злодеи и зрайцы, пана своего не ушановавши, але овшем такое злодейство пополнивши, яко одни розбойницы по дорогах розбияючи, и квалты чинечи, не ведать где ее поделит; а особливе тот то преречоный Лисовский, будучи у князя его милости слугою старшим, праве всю маетность его милости, так шафунок пенязей (грошай) есче на Москве, яко коней, рыштунок маючи на руках своих, а того не здавши, ани личбы учинивши, и овшем есче челядь другую не мало их, которые так же зашкодивши князю его милости не мало, побунтовавши, и оных ку себе розмовивши, так зъехал...”* [24, с. 148–151].

Сустрадаему дакуменце таксама сведчанне добрасумленнага стаўлення да службы мазыраніна А. Палонскага, які перад ад’ездам у Польшчу не забыў пакінуць *“на ўрадзе Яго Каралеўскай Міласці”* намесніка. Тут, дарэчы, іронія, калі ведаць, з якой мэтай чалавек ад’ехаў. Справа ў тым, што ў час вайны, як склікалася паспалітае рушэнне, з урадоўцаў у замку заставаліся толькі падстараста і войскі. У нашым выпадку павятовы Мазыр пакінуў сам падстараста. Відавочна, мусіў пайсці на такую крайнасць, калі не цяпеў тыраніі, бо паводле тагачасных шляхецкіх ідэолагаў, рокаш – гэта *“апошняя абарона вольнай Рэспублікі”* [34, т. 2, с. 513]. У 1606 г. ракашане на чале з кракаўскім ваяводай Мікалаем Зэбжыдоўскім і падчашым ВКЛ Янушам Радзівілам са зброяй у руках выступілі супраць планаў караля Жыгімонта III Вазы ўвесці спадчыннасць трона, абмежаваць паўнамоцтвы сейма ды залатыя шляхецкія вольнасці. Хаця ўрадавыя войскі разбілі бунтаўнікоў у шэрагу сражэнняў, падавіць іх канчаткова не здолелі. Таму на сейме 1609 г. удзельнікам рокашу была абвешчана амністыя, а кароль яшчэ раз прысягнуў выконваць так званыя Генрыкавы артыкулы і захоўваць вольнасці [34, т. 1, с. 659].

Сярод слуг-рабаўнікоў кн. А. Вішнявецкага старэйшым, паводле судовага акта, быў Ю. Лісоўскі. Даследчыкі ўважаюць яго за здольнага военачальніка і нястрымнага аванюрыста.

Сапраўды, Аляксандр Юзаф Лісоўскі (каля 1575–1616 гг.) – адзін з дзевяці сыноў небагатага шляхціча, род якога вядомы ў Беларусі ад сярэдзіны XVI ст. Службу пачаў жаўнерам у 1595 г. пад камандай старосты камянецкага Яна Патоцкага. У 1599–1600 гг. ваяваў у Румыніі супраць валашкага гаспадара Міхала. Пазней паручнік Лісоўскі знаходзіўся ў складзе войск польнага гетмана літоўскага Яна Караля Хадкевіча ў Інфлянтах (Латвія і Эстонія). Але, насуперак энцыклапедыі “Вялікае княства Літоўскае”, ён не браў удзелу ў пераможнай бітве са шведамі пад Кірхгольмам (суч. Саласпілс у Латвіі) у 1605 г. Пры канцы 1604 г. Аляксандр (так яго часцей звалі) Лісоўскі ўзначаліў бунт некалькіх гусарскіх харугваў, павёў іх у Курляндыю, а пасля, відавочна, у Расію пад сцягі Ілжэдзімтрыя [іл. № 24] і рабаўніцтвамі забяспечыў аплату іх службы, чаго не здолелі зрабіць кароль і гетман законным чынам [13, с. 2–4].

Там, “*еще на Москве*”, аванюрыст і наняўся на службу да А. Вішнявецкага, увайшоў у давер ды стаў адказным за паходны скарб. Не кожнаму беднаму шляхцічу выпадала службыць шчодрому пану, то як жа здарылася, што слуга выступіў супраць яго? Мяркуем, да граху рабаўніцтва, акрамя ледзьве не прыроднай схільнасці, падштурхнула А. Лісоўскага адна падзея: у маі 1606 г. князь Адам трапіў у палон, а значыць, сама сабой з’явілася магчымасць прыўласніць скарб. Відавочна, тады ў яго і выспеў план наконт Брагінскага замка. Ці ведаў, што, як засведчыў акт Мазырскага суда, у канцы ліпеня гаспадар быў ужо дома? Калі не, то даведаўся ад паплечнікаў-брагінцаў, якія сабраліся “з *гаспод сваіх*”, але нішто не спыніла рабаўніка. Ды і вялікі клопат: у замку князь ці адсутнічаў, ахоўваў яго адзін або тры дзесяткі ўзброеных слуг! Сам А. Лісоўскі ў гэты час выступаў ужо ротмістрам асобнай харугвы і калі хацеў заставацца ім надалей, то мусіў займець “*скарбец*”. Заўважым, што згаданая харугва была першым фармаваннем так званых “*лісоўчыкаў*” – вершнікаў, узброеных шаблямі, рагацінамі, лукамі або стрэльбамі, якія, не маючы абозу, вылучаліся надзвычайнай рухомасцю, а таму і баяздольнасцю. Нерэгулярная кавалерыя, “*лісоўчыкі*” часцей, як іншыя вайскоўцы ў Рэчы Паспалітай, аплачвалі ўласную службу, займаючыся жорсткімі рабаўніцтвамі ўсюды, дзе б ні з’явіліся. Не адно пры жыцці свайго стваральніка-эпоніма (таго, чым імем называліся), але і дваццаццю гадамі пазней, ажно пакуль улады не ачысцілі войскі ад гэтых небяспечных кантынентаў [34, т. 2, с. 200; іл. № 25].

Эпоніму ж Лісоўскаму пасля прыгоды ў Брагіне, каб пазбегчы судовых пераследаў, не заставалася нічога лепшага, як далучыцца са сваёй харугвай да рокашу супраць караля – таго самага, у якім браў удзел і кіраўнік Мазырскага гродскага суда А. Палонскі. Яшчэ цікавая акалічнасць: у вырашальнай бітве 5–6 ліпеня 1607 г. пад Гузавам (Польшча) ракашанаў разбіў тады ўжо вялікі гетман ВКЛ Я. Хадкевіч, раней патрабаваўшы ад канцлера літоўскага Льва Сапегі суролага пакарання А. Лісоўскага за гусарскі бунт у Інфлянтах [13, с. 4].

Так авантурыст, у ліку іншых неаплачаных, непадпарадкаваных дзяржаве, а значыць небяспечных для Рэчы Паспалітай свавольных жаўнераў, апынуўся ў войску чарговага ў Расіі самазванца – Ілжэдзітрыя II. На чале каля 3 тысяч данскіх казакоў, чаркасаў (запарожцаў) і нешматлікіх гусараў ён здабыў славу аднаго з лепшых палкаводцаў “Тушынскага злодзея”, пад камандай Яна Пятра Сапегі ўдзельнічаў у аблозе Троіца-Сергіевага манастыра і Масквы. Умеў дзейнічаць і самастойна. Напрыклад, паводле сучасніка падзеяў немца Марціна Бэра, у кастрычніку 1609 г., умацаваўшыся ў Растове, *“Александр Лисовский хитростию воинскою хотел покорить мятежный Ярославль, шёл день и ночь, и уже достигал своей цели; раскинул лагерь в 3 милях от Ярославля, он хотел выдать себя за героя Скопина**, чтобы овладеть городом нечаянно; но Скопин, Делагарди успели занять его. Лисовский спешил отступить в ночное время, но уже поздно: дорога к Троицкому монастырю была занята немцами <...> Лисовский не надеялся на своих казаков, отступил к Суздалю, укрепился острогом и держался целую зиму, иногда делал вылазки...”* [66, с. 106–107]. Але, падобна, і ў рабаўніцтвах ды забойствах з ім мала хто мог параўнацца. Шведскі дыпламат і гісторык Пётр Петрэй паведамляў, што *“<...> польский ротмистр, Александр Лисовский, с пятью тысячами казаков и 600 конных воинов, перебил несколько тысяч русских, разъезжал по всем сторонам в области, куда только ему было угодно, дочиста разорял и опустошал всё и не переставал это делать до тех пор, пока не добрался до городов Галича и Костромы, сжёг их и отступил с огромной и богатой добычей”* [57, с. 343].

Пасля краху другой “дзімітрыяды”, у якой, дарэчы, браў удзел і князь Адам Вішнявецкі, А. Лісоўскі перайшоў на сталую службу да караля Жыгімонта Вазы. За вялікія заслугі перад Рэччу Паспалітай яму былі дараваныя ўсе правіны ў Інфлянтах, нададзены чын каралеўскага палкоўніка. Памірыўся са сваім колішнім афіцэрам і Я. Хадкевіч. У цяжкім 1615 г. ён з немалым поспехам выкарыстаў “лісоўчыкаў”. Тады палкоўнік А. Лісоўскі, выконваючы загад гетмана, хадзіў на Севершчыну (рэгіён

Бранска, Курска, Чарнігава ды інш.) і Паволжжа, разграміў некалькі атрадаў праціўніка, захапіў шэраг гарадоў і спустошыў вялікія абшары краю, чым адцягнуў ад Смаленска частку расійскіх войск і аблегчыў яго абарону [13, с. 2–28]. Для першага цара новай дынастыі Раманавых Міхаіла Фёдаравіча і яго ваяводаў ён стаў сапраўдным кашмарам, таму і загадана было пра ўсе яго дзеянні даносіць самому манарху. У маскоўскіх разрадных кнігах сустракаем шматлікія паведамленні накшталт: *“а Лисовский многие города повоевал з-за мешкотности князя Михайла Борятинского”*, *“а вор Лисовский с Литовскими людьми стоит в Костромском уезде в Даниловской слободе”*, *“И Лисовский з-за Московских городов пришел к Мурому, а от Муромы пошел на Резанские места <...> Лисовский из Резанских мест пошел к Туле”* [45, стб. 106, 111, 114, 115]. *“Лісоўчыкі”* даходзілі ледзьве не да берагоў Белага мора.

Такая вось сувязь брагінскай мікрагісторыі з падзеямі, якія закранулі лёсы цэлых народаў і краін Усходняй Еўропы ў пачатку XVII ст. Нагадаем яшчэ, што ў 2017 г. чатырохтысячны Брагін і адзінаццацімільённая Масква адзначылі 870-годдзе першай згадкі іх у пісьмовых крыніцах.

*Памылка, відавочна, не створана аўтарам, а запазычана з рукапісу, бо, напрыклад, у “Русской исторической библиотеке” (Изветь старца Варлаама по убіении розстригине царю Василию Ивановичю всея Росіи) апіска крыніцы, г. зн. “Брачин”, аўтарамі геаграфічнага паказальніка выпраўлена на “Брагин” [64, стб. 22, 973].

**Рускі палкаводзец Міхаіл Васільевіч Скопін-Шуйскі, з таго самага роду князёў Суздальскіх Шуйскіх, да якога нібыта належалі і ўладальнікі Астраглядаў ды Хойнікаў. Іх агульным продкам, магчыма, быў князь Аляксандр Яраславіч, празваны Неўскім за перамогу над шведамі ў 1240 г. Але дакладна: апошнія з мужчын і жанчын Шуйскіх у нашай старане – стараста загальскі Адам (пам. каля 1767 г.), сын Ігнацыя, і яго дачка Людвіка Канстанцыя (пам. у 1828 г.), жонка абознага Караля Прозара.

Як казакі на Брагіншчыне / Хойнікшчыне “гасцявалі”...

Адной з найскладаных праблем для Рэчы Паспалітай заўсёды была аплата службы жаўнераў і рэестравых казакоў. Не атрымаўшы яе своєчасова, узброеныя кантынгенты спыняліся на пастой ў асобных валасцях. Чым гэта абарачвалася для мясцовага насельніцтва, дазваляе ўявіць дакумент ад 28 чэрвеня 1687 г. Гэта пратэст, пададзены ў Оўруцкі гродскі суд Кіеўскага ваяводства ад імя Яна Канецпольскага, ваяводзіча бэлзскага, Ваўжынцом Лавіцкім, падчасым ноўгарад-северскім, супраць *“нязносных крыўд, шкод, крыміналаў, наездаў і забоеў”*, учыненых у маёнтку Брагінскай воласці палкоўнікам Войска Запарожскага Паўлам

Апосталам Шчуроўскім, яго сотнікамі і казакамі. Сведкамі выступілі Станіслаў Дамброўскі (Дуброўскі) і Самуэль Казлоўскі, слугі пана ваяводзіча, а таксама брагінскі войт (кіраўнік местачковай адміністрацыі) Цімафей Ленчанка і селянін Гаўрыла Гацучэнка, войт вёскі Бабчын.

Адбылося наступнае. За восем тыдняў да свята Божага Нараджэння рускага (праваслаўнага), палкоўнік П. Шчуроўскі з чатырма сотнямі рээстравых казакоў стаў на зіму ў мястэчку Брагін і навакольных вёсках, ператварыўшы іх у своеасаблівую кухню. Загадаў, каб кожны селянін даў “свайму” казаку паўвядра (вядро – каля 13,3 л) сухароў, паўвядра жытняй мукі, чвэрць проса, маку, пшаніцы, круп грачаных, мукі грачанай, талакна, солі, пару кашуль, абутку, грошай на порах. У разліку на кожных трох казакоў трое сялян мусілі справіць 1 воз з усім неабходным – з хамутом, раменнай шляёй, касой, сякерай, рыдлёўкай, біклагай, мазніцай з двума гарцамі дзэгцю (гарц або гарнец – 2,8237 л). Такі воз каштаваў добрых 10 злотых (для пана палкоўніка, аднак жыхары мястэчка справілі тры вазы коштам у 150 злотых; багацей забяспечвалі таксама сотнікаў і палкавога пісара). Асобна да воза сяляне давалі здору на 4 злотыя або сала на 6 злотых, аўса і сена для коней “*колькі з’ядзяць*”, хусты палатна на ўладкаванне паходных шатроў. Яшчэ гаспадар павінен даваць казаку гарэлку, піва, рыбу, у мясны дзень мяса, хлеб толькі белы, пшанічны “*bo też niechcieli nigdy jeść żytniego*” [іл. № 26]. Чаго ўбогі селянін не меў у хаце, тое ён мусіў для казака купляць. За адсутнасцю грошай даводзілася забіваць ды прадаваць валоў, бараноў, кабаноў кормленых і падсвінкаў, кур, гусей і качак, бо інакш казакі бязлітасна збівалі, калечылі, а здаралася, нават і забівалі насмерць сялян-мужчын, як і белагаловых (белых галоў), “*aby im należyta była wygoda*” – сведчыць судовы дакумент. Імем агульным *bialogłowa* называлі замужнюю жанчыну, ад якой тагачасны этыкет патрабаваў паказвацца на людзях толькі з пакрытай галавой.

У шэрагу паселішчаў, з якіх карміліся казакі Апостала (так яго часцей называлі) Шчуроўскага, значыліся: мястэчка Брагін (65 дымоў, 65 казакоў і 30 коней на ўтрыманні), вёскі Рудакоў (12 дымоў, 12 казакоў і 13 коней), Бабчын (26 дымоў, 30 казакоў з паўсотняй коней), Спярыжжа/Сперыж (8 дымоў, 10 казакоў, 14 коней), Нудзічы (6 дымоў, 15 казакоў, 6 коней), Дублін (7 дымоў, 8 казакоў, 9 коней), Галкі (10 дымоў, 12 казакоў, 10 коней), Сувіды (8 дымоў, 10 казакоў, 8 коней), Мікулічы (28 дымоў, 28 казакоў, 20 коней), Веляцін/Вэлятын (4 дымы, 4 казакі і столькі ж коней), Гамолічы (11 дымоў, 11 казакоў, 14 коней), Сялец (20 дымоў, 3 кані, пра казакоў звестак няма), Малейкі і Катловіца (на 8 дымоў ажно 25 казакоў, бо вёскі трымаў ненавісны Шчуроўскаму

дзяржаўца, і палкоўнік вырашыў зруйнаваць іх), Шкураты/Скураты (10 дымоў, 5 коней), Мокіш (7 дымоў, 7 казакоў і 2 кані), Еўлашы (3 дымы, 7 казакоў, 1 конь), Глухавічы, Губарэвічы/Губаровічы і Сцежарнае (разам 77 дымоў, якія ўтрымлівалі 80 казакоў і 30 коней), Хатучу і Юржавічы, якія трымаў пан Нячай, а таксама Ёлчу/Юлчу казакі абмінулі, Лісцвін (10 дымоў, 25 казакоў, 2 кані), хутары Маскі (4 дымы), Ільчы (4 дымы, 10 казакоў, 8 коней), Буркі (8 дымоў, 8 казакоў, 6 коней), Крыўча (1 дым, 1 казак без каня), Дамброўскі (1 дым, двое казакоў і 4 кані; у дакуменце запісана, што гэтым пастоем палкоўнік дашчэнтку зруйнаваў гаспадарку, бо засценак належаў вышэйзгаданаму шляхцічу Ст. Дамброўскаму, які ездзіў ад адміністратара Андрэя Чэхоўскага з лістом-скаргай на гвалт з боку казакоў і самога Апостала да Яна Канецпольскага, уладальніка Брагінскага маёнтка), Вараец (5 дымоў, 12 казакоў, 18 коней), Конанаўшчына/Конаны (3 дымы, 2 казакі і 2 кані), Чахі (4 дымы, 5 казакоў), Забалотце і Ясяні (па 3 дымы, 3 казакі і 3 кані), Звяняцкае/Звінярскае (4 дымы, 5 казакоў, 3 кані), Бандары (3 дымы, 3 казакі і 2 кані).

Апісанне усяго аддадзенага сялянамі на ўтрыманне казакоў заняло б шмат месца; грошай жа яны заплацілі 8 686 злотых, што ў пераліку на тагачасныя польскія злотыя складала 17 372.

А які гвалт чынілі!

Сотнік Русановіч моцна збіў брагінскага падстаросту Сташкевіча, а мешчаніна Антоненку ажно да смерці. Здзекваўся са святара Мікольскага [Мікуліцкага? – С.Б.], цягаючы яго за валасы каля царквы і збіваючы за тое, што ён словамі ўшчуваў сотніка, які ў Вялікі пост уздумаў іграць музыку і танцаваць [іл. № 29]. На загад Апостала Русановіч пасля жорсткага катавання абрабаваў, а потым забіў ксяндза-дамініканіна Булгака, які ехаў з Пінскага кляштара да сваіх родных і заначаваў у Брагіне. Казакі сотні Русановічавай, што стаялі ў Мікулічах, забілі каля Бабчына брагінскага яўрэя-купца Гірша з Турава, які вяртаўся з кірмашу. Узяўшы шмат рознага тавару і грошай, завезлі іх да палкоўніка ў Вербавічы [На Нараўляншчыну? – С.Б.]. Казакі гэтай жа сотні Рабко і Я. Коўтун забілі цяжарных жанчын Чэчэрчыху і Фядорчыху. Апошні ўчыніў названае злачынства ў Лісцвіне.

Сотнік Кіяшка забіў насмерць губарэвіцкага войта Івана, а яго казакі пазбавілі жыцця селяніна, згвалтавалі дзвюх белагаловых Леташыху і Астапіху ды дзвюх дзяўчын у Глухавічах, трох жанчын у Нудзічах; сярод зімы абрабавалі ямы і каморы.

Самуэля Казлоўскага, як сказана ў дакуменце, “*шляхціча добрага*”, сотнік Гардзей разоў пяць пасылаў казакоў сваіх забіць у яго доме;

нарэшце гаспадара знайшлі ў полі, калі той араў зямлю [Такой была засцянкавая шляхта. – С.Б.], паранілі і збілі, ледзь жывым пакінуўшы. Жонку яго ганілі і ўчынілі б гвалт, але, на шчасце, суседзі збегліся і абаранілі. Шляхціча Дамброўскага, які прыехаў ад пана Канецпольскага з лістом да пана адміністратара, Апостал узяў пад варту і суткі трымаў, але ён уцёк. Шляхціча Лавіцкага, на той час падстаросту брагінскага, абухом збіў і пад вартай трымаць загадаў.

Палкоўнік Шчуроўскі загадаў “*забіць, дзе сустрэнуць на дарозе*” брагінскага адміністратара А. Чэхоўскага. На яго двор і вёску [Пэўна, Лісцвін, што на Хойнікшчыне. – С.Б.] наслаў Кіяшку і Русановіча з сотнямі, якія дабро разрабавалі, чэлядзь шаблямі пасеклі, а гаспадара, страляючы з мушкетаў, ледзь не дасталі кулямі. Гэта за тое, што Чэхоўскі абураўся і настойліва патрабаваў ад Апостала спыніць гвалт. Справядлівыя дзеянні адміністратара выклікалі адваротную рэакцыю, казацкі палкоўнік “*яшчэ горшым рабіўся і стаяў так да самых świątek zielonych у такой зацятасці і злосці*”. У выніку, каб пазбегчы гвалту, многія сяляне і мяшчане Брагіншчыны пакінулі свае хаты і выселіліся за Днепр [25, с. 148–158; іл. № 27].

У той жа Оўруцкі суд, але дзесяццю гадамі пазней (2 мая 1697 г.), была пададзена скарга на свавольствы казакоў ад імя князя Дамініка Шуйскага, харунжага берасцейскага, маёнткаў Хойніцкай і Загальскай валасцей, што ў ваяводстве Кіеўскім, а ў павеце Оўруцкім знаходзіліся, дзедзіча (спадчыннага ўладальніка). Зрабіў гэта “*urodzony*” пан Аляксандр Галаскі (астраглядаўскі зямнін у інвентары 1698 г. [52, а. 132; іл. № 13]), слуга пана харунжага. У скарзе сцвярджаецца, што казацкага палка Ярэмы сотнік Лабада аніяк не паважаў вайсковыя артыкулы і права паспалітае, бо наехаў на двор Астраглядаўскі пана Дамініка года 1697 дня 10 лютага месяца, а наехаўшы, валоў, коней, авечак, свіней і дабро ўсякае пазабіраў. Пазней, таго ж года дня 16 красавіка месяца сотнік Чэпарняка і казакі-ярэмінцы з мушкетамі, пісталетамі, дзідамі і іншай зброяй баявой (тут падкрэсліваецца, што яна не паляўнічая) пачалі рабункі ў мястэчку Хойнікі. Калі пан Фрыдэрык Левенфатэр, эканом, паспрабаваў не дапусціць іх, дык казакі сілаю ўламваліся да людзей, стралялі ў іх, як у непрыяцеляў, а іншых збівалі. Стэфана Пятроўскага, баярына хойніцкага (яго ўдава Ганна запісана ў пераліку астраглядаўскіх зямлян 1698 г. [52, а. 132; іл. № 13]), з мушкета два разы ў грудзі пад самае сэрца стрэлілі, ад чаго той і памёр. Страты ад рабункаў ацэньваліся ў некалькі тысяч польскіх злотых [25, с. 351–352].

Як бачым, тыя, хто ў літаратуры нярэдка паказваюцца вызваліцелямі беларускага народа ад панскага ярма, пры магчымасці рабавалі

каго заўгодна і чынілі гвалт над усімі, не зважаючы на саслоўную, канфесійную і нацыянальную прыналежнасць. Вядомая ўкраінская песня “Ой, ти Галю” выглядае не адно жартаўліва-павучальнай, якой яе ўважаюць, а з’яўляецца таксама своеасаблівай вершаванай ілюстрацыяй падзеі, падобнай да вышэйапісаных [іл. № 28]. Ці можа нерээстравыя казакі (вольніца) паводзілі сябе інакш?

Справы судовыя ў Оўруцкім гродзе (замку)

Сярод дакументаў Оўруцкага гродскага суда, хоць і рэдка, а ўсё ж сустракаюцца вельмі цікавыя звесткі пра людзей Брагінска-Хойніцкага рэгіёна.

Напрыклад, скарга ад 4 чэрвеня 1694 г., пададзеная ў суд панам Казімірам Яроцкім, на адміністратара Хойніцкага маёнтка – спадчыннага ўладання князя Канстанціна Шуйскага, пісара літоўскага, пана Яна Здзітавецкага. У крыніцы паведамляецца, што харугва ваяводзіча інаўроцлаўскага пана Шчавіньскага ў лістападзе 1693 г. стала на зіму ў Хойніках. Але, згодна з воляй і на загад гетмана вялікага кароннага Ст. Ябланоўскага, яшчэ да пачатку хойніцкага кірмашу яна выправілася пад Хвастаў супраць казакоў белацаркоўскага палкоўніка Сямёна Палія. 12 лютага 1694 г. бацька падаўца скаргі Себасціян Яроцкі, мечнік перамышленскі, разам з іншай шляхетнай чэлядзю прыехаў у Хойнікі дзеля закупкі правіянту на ўтрыманне вышэйназванай харугвы. Уладкаваўшы справы, С. Яроцкі спыніўся на ноч у вёсцы Валокі (сёння вул. Катоўскага) у хатніх сенцах удавы Казачыхі, “ні перад кім не быўшы вінаватым”. Але пераначаваць ціха і мірна яму не давлялося. У мястэчку сярод людства раптам пачаліся беспарадкі, справакаваныя нібыта з’яўленнем тут Тышэвіча і Тура, збеглых слуг пана Палубінскага, які і сам быў не ў ладах з законам і адышоў “за Днепр”. Ахвяраю іх стаў С. Яроцкі. Яго, калі ён проста ішоў па вуліцы, невінаватага, не распытаўшы, замест вінаватых схапілі, моцна збілі, пасля чаго абаронца спакою ў мястэчку Я. Здзітавецкі памылкова, “*як таго злачыню і здрадніка*”, узяў яго пад варту і трымаў у замкавай турме ў жалезных аковах і ў лютым холадзе ледзь не тры месяцы, ажно пакуль не вярнулася харугва і пацярпелы не быў апраўданы [25, с. 285–287].

Іншы дакумент, асноўная частка якога датаваная 23 чэрвеня 1697 г., уяўляе сабой скаргу ад імя князя Дамініка Шуйскага, харунжага брэсцкага, маёнткаў Хойніцкага і Загальскага дзедзіча, і эканомы яго маёнтка капітана Фрыдэрыка Левенфатэра, пададзеную ўпаўнаважаным

панам Янам Савінскім. Абвінавачваліся скарбнік мазырскі пан Марцін Рэйтан і яго слуга пан Цыпрыян Пятровіч, падстараста глухавіцкі.

Адбылося наступнае. 24 красавіка пан Ф. Левенфатэр паслаў слуг сваіх, паноў Мацея Більскага, Юрыя Гнатоўскага, Стэфана Маркевіча, Аляксандра Галаскага і іншых баяр з уладанняў пана харунжага (у інвентары 1698 г. М. Більскага няма, астатнія ж названыя астраглядаўскімі зямямі [52, а. 132; іл. № 13]) на попіс або агляд апалчэння Кіеўскага ваяводства. Ц. Пятровіч, пасланы з той жа мэтай панам Рэйтанам, далучыўся да іх. У дарозе ён, затуманіўшы розум лікворам, пачаў чыніць розныя эксцэсы. Як павярнулі да Шаломак (на паўднёвы захад ад Оўруча; тамсама і наступныя ўкраінскія паселішчы), прыналежных пану Рэмігіяну Сурыну, стольніку жытомірскаму, “на вёсцы шумеў моцна, а потым за слугой стольніка гнаўся да самага двара, страляў і з шабляй бегаў, чым увёў у канфуз пані стольнікавую і іншых”. Выхваляўся і пагражаў яшчэ, што казакоў Паліевых будзе лавіць і вязаць. Пра гэта стала вядома казакам, якія пана М. Більскага, пры вазах быўшага ў Хайчы Малой, “*nic sobie niewinnego*” і ў вышэйгаданым эксцэсе ўдзелу не браўшага, схопілі, адвялі да мястэчка Норынска і трымалі там пад вартай цэлыя суткі. Вызвалілі яго паплечнікі за выкуп толькі пасля вяртання з мястэчка Вяледнікі, дзе праходзіў агляд.

Але на гэтым прыгоды не скончыліся. Як пачулі казакі, што слугі паноў шляхты вяртаюцца, то дагналі іх каля вёскі Шаломкі, збілі і абрабавалі: грошы князя Дамініка, аддадзеныя на захаванне А. Галаскаму, 20 талераў бітых забралі, а таксама два мушкеты коштам у 10 талераў, дзве шаблі коштам 15 злотых ды яшчэ нямала дробных рэчаў. Не сунімаўся і Ц. Пятровіч. Лаханскага [Названы Саханскім, але такога прозвішча сярод астраглядаўскіх і “*calej włości*” змян-баяр ніколі не было. – С.Б.], ні ў чым не вінаватага, ён, “як быццам свайго слугу”, паваліўшы на зямлю, біў. Пазней, калі ўжо ўсе вярнуліся да сваіх гасподаў, Ф. Левенфатэр, будучы ў кляштары айцоў-дамініканаў у Астраглядавічах*, абурыўся тым, што Ц. Пятровіч сябе старэйшым над яго слугамі паставіў, біў іх ды з яго віны казакі на слуг напалі і абрабавалі. Ц. Пятровіч, там жа ў кляштары за шаблю схопіўшыся, пачаў пана эканомна зневажаць і срамоціць, замах на яго здароўе і годнасць публічна такім спосабам учыніўшы.

У дакуменце ёсць яшчэ звестка пра тое, як 17 ліпеня 1697 г. князь Дамінік, па дамоўленасці з панам ваяводам Патоцкім, адправіў правіант для жаўнераў яго драгунскай харугвы ў вёску Губаровічы. Даручэнне выканалі хойніцкі вайт Грышка з кушняровым парабкам. Аддаўшы груз, яны заначавалі ў тамтэйшага яўрэя-арандатара. Ц. Пятровіч, як

даведаўся пра начаваўшых пасланцоў князя Шуйскага, так без якой-колечы нагоды і раццёй ўзяў з сабой дзесятак сялян губарэвіцкіх і напаў на карчму; тых жа людзей “*sine omni misericordiae et timore Dei* (без усялякай міласэрнасці і страху перад Богам) біў, вязаў і тыранізаваў. Каторы той воіт ад такога цяжкага і неміласэрнага збіцця, ведае Бог, ці доўга жыць будзе <...>” – занатаваў судовы пісар [25, с. 353–356].

Справы ў тыя часы вяліся падоўгу, і адказчык з пацярпелым магла памерці або загінуць раней, чым бываў задаволены пратэст. Таму абвінавачванне, здаралася, выстаўлялі сямейнай пары і ад імя такой самай пары. 7 кастрычніка 1715 г. пан Міхал Камароўскі, падстараста і слуга пана Аляксандра і пані Людвікі з Чыхроўскіх Бандынэлі, войскіх мельніцкіх, падаў скаргу на пана Антонія і пані Ганну з Грабоўскіх Аскеркаў, маршалкаў Мазырскага павету, за тое, што:

– у 1708 г. А. Аскерка захапіў землі з сенажацямі ва ўрочышчы Тварова(-е), адпісаных брагінскай царкве св. Мікалая яшчэ князямі Вішнявецкімі, і, не маючы на іх ніякіх правоў, прыўласніў, а вёскі Глухавічы, Губаровічы, Сцяжарнае, Пучын, Мокіш, Еўлашы, што належалі да прыходу названай царквы, у ваяводстве Кіеўскім, павеце Оўруцкім размешчаныя, адабраў і да царквы ў вёсцы Губаровічы, прыватным чынам сялянамі тамтэйшымі збудаванай, самавольна далучыў;

– у 1711 г. таксама ўгодзі з сенажацямі, але прыналежаў да хутароў Рудых, якімі мясцовыя сяляне здаўна карысталіся, адабраўшы, загадаў араць, засяваць, касіць аж да самай ракі Брагінкі, рыбу лавіць, бортныя дрэвы руйнаваць і “*іншыя пажыткі ўсялякія браць і на свой пажытак абарачваць*”;

– 22 верасня 1715 г. А. Аскерка, сабраўшы натоўп сялян губарэвіцкіх, узброеных косамі, сякерамі і стрэльбамі, пад камандай свайго падстарасты пана Траскоўскага паслаў на сенажаці, з даўніх часоў прыналежаў да вёсак Бабчын, Рудакоў і хутара Чахі, ды ўсё, што там было назапашана і належала як пану Бандынэлі, так і яго падданым, папаліць загадаў. У выніку сена, у “*styrty i stogi*” складзенае, вазоў на тысячу і болей, папалілі, ні сцябла не пакінуўшы, а ўбогія сяляне А. Бандынэлі, якія з-за браку сена не мелі чым карміць худобу зімой, вымушаныя былі ад яе пазбавіцца [26, с. 378–379].

Згаданае вышэй урочышча Тварова(-е), як крыніца дадатковага, хоць і незаконнага прыбытку, вабіла суседзяў- свавольнікаў і надалей. 2 мая 1720 г. пан Ян Леўкоўскі падаў скаргу ад імя сужэнства Бандынэлі

ўжо на пана Зыгмунта і пані Гелену з Паткоўскіх Шукштаў, падстоліх ковенскіх [26, с. 397–398]. Напэўна, гэта той самы Шукшта, які быў адміністратарам маёнтку Хойнікі / Астраглядавічы і Загальскага стараства князя Дамініка Шуйскага ў 1698 г. і пазней [52, а. 119, 133 адв.]. 3. Шукшта таксама не прымусяў сябе доўга чакаць. 10 жніўня т. г. асабіста з’явіўся (*comparens personaliter*) у суд, куды падаў сведчанне за подпісамі некалькіх шляхцічаў, якія на ўласныя вочы назіралі ў мястэчку Брагін жахлівую карціну: прыходскія могілкі Свята-Мікольскай царквы, зруйнаваныя на загад пана Бандынэлі, а разам косці і чарапы, раскіданыя паўсюдна. Сцвярджалася, што гэтае блюзнерства адказчык учыніў, каб вызваліць месца пад італьянскі сад (*ogród włoski*). Дарэчы, возны (судовы выканаўца) Марцін Паўлюкевіч, адзіны з шасці сведкаў, замест аўтографа пад абвінавачваннем *krzyżyk położył* [26, с. 401–402].

Праз год, 11 жніўня 1721 г. У Оўруцкім судзе перад службоўцам панам Міхалам Сінгаеўскім з’явіўся асабіста пан Міхал Ябланоўскі, слуга А. Бандынэлі, падкаморага дэрпцкага. Абвінавачваліся сужэнства Шукшты, айцец Якуб Бярнацкі, настояцель глухавіцкі, а таксама сяляне Мікіта, Касьян і Улас Канавалы з сяла Глухавічы.

Пацярпелі ўласнасць, а праз тое і людзі, брагінскай царквы** ды пана А. Бандынэлі. У гэты раз была адабраная зямля ва ўрочышчы Дзяканаўскае, падараваная царкве ўсё тымі самымі князямі Вішнявецкімі. Калі 2 жніўня т. г. айцец Яўхім Давідовіч, настояцель брагінскі, выехаў касіць сена ва ўрочышча, паны Шукшты падбілі Я. Бярнацкага, дадаўшы яму ў дапамогу людзей, каб Давідовіча адтуль сагнаў. Айцец Бярнацкі з названымі Канаваламі, а яшчэ і больш за дзесятак сялян далучыўшы да крыміналу, наехаў на дзяканаўскую сенажаць і айца Давідовіча *za brodę porwawszy, pięścią (кулаком) bił, thukł, za włosy na ziemię obaliwszy, targal, włosy wyrwał* (на ўрадзе іх паказвалі, як рэчавы доказ), *pokrwawił*, з сенажаці сагнаў і касіць не даў, а яшчэ хацеў звязаць і да панскага двара адвезці. Работніка Трахыма, падданага А. Бандынэлі з вёскі Бабчын, які прыйшоў збіраць свой засевак каля Глухавічаў, пані падстоліна ковенская зусім невінаватага збіць загадала.

4 жніўня т. г. паны Ян Сакальскі, возны генерал ваяводства Кіеўскага, А. Бандынэлі, Ян Паўлоўскі і Ян Банькоўскі былі ў Бабчыне, дзе бачылі селяніна Трахыма, кіямі збітага і скалечанага, смяротна (*letaliter*) хворага, а таксама вялебнага айца Я. Давідовіча, пакрываўленага і пабітага [26, с. 407–409].

Такія вось сумныя тэмы з жыцця продкаў нашых утрымліваюць актавыя кнігі Оўруцкага гродскага суда.

Напрыканцы падаём звесткі з ведамасці аб асобах, якія пад прысягай засведчылі ў Оўруцкім гродскім судзе ўбыванне насельніцтва ў розных мясцовасцях Кіеўскага ваяводства. Крыніца датаваная 1686 годам, г. зн. часам, калі аселяў людзі нашага краю, перажыўшы “хмяльніччыну” (казацка-сялянскую вайну), “пато́п” або “руіну” (вайну паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай), працягваў цярпець ад гвалту і казацкай вольніцы, і ўрадавых войск, і шляхецкіх узаеманаездаў.

Вось жа брагінскі мешчанін Юры Андрыевіч 14 верасня паведаміў у судзе, што з мястэчка Брагін адышлі, акрамя яўрэяў, пятнаццаць дымоў (“*z miasta Brahinia dymów odeszłych z żydami piętnaście*”). Паводле ляснічага Лаўрына, вёску Бабчын пакінулі сямнаццаць дымоў, Рудакоў – восем, Пятрыцкую слабаду – пяць, Удалёўку – чатыры, Хаткі – восем, Дублін – чатыры, Сувіды – шесць (“*tak przez kozaków iako u przez woyska wielkiego xięstwa Litewskiego odeszłych, odprzysiągl*”). Апошні сведка, згаданы ў дакуменце, селянін Мацвей з Хойнік, пана харунжага брэсцкага (ім быў тады князь Канстанцін Ян Шуйскі), 30 кастрычніка назваў і наогул нечуваную лічбу – семдзсят сем дымоў. Верагодна, меліся на ўвазе страты ўсяго Хойніцкага (Астраглядаўскага) маёнтка, тады як папярэднія інфарматыры казалі пра асобныя паселішчы [28, с. 550–551, 553].

*Пра Астраглядаўскі кляштар братоў-прапаведнікаў (Ordo fratrum Praedicatorum), як афіцыйна называлі дамініканаў, гл.: 16, с. 201–203. У інвентары 1698 г. сярод яго падпісантаў, акрамя ўладальніка маёнтка князя Дамініка Шуйскага і новага адміністратара пана Зыгмунта Шукшты, названы ксёндз Даніэль Міклашэвіч, вікарыі астраглядаўскі ОР, а таксама пан Самуэль Янкоўскі, пэўна, родзіч пераемніка А. Даніэля, згаданага ў 1702 г., айца Рафала Янкоўскага, таксама вікарыя. У 1712 г. А.Д. Міклашэвіч памёр тут жа ў кляштары [іл. № 12; 16, с. 203].

***М. Запольскі ўважаў яе за царкву св. Міхаіла [41, с. 116], але ў дакуменце сказана, што пацярпелы айцец Я. Давідовіч – настояцель Свята-Мікольскай царквы.

Гайдамакі ў нашых краях

Цюркскае слова “*haydamak*” утрымлівае значэнні “той, хто нападае”, “рабаўнік”, “угоншчык”. У XVIII ст. на Украіне і Беларусі так называлі ўдзельнікаў узброеных атрадаў, што налічвалі ад некалькіх чалавек да тысячы і нападзілі на панскія маёнткі, лацінскія касцёлы і кляштары, уніяцкія царквы і манастыры, на яўрэяў і на заможных жыхароў мястэчак незалежна ад канфесійнай прыналежнасці. Зачынальнай руху гайдамакаў была запарожская казацкая бедната

(галота), з асяроддзя якой звычайна выходзілі кіраўнікі – атаманы і ватажкі. Потым ужо да яе далучаліся сяляне і парабкі.

Гісторыкі канстатуюць бяспрэчна антыфеадальны характар Калііўшчыны (1768 г.) – найбуйнейшага паўстання за ўсю гісторыю гайдамацкага руху; бяруць пад увагу сацыяльны склад самых згуртаванняў і тое, што дзеянні гайдамакаў нярэдка падштурхоўвалі да ўзброеных выступленняў сялян, у тым ліку суседніх рэгіёнаў, як гэта здарылася ў 1754–1756 гг. на Каменшчыне Мазырскага павету – уладанні віленскага капітула; што пры магчымасці гайдамакі знішчалі дакументы з зафіксаванымі ў іх сялянскімі павіннасцямі і правамі на шляхецкую або царкоўную ўласнасць, як адбылося ў выпадку з Юравіцкай езуіцкай рэзідэнцыяй у 1748 г., калі былі спаленыя таксама паперы падпарадкаванай ёй Мазырскай місіі. Усё гэта нібы дазваляе ўвесь стыхійны рух назваць антыфеадальным [іл. № 30].

Але гайдамаччына працягвалася некалькі дзесяцігоддзяў і выглядае занадта разнароднай, каб яе можна было кваліфікаваць агулам. У пераважнай жа большасці гэта былі не звязаныя між сабой дробныя выступленні, якія мелі за мэту хіба адно – рабаўніцтва. Да прыкладу, напады гайдамакаў у 1750 г. на вёскі, што знаходзіліся “за некалькі міль ад Лоева” і належалі ротмістру ашмянскаму Францішку Антонію Ракіцкаму, у 1751 г. на Нароўлю маршалка мазырскага Рафала Алаізія Аскеркі, Брагін таго ж Ракіцкага і Бабічы [Бабіца; будучы Барбароў. – С.Б.] харунжага мазырскага Багуслава Леапольда Аскеркі [31, с. 396–398]. Згаданы Францішак Ракіцкі паведамляў кіеўскаму генерал-губернатару М.І. Лявонцеву: “сего 1752 г. мая 10-го н. с. два гайдамаки именем Грицько Киселенко, а другой Пархоменко пойманы с товарищи в розбое и в допросе сего мая 15 в лоевском замке показали: <...> оттуду миновав Чарнобиль, Теремце и Жары деревни ограбили, корчму с двома домами мужичими сожгли, и тамошнего помещика гд-на Вышпольского били и подкололи. Из Жаров вышев, имев всякое к пропитанию изобилие, плыли Днепром до реки Брагинки и хотели прийти до местечка Брагина, но имея предосторожность, что были в опасности, поплыли вверх Днепром к Лоеву, мимо Любеча...” [42, с. 13, 16]. Нярэдка, рабаўніцтвы суправаджаліся забойствамі. Уражвае наступнае сведчанне: “Тот же секунд-майор Галцов 25 августа 1750 г. рапортовал: “сего августа 25 дня писал к нему польского местечка Лоева, владельца конюшенного и ротмистра Антония Рокицкого местечка Брагина управитель шляхтич Верига, что сего августа против 25-го числа разбойников 12 ч-к, в ночи при селе Игрушине попа Павла Лазниченка разбили и двор огнем спалили, и жида разбили и огнем сожгли, а жидавку до смерти

скололи; да в деревне Сувиде жида разбили, а жидовку огнем же зжгли и жиденка до смерти скололи, которое де село Игрушин и дер. Сувида разстоянием от Днепра против Любич с 15 верст” [42, с. 30].

Якраз падобныя гайдамацкія ватагі, разам з узброенымі атрадамі мясцовых сялян, паны Халецкія выкарыстоўвалі ў барацьбе супраць князя А. Радзівіла за валоданне маёнткамі Хальч (Веткаўшчына) і Жлобін [34, т. 1, с. 481]. Якая ўжо там антыфеадальная накіраванасць!

Яшчэ, дзеля ілюстрацыі, можна прывесці ўрывак з паказанняў арыштанта Івана Падалякі ў Кіеўскім гродскім судзе ад 20 кастрычніка 1750 г.: “<...> гайдамакі, з паміж сябе абраўшы мяне, Івана Падаляку, за ватажку, ішлі каля Яснагародкі [Тады належала князю Ігнацыю Шуйскаму, дзедзічу Астраглядаў і Хойнікаў. – С.Б.] аж да Дняпра <...>, насупраць Любеча выйшлі на бераг Польскага панства і там у лесе селяніна здыбалі [Г. зн. злавілі. – С.Б.], які вязаў dranku, на імя Сцяпан, з сяла якогась ксяндзоў цыстэрцыянцаў Кімбараўскіх, каторае сяло гадоў таму сем як зрабавалі сяляне з Любеча; той Сцяпан узяўся дабраахвотна правесці гайдамакаў на Брагін; ідучы да Брагіня каля млыноў, што завуцца Гарадзішчам, здыбалі аднаго чалавека, з імя і прозвішча невядомага, які таксама ўзяўся дабраахвотна праводзіць, і пайшлі да Брагіня; у Брагіню ўначы зрабавалі двух яўрэяў: сукмані [Вопратку. – С.Б.], маніста, серабро і грошы забралі; кожнаму гайдамаку ў цвёрдай манеце дасталася па дзесятку рублёў, а ў дробнай манеце маскоўскай – па пяць рублёў і шэсць грывень; тую дробную манету ўсю аддалі правадніку Сцяпану, а шэлягі – другому і таго адправілі; той жа Сцяпан з Брагіня праводзіў іх да дому свайго бацькі і, там накарміўшы, у бацькі пакінуў грошы, а сам павёў іх да сваіх паноў, да Кімбараўкі [Сёння ў межах Мазыра. – С.Б.], але калі наведаміў ім, што ў ваколіцах Кімбараўкі няма вялікіх лясоў, то вярнуліся і ўдаліся да Масаноў; там у яго міласці [Гэта выраз судовага пісара, а не гайдамака; яго патрабаваў тагачасны этыкет. – С.Б.] пана Грузевіча ўзялі рублёў шэсць і яго самога, з якім пайшлі да ракі Прыпяці і, пераправіўшыся, прыйшлі да Старых Шэпелічаў; там узялі чалавека Пятра і яўрэя, а Сцяпана і пана Грузевіча перад Прыпяцю адправілі; з тым Пятром пайшлі да Рудак, там узялі Вакулу; з тымі трыма дабраахвотнымі праваднікамі ішлі да Хабнага; недаходзячы яго нагнаў іх верхам на кабыле Пракоп, брат Вакулы, просячы, абы Вакулу адпусцілі, а яго ў гайдамакі прынялі; Вакула, аднак, пайсці не захачеў, але, прыйшоўшы пад Хабненскі мост, дзе Вакула і Пятро ўпарта патрабавалі ісці да места дзеля здабычы, я, ватажка, на трэці раз ледзьве здолеў іх прагнаць; Пракоп жа быў на зрабаванні Хабнага і далей з імі пайшоў <...>” [27, с. 529–530].

Зразумела, што ў Рэчы Паспалітай уся шляхта наогул, а асабліва ўрадоўцы дзяржаўнага і павятовага ўзроўняў ставіліся да гайдамакаў, як да “валацугаў і гультаёў”, звычайна прымалі меры дзеля іх арышту і пакарання. Напрыклад, 20 верасня 1750 г. у Оўруцкі гродскі суд асабіста з’явіўся возны генерал Кіеўскага ваяводства пан Андрэй Святкоўскі. Ён паведаміў, што 14 жніўня т. г., у адказ на занепакоенасць прывялебнага ў Богу ксяндза Габрыэля Касцюшкі, прыёра канвенту Кімбараўскага, у кампаніі годных даверу людзей, паноў Дамініка Пухоўскага і Яна Арлоўскага, быў у Хойніцкім замку ў мясцовага губернатара [Тут: кіраўніка ключа. – С.Б.] пана Мікалая Страчынскага. Дык вось у Хойніках вознаму пашанцавала і ён здолеў арыштаваць краснасельскіх падданных М. Страчынскага сялян Саўку Лутчанку, Лук’яна Кананенку, Ігната, войтавага сына, Селівона, Іванавага ўнука, Цімоха і Івана Панчанкаў і “іншых”, а таксама Кулешыка, слугу пана Загароўскага. Іх абвінавачвалі ў гайдамацтве; менавіта – у нападзенні на Малочкі і ў зрабаванні мясцовага яўрэя-арандатара Бені Израэлевіча, у якога забралі 20 тыс. грынень польскіх. Прычым атаманам гайдамакаў з Краснаселля быў вышэйпамянёны Кулешык. М. Страчынскі, ад імя паноў сваіх (верагодна, князёў Шуйскіх) арышт падданных “*прыхільна прыняўшы <...>, ad decisionem causae* (да заканчэння судовай справы) *затрымаць паабяцаў <...>*” [27, с. 511–512].

Упэўнена можна сцвярджаць, што ў часы адноснага спакою не падтрымлівалі гайдамакаў і добрапрыстойныя жыхары сёл і мястэчак. 31 чэрвеня 1750 г. ад імя пана Мацея Дзядовіча-Трыпольскага, падсудка земскага кіеўскага, у Оўруцкі суд звярнуўся пан Станіслаў Васілкоўскі, прысяжны субдэлегат гродскі кіеўскі, які абвінаваціў губернатара Оўруцкага стараства пана Станіслава Быстрыцкага ў тым, што ён адмовіўся прыняць у турму гайдамака Астапа Луцкага і не загадаў выканаць над ім смяротны прысуд. Апошні быў “*złapany*” (схоплены) ў мястэчку Хойнікі і не адміністратар, а менавіта грамада Хойніцкага ключа асудзіла яго “*на горла*”. Рашэнне было прызнана слушным, бо як заявіў субдэлегат, следствам высветлена, што А. Луцкі на працягу ажно шасці гадоў “*у гультайскіх эксцэсах жыццё праводзіў*” [27, с. 464–466]. Чым можна растлумачыць пазіцыю С. Быстрыцкага? Магчыма, бояззю пацярпець ад гайдамацкай помсты. Асабліва, калі яго двор знаходзіўся па-за межамі павятовага Оўруча. Раней бывала, што сёй-той з мясцовых шляхцічаў, а нават і ўрадоўцаў падтрымліваў сувязі з казацкімі атаманамі і выдаваў ім рашэнні шляхецкіх сходаў [напрыклад, падольскі чашнік Шумлянскі – палкоўніку Сямёну Палію ў 1702 г., гл.: 25, с. 436–440]. Усё, каб выратаваць свой маёнтак ад зрабавання!

Гайдамаччына – не інакш тое, у што вырадзіўся казацкі рух на Украіне да сярэдзіны XVIII ст. Менавіта казацкі, бо і вышэйзгаданая Калііўшчына, стыхія якой ахапіла Кіеўскае ваяводства, Брацлаўшчыну, Падолію, Валынь, сярод удзельнікаў якой значна пераважалі сяляне, ніколі не набыла б такога размаху без казакоў. Нагадаем: у 1709 г. расійскі ўрад за ўдзел запарожцаў у паўстанні пад кіраўніцтвам К. Булавіна і за дапамогу шведам у кульмінацыйны перыяд Паўночнай вайны скасаваў Запарожскую Сеч. Хаця ў 1734 г. была створана гэтак званая Новая Сеч, казацкі рух няўхільна працягваў дэградаваць. У шматлікіх выпадках, з пункту гледжання якой бы эпохі і ідэалогіі ні ацэньваць характар апошняга, яго праявы падаюцца ўжо звычайным бандытызмам. Выступленні гайдамакаў былі падаўленыя войскамі Расіі і Рэчы Паспалітай і спыніліся назаўжды толькі пасля канчатковай ліквідацыі Запарожскай Сечы ў 1775 г.

Крыніцы і літаратура:

1. Aftanazy, R. Dzieje rezydencji na dawnych Kresach Rzeczypospolitej. Tom 11. Województwo kijowskie oraz uzupełnienia do tomów 1–10. / R. Aftanazy – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolinskich Wydawnictwo, 1997. – 787 s.
2. Boniecki, A. Herbarz Polski. / A. Boniecki – Warszawa, 1899. – Т. I. – 391 s.; 1900. – Т. II. – 399 s.; 1905. – Т. VIII. – 401 s.
3. Dubiecki, M. Karol Prozor, oboźny W.W.Ks. Litewskiego. Przyczynek do dziejów powstania Kościuszkowskiego. Monografia / M. Dubiecki – Kraków, 1897. – 335 s.
4. Jelski, A. Zarys obyczajów szlachty w zestawieniu z ekonomiką i dolą ludu w Polsce i Litwie / Skreślił A. Jelski – Kraków, 1898. – Т. II. – 359 s.
5. Ks. Orłowski, K.N. Defensya biskupstwa y dyecezyi Kiiowskiej / Ks. K.N. Orłowski – Lwów, 1748. – 365 s.
6. LM. (Lietuvos Metrika). Kniga Nr. 8 (1499 – 1514) / A. Baliulis ir kt. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. – 649 p.
7. LM. Kniga Nr. 9 (1511–1518) / K. Pietkiewicz – Vilnius: Žara, 2002. – 615 p.
8. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – Т. I. – S. 620; 1886 – Т. VII. – S. 690.
9. SMK (Sumariusz Metryki Koronnej). Księga wpisów MK184 z Archiwum Głównego Akt Dawnych [Electronic resource] / Oprac. Janusz Dąbrowski – Mode of access: <http://www.agad.gov.pl/inwentarze/6SumariuszMK184.pdf>
10. SMK. Księga wpisów MK186 [Electronic resource] / Oprac. Anna Wajs – Mode of access: <http://www.agad.gov.pl/inwentarze/8SumariuszMK186.pdf>

11. SMK. Księga wpisów MK187 [Electronic resource] / Oprac. Adam Korczyński k. 1–130, Wojciech Krawczuk k. 130–242 – Mode of access: <http://www.agad.gov.pl/inwentarze/9SumariuszMK187.pdf>
12. Tomkiewicz, W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651) / W. Tomkiewicz – Warszawa, 1933. – 406 s.
13. Tyszkowski, K. Aleksander Lisowski i jego zagony na Moskwę / K. Tyszkowski – Tom V: Przegląd Historyczno-Wojskowy / Red. Mir. Otton Laskowski. – Warszawa, 1932. – S. 1–28.
14. Volumina Legum – Tom II. – Petersburg: Nakładem i drukiem Józafata Ohryzki, 1859. – 482 s., XII.
15. Wolff, J. Kniaziowie litewsko-ruscy od czternastego wieku / J. Wolff – Warszawa, 1895. – 724 s.
16. Wykaz klasztorów dominikańskich prowincyi Ruskiej / Zebrał Wołyniak (J. M. A. Giżycki) – Cześć II. – Kraków, 1923. – 400 s.
17. ŻD. (Źródła dziejowe) – T. XX: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym; T. IX: Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów – Braclaw) / A. Jabłonowski – Warszawa, 1894. – 307 s.
18. ŻD – T. XXI: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym; T. X. – Warszawa, 1894. – 654 s.
19. Żychliński, T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV / T. Żychliński – Poznań, 1893. – 325 s.
20. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 260 с.
21. Акты, относящиеся к истории Западной России – Т. 1(6): Сборник документов канцелярии великого князя литовского Александра Ягеллончика, 1494–1506 гг. Шестая книга записей Литовской метрики / М.Е. Бычкова (отв. сост.), О.И. Хоруженко, А.В. Виноградов; отв. ред. тома С.М. Каштанов – Москва; С.-Петербург: Нестор-История, 2012. – 664 с.
22. Акты, относящиеся к Южной и Западной России – Т. 12 (1675– 1676). – С.-Петербург, 1882. – 874 стр.
23. Анішчанка, Я.К. Ля вытокаў паўстання 1794 г. / Я.К. Анішчанка // Беларускі археаграфічны штогоднік (БАШ) – Мінск, 2000. – Вып. 1. – С. 198–209
24. Архив ЮЗР (Архив Юго-Западной России). – Киев, 1863. – Ч. 3. – Т. 1: Акты о казаках (1500–1648 гг.) – 557 с.
25. Архив ЮЗР – Ч. 3. – Т. 2: Акты о казаках (1679–1716) – Киев, 1868. – 846 с.

26. Архив ЮЗР – Ч. 1. – Т. 4: Акты об униии и состоянии православной церкви с половины XVII века (1648–1798) – Киев, 1871 – 938 с.
27. Архив ЮЗР – Ч. 3. – Т. 3: Акты о гайдамаках (1700–1768). – Киев, 1876. – 897 с. – С. 128.
28. Архив ЮЗР – Ч. 7. – Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России. – Киев, 1886. – 746 с.
29. Архив ЮЗР – Ч. 2. – Т. 3: Постановления провинциальных сеймиков в 1698–1726 гг. – Киев, 1910. – 942 с.
30. Архив ЮЗР – Ч. 8. – Т. 6: Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII вв. – Киев, 1911. – 624 с.
31. Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов – Том 2: С середины XVII до конца XVIII века, до воссоединения с Россией / Под ред. А.И. Азарова, А.М. Карпачева, Е.И. Корнейчик. – Минск: Издательство Академии наук БССР, 1960. – 562 с.
32. Блануца, А. Земельні надання Сигізмунда і Старого на Українські землі Великого Князівства Литовського / А. Блануца // Україна в Центрально-Східній Європі – Київ, 2008. – № 8 (дакумент) – С. 69–70.
33. Волости и важнейшие селения Европейской России. Вып. 5. – С.-Петербург, 1886. – 259 с.
34. Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя: у 3 т. / рэд. Г.П. Пашкоў і інш. – Т. 1 – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2005. – 688 с.; Т. 2. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2006. – 792 с.
35. Вялікі гістарычны атлас Беларусі ў 3-х тамах. – Т. 1. – Мінск: Белкартаграфія, 2009. – 248 с; Т. 2. – Мінск: Белкартаграфія, 2013. – 370 с.
36. Габрусь, Т. Страчаная спадчына / Т. Габрусь, А. Кулагін, Ю. Чантурыя, А. Квітніцкая, М. Ткачоў – Мінск: Польша, 1998. – 351 с.
37. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / Рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) і інш. – Т. 3: Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII стст) / Ю. Бохан, В. Голубеў, У. Емельяныч і інш. – Мінск: Экаперспектыва, 2004. – 344 с.
38. Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI–XVIII ст. З фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Зб. док. [Текст] / Ю.А. Мицик, С.В. Сохань, Т.В. Міцан, І.Л. Синяк, Я.В. Затилюк – Київ, 2011. – 559 с.
39. Янушкевіч, Я. Дыярыюш з XIX стагоддзя. Дзённікі Міхіла Галубовіча як гістарычная крыніца / Я. Янушкевіч – Мінск: Хурсік, 2003. – 350 с.
40. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни – Том 1. – Киев, 1849. – 337 с.

41. Запольский, М. Брагинская волость (исторический очерк) / М. Запольский // Календарь «Северо-Западного края» на 1889 год. – Москва, 1889. – С. 113–117.
42. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. Выпуск 5. / Сост. ред. неофициальной части Ал. Андриевский. – Киев, 1883. – 226 с.
43. История России / Под ред. А.Н. Сахарова – Т. 1: С древнейших времён до конца XVIII в. – Москва, 2003. – 944 с.
44. Клепатский, П.Г. Очерки по истории Киевской земли / П.Г. Клепатский – Т. 1: Литовский период. – Одесса, 1912. – XLIV, 599 с.
45. Книги разрядные – Том 1. – С.-Петербург, 1853. – 707 с.
46. Кондратьев, І.В. Любецьке староство (XVI – середина XVII ст.) / І.В. Кондратьев – Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка; Історико-археологічний музейний комплекс «Древній Любеч». – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. – 384 с.
47. Крикун, Н.Г. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. / Н.Г. Крикун – Киев, 1992. – 184 с.
48. Літвін, Г. Сувязі эліты ВКЛ з Кіеўшчынай у 1569–1648 г. / Г. Літвін // Беларускі гістарычны агляд (БГА). – Мінск, 2011. – Т. 18. – С. 3–19.
49. Любавский, М.К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута. Исторические очерки / М.К. Любавский – Москва: Университетская типография, 1892. – 984 с.
50. Насевіч, В., Скрыпчанка, Т. Рэчыцкі павет / В. Насевіч, Т. Скрыпчанка // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Т. 6. – Кн. 1. – Мінск: БелЭн, 2001. – С. 181–182.
51. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (НГАБ) – Ф. 142. – Воп. 1. – Спр. 1475, 1481.
52. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (НГАБ) – Ф. 320. – Воп. 1. – Спр. 1.
53. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (НГАБ) – Ф. 333. – Воп. 9. – Спр. 59, 263.
54. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (НГАБ) – Ф. 694. – Воп. 7. – Спр. 871.
55. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (НГАБ) – Ф. 1089. – Воп. 1. – Спр. 3.

56. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (НГАБ) – Ф. 1728. – Воп. 1. – Спр. 19.
57. О начале войн и смут в Московии / Исаак Масса. Пётр Петрей. – Москва: Фонд Сергея Дубова, Рита-Принт, 1997. – 560 с.
58. Описание архива западнорусских митрополитов. – Т. 1: 1470–1700. – С.-Петербург, 1897. – VIII, 503 с.
59. Описи актовых книг Киевского центрального архива. – № 38 / Сост. Е.П. Дьяковский – Киев: Типография Т.Г. Мейнандера, 1906. – 110 с.; № 32, 34 / Сост. А.Т. Белоусов – 1907. – 23 с., 32 с.
60. Падалінскі, У. [Рэцэнзія] / У. Падалінскі // Беларус. гіст. агляд. – 2012. – Т. 19. – С. 329–337. – Рэцэнзія на кн.: Litwin H. Równi do równych: kijowska reprezentacja sejmowa 1569–1648. – Warszawa, 2009.
61. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским. – Т. 1. (1487–1532). – С.-Петербург, 1882. – 870 с.
62. Полехов, С.В. «Список городов Свидригайла». Датировка и публикация / С. Полехов // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – Москва, 2014. – № 4 (58). – С. 111–125.
63. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества / Под ред. В.П. Семёнова. – Т. 9: Верхнее Поднепровье и Белоруссия: [Смоленская, Могилевская, Витебская и Минская губ.] / Сост. В.П. Семенов, М.В. Довнар-Запольский, Д.З. Шендрик [и др.]. – С.-Петербург: Издание А.Ф. Девриена, 1905. – VIII, 620 с.
64. Русская историческая библиотека (РИБ).– Т. XIII. – С.-Петербург, 1891. – 524 с.
65. Русская историческая библиотека (РИБ) – Т. XXX: Литовская метрика. Отд. 1-2. Ч. 3. Т. 1. – Юрьев, 1914. – 538 с.
66. Сказания современников о Дмитрие Самозванце. – Изд. 3-е. – Ч. 1: Бер, Паерле, Маржерет и Де-Ту. – С.-Петербург, 1859. – XII, 464 с.
67. Скрынников, Р.Г. Россия в начале XVII в. «Смута» / Р.Г. Скрынников – Москва: Мысль, 1988. – 283 с.
68. Акт о разделе имени Брягин. 1574 г. // Беларускі археаграфічны штогоднік – Выпуск 1. – 2000. – С. 185–194.
69. Список землевладельцев Минской губернии. 1889 г. – Минск: Мин. губ. стат. ком., 1889. – 419 с.
70. Список землевладельцев Минской губернии. 1911. – Минск: Мин. губ. стат. ком., 1911.

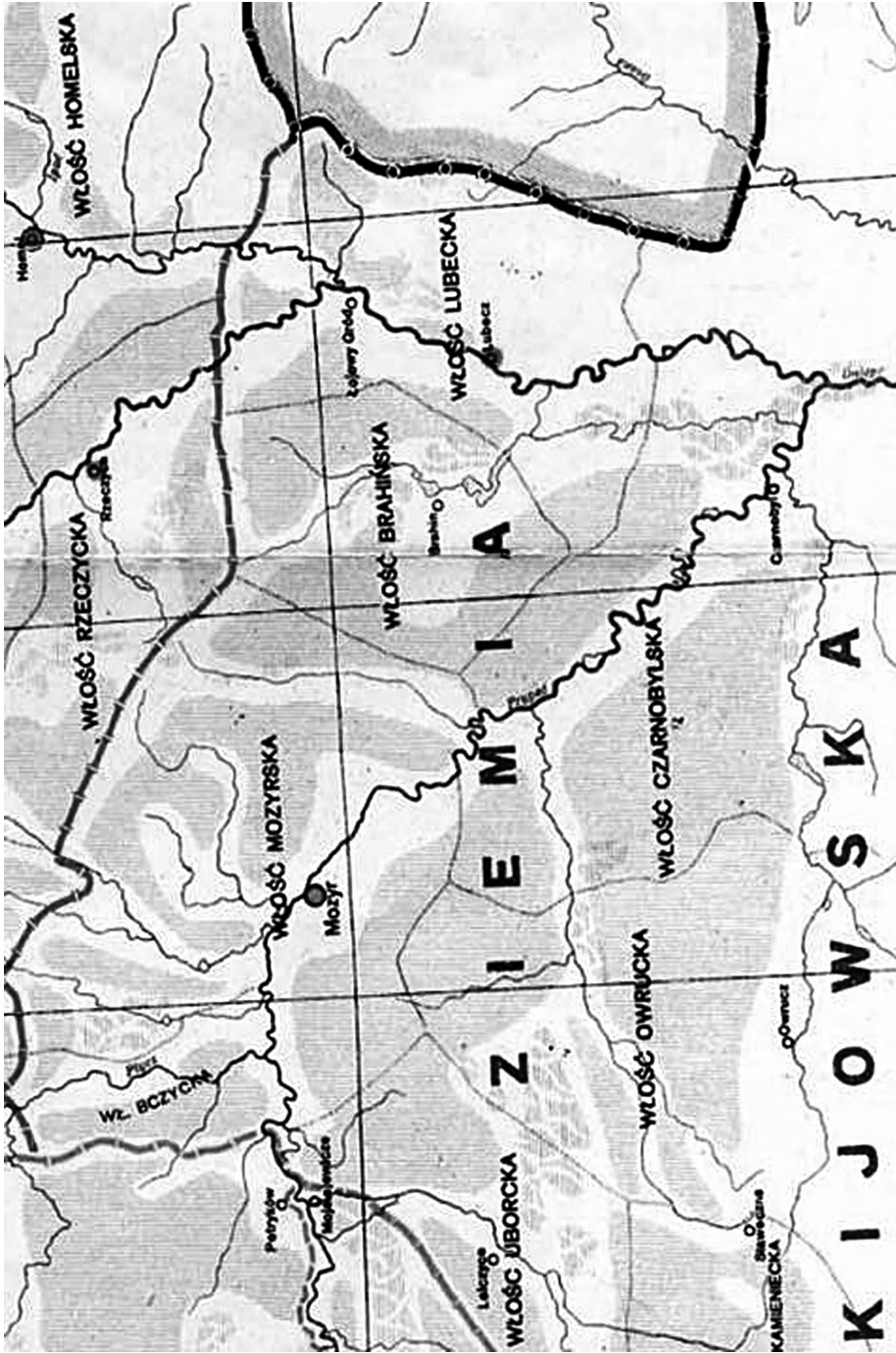
Рис. 2. «Список городов Свидригайла». Список 1432 г. Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (Berlin). XX. Hauptabteilung (Königsberger Archiv). Ordensbriefarchiv 27885. [Л. 1 об.]

Бреґиня	Брегиня (Брагин) [68]
Reczicza	Речица [69]
Mozir	Мозырь [70]
Vruczey ^e)	Вручий (Овруч) [71]

№ 1. Брагин у “Списе гарадоў Свідрыгайлы”

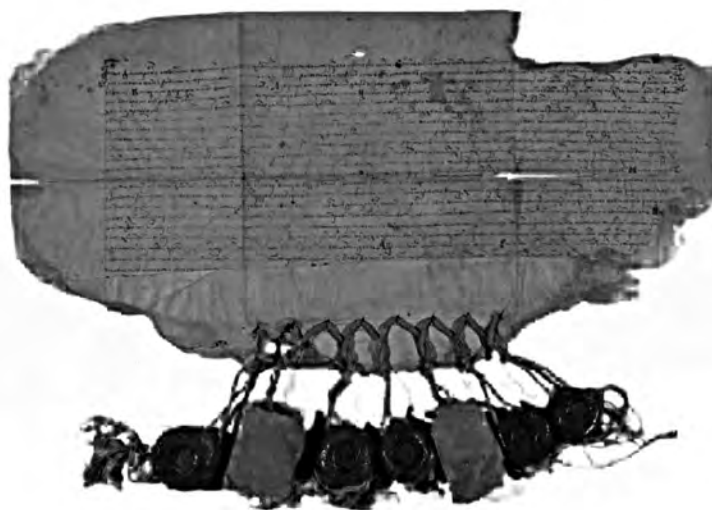
№ 2. Брагин на карце С.М. Цемушава (паводле спісу 1432 г.)

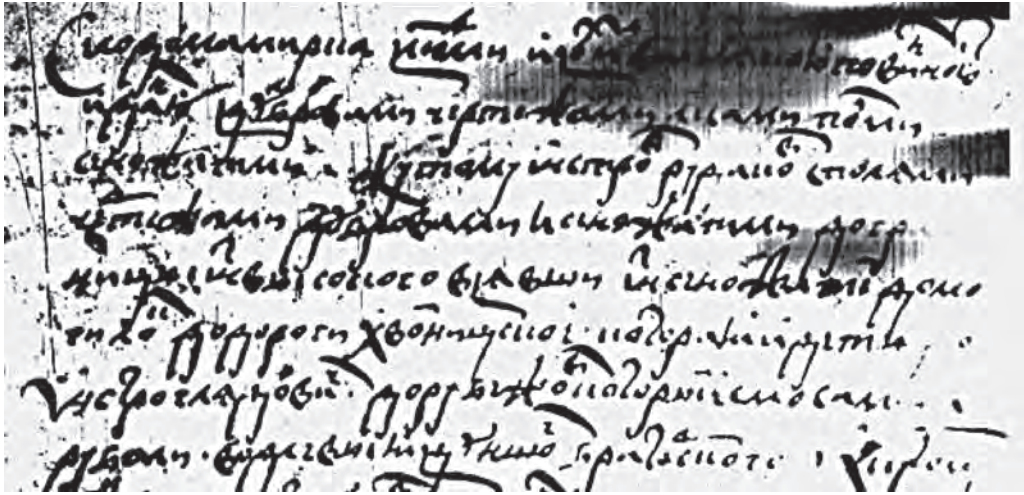
№ 3. Брагінская волость сярэдзіны XVI ст.

№ 5. Фрагмент карты “Беларускія землі ў XVI ст.”

№ 6. Грамата 1568 г. Фенны Любецкай

№ 7. Урывак з дзельчага ліста князеў-братоў Аляксандра і Міхаїла Вішнявецкіх 1574 г.

Kommissia ná rozgrániczenie Powiátu Mozérskiego z Woiewodztwem Kiiowskim.

W rozgrániczenie ziemie Kiiowskiej z Powiátem Mozér-
skim Kommissarzmi deputuiemy. Z ziemie Kiiowskiej Wiel-
możnego Szczęsnego Charlińskiego / y Kniaziá Kirilá Kusin-
skiego: z Powiátu Mozérskiego / Marszałka Mozérskiego Ste-
phana Łozka / Podkomorzego Mozérskiego / Iwana Mielestka /
á Michála Łowieká / którzy ná dzień świętego Bartłomiejá oné
zacząć y kończyć powinni będą / vnius absentia non obstante.

№ 8. Уладальнік Астраглядаў Шчасны Харлінскі ў складзе камісії 1598 г.

№ 9. Астраглядавічы і Брагін на карце Томаша Макоўскага.
Амстэрдам, 1613 г.

№ 10. Астраглядавічы і Брагін на карце
Алексіса Жубера Жаліё. Парыж, 1685 г.

№ 11. Фрагмент карты “Беларускія землі ў канцы XVIII ст.”

119

Inwentarz Podawczy Mairnosci Głog-
 nik u Zahala Imo Panu Skuzkiej Prze-
 zych Panow Kommissarow Od Wrelmo-
 znego Imo Pasa Dominika Skuzskiego Głog-
 rarskiego Władz Bracskiego Ordynowanych
 w Roku 1698
 Spod pismem relik samego Pana Dobrodziecia

Inwentarz Mairnosci Ostrchladowskiej
 Miasieczko Słojnili w Roku 1698. 12
 Miesis J. 25. Marcy
 Pielany

Przypisani: Daniel M. Skuzkiej Władz Ostrchlada
 Głogarskiego Władz
 Januel Jankowski Katerasie Bedzici Kemi
 Lymunt Lub...

№ 12. Урыўкі з інвентара 1698 г.

Niemianie Ostrchladowscy.

Alexander Gotschli

Anna Pierrwalska x Marliq wdowa

Ana inje Zasa ztego Krumu purwina
 Placie po tle 25 Bedzicy monety ad 10
 Muzie wolna z Drazmiej

Stefan Marliewick

Chwesho Zochanski

Jwan Zochanski

Jerij Gnatowski

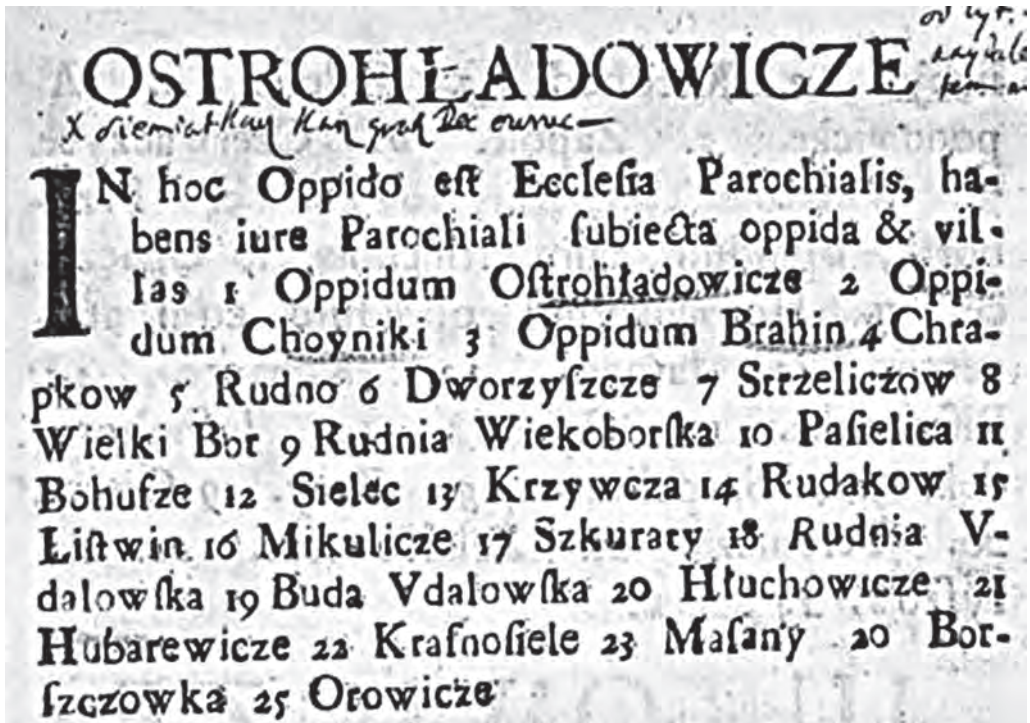
Jana z Zielinski

Zawrej z Bzowowski

Jan Galdecki x Bratami

Niemianie na wstuzce Dworniej Gdzie bedzie
 Sameba postac

№ 13. Астраглядаўскія зямiane ў інвентары 1698 г.

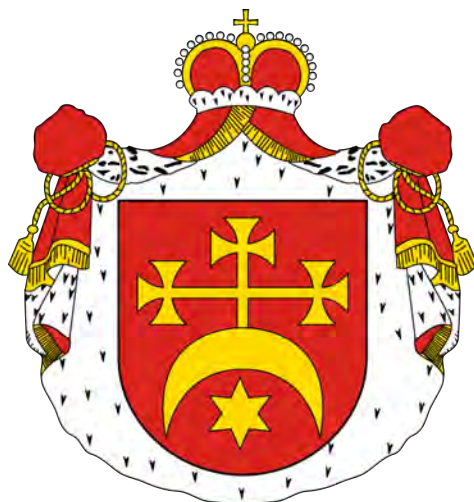
№ 14. Астраглядаўская парафія ў 1740-я гады.

№ 15. Пячатка 1513 г. Сямёна Палазовіча, уладальніка Астраглядавічаў і Хвойнік

№ 16. Герб “Друцк” князёў
Любецкіх (Відэніцкіх),
уладальнікаў Астраглядавічаў
і Хвойнік ад 1532 г.

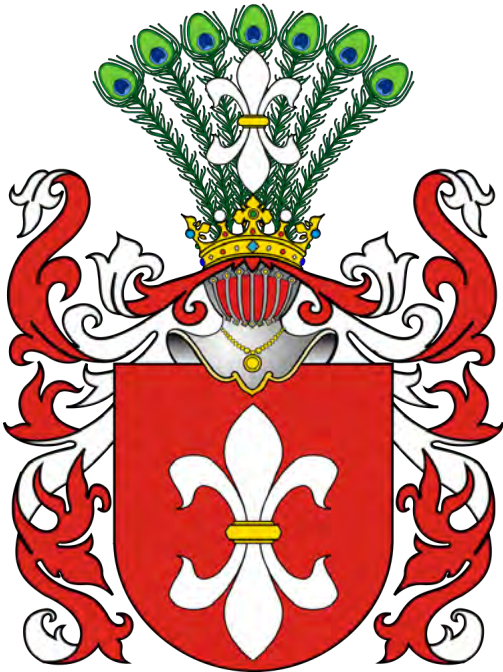
№ 17. Герб “Карыбут” князёў
Вішнявецкіх,
уладальнікаў Брагіна

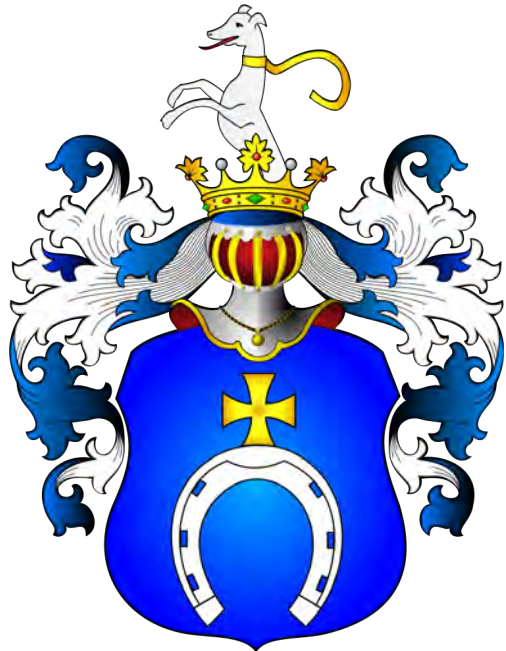
№ 18. Герб “Бонча” роду
Харлінскіх, уладальнікаў
Астраглядавічаў і Хойнік

№ 19. Герб “Ястрабец зменены”
роду Абрамовічаў (Абрагамовічаў)

№ 20. Герб Газдава роду
Бразоўскіх

№ 21. Герб Побуг роду
Канецпольскіх

№ 22. Герб роду Шуйскіх Святы
Юрый (Георгій Пераможац)

№ 23. Герб роду Прозараў

№ 24. Прысяга Ілжэдзітрыя I польскаму каралю Жыгімонту III Вазе на ўвядзенне ў Расіі каталіцтва. Мастак Неўраў М.В.

№ 25. Лісоўчык. Мастак Юліюш Коссак. 1860 г.

№ 26. Тып запорожца.
Мастак Сяргей Васількоўскі. 1900 г.

№ 27. Дняпроўскія казакі

№ 28. Викраданне. Мастак Франц Рубо

№ 29. Запарожцы.
Музыка, спевы з танцамі хоць бы і ў Вялікі пост

№ 30. Табар гайдамакаў. Мастак Юліюш Коссак

Из истории имени Острогляды в XVI – начале XX вв.

Не всякий город может похвастаться таким повышенным вниманием со стороны историков, краеведов, журналистов, каким пользуется деревня Острогляды Брагинского района. Вдвойне удивительно такое внимание к давно выселенной и нежилой деревне. О ней писали и в XIX в. польские историки, пишут и в XXI в. современные белорусские краеведы.

Отдельные данные можно найти в 7-м томе издания «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego», вышедшем в Варшаве в 1886 г. Автором статьи является белорусский историк, энциклопедист А. Ельский (1834–1916) [1].

Польский историк искусства А. Урбанский (1873–1950) в своей работе «Podzwonne na zgliszczach Litwy i Rusi» кратко описывает историю Острогляд, внешний вид усадьбы Прозоров, упоминает о существовании костела [2].

Однако наиболее ценные свидетельства собраны в исследовании Р. Афтаназы (1914–2004). Это польский историк, библиотекарь, исследователь замков, дворцов и усадеб, автор монументальной работы «Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej» («История резиденций на давних окраинах Речи Посполитой», 11 томов) [3].

Среди современных авторов к истории деревни Острогляды обращался краевед С.В. Бельский [4, 5, 6].

Также следует упомянуть, что деревня Острогляды постоянно присутствует на картах XVII–XVIII вв. наравне с такими населенными пунктами, как Брагин, Лоев, Любеч, Холмеч и др. Особенно удивительно осознавать, что небольшая белорусская деревня, затерянная в юго-восточной части Полесья, была известна европейским картографам из Амстердама и др.

К сожалению, не обходится и без нестыковок в литературе. Например, в книге «Памяць» почему-то указано, что эта деревня известна с XVIII ст. [7, с. 725], однако на картах Остроглядовичи устойчиво присутствуют начиная с 1613 г.

Из доступных источников информации известно, что ранее эта деревня называлась Остроглядовичи. История села тесно связана с историей сначала ВКЛ, затем – Речи Посполитой. Причем на

картах XVII–XVIII вв. Остроглядовичи вместе с Брагином и другими близлежащими населенными пунктами фигурируют как земли, входившие в состав Короны Польской. В 1793 году, после второго раздела Речи Посполитой, деревня отошла к Российской империи.

По одним данным, в 1863 г. [7, с. 725], по другим, в 1864 г. [1, с. 690] в Остроглядовичах было открыто народное училище. Однако несмотря на это, современники в 1879 г. отмечали, что *«грамотных в приходе было мало»* [8, с. 118]. В 1886 г. в деревне насчитывались 71 двор и 403 жителя [7, с. 725], из чего следует, что в среднем в одном домохозяйстве проживало 5–6 человек.

По документальным источникам конца XVIII в. известны еще примерно с десяток деревень, находящихся на территории современного Брагинского района, среди них Микуличи, Ковали, Бакуны, Соболи, Хатуча, Глуховичи, Селец, Вязок, Шкураты и т.д. Однако на картах XVII–XVIII вв. наряду с Брагином фигурируют только Острогляды, что свидетельствует о значимости этого населенного пункта [9, обс. 138; ил. 1].

Наиболее ранние упоминания в источниках об Остроглядах датируются XVI в. Однако среди историков нет единого мнения относительно первых владельцев деревни. А. Ельский, А. Урбанский и Р. Афтаназы утверждают, что имение принадлежало последовательно Вишневецким, Харлинским, Рокицким и Прозорам. Однако современный краевед из Хойников С. Бельский утверждает, что в XVI в. Острогляды принадлежали С. Полозовичу, а данные о владении Вишневецкими, Харлинскими, Рокицкими не подтверждаются надежными источниками [ил. 2].

Абсолютно достоверно известно, что с конца XVIII в. владельцем Острогляд был последний «обозный» (квартирмейстер) ВКЛ, участник восстания 1794 г. Кароль Прозор, который именовал себя *«графом на Хойниках и Остроглядовичах»* [ил. 3, 4].

В коллективном исследовании «Страчаная спадчына» указано, что в 1810–1820-е гг. В. Прозор, получив Острогляды по наследству, построил здесь дворец в стиле ампир по проекту архитектора Генриха Маркони [10]. Г. Маркони (1792–1863) по праву считается одним из наиболее выдающихся польских архитекторов первой половины XIX в. Спроектированные им дворцы, костелы, вокзалы и другие здания были построены на территории Польши, Украины и Беларуси [ил. 5].

Наиболее полное описание дворца в Остроглядах оставил Р. Афтаназы [ил. 6]. По его данным, это был одиннадцатиклассовый, в основании партеров несколько возвышенный <...> в средней части

<...> дворец, с симметричным расположением и планом прямоугольника, в переднем фасаде подчеркивал неглубокий ризалит¹ с портиком² с шестью размещенными на одинаковом расстоянии колоннами без баз. Они стояли непосредственно на террасе, поднимая покрытую фризом³ с триглифами⁴ балочную систему, на которую, в свою очередь, опирался узкий балкон. Ризалит, закрытый треугольной сплюсненной вершиной с гербовым картушем⁵ фундатора⁶, помещал на партере главные входные двери и два прямоугольных окна по бокам, а на 2-м этаже – большую полукруглую панель с портером, ведущим на балкон. Штукатурка дворца со стороны подъезда была абсолютно гладкая. Окна были без обрамлений. Их увенчивали только полукруглые налобные карнизы, соединенные гладким обрамлением. Угловые части покрывали рустами, под навесом же крыши тянулся широкий триглифовый фриз, похожий на тот, что в портике. Двухуровневую часть опять замыкало гладкое обрамление. Все детали художественного декора были представлены в белом цвете, живо контрастируя на фоне более темной штукатурки.

Более монументальный вид был придан садовой стороне дворца вследствие уклона территории, которая была выше фронтальной из-за видимых полуподвальных помещений. Она известна лишь по рисунку Игнатия Врублевского, сделанному около 1891 г. [ил. 7].

Центральная часть была похожа на фасадную. Только колонны портика, объединенного террасой, были размещены таким образом, что четыре крайние из них стояли парами, а две центральные – по одной. Застекленные двери, ведущие на террасу, как и оба боковых окна, все с полукруглым завершением, увенчаны здесь сильно очерченными треугольными налобниками, крепящимися консолями. С террасы в сад вела двусторонняя лестница. При двух крайних осях по обе стороны портика выступали крылья квадратного плана с угловыми частями, отделанными

¹ Ризалит – часть здания, выступающая за основную линию фасада и идущая во всю высоту здания. Эти архитектурные элементы обычно симметричны по отношению к центральной оси здания.

² Порттик – крытая галерея с колоннами, прилегающая к зданию.

³ Фриз – декоративный элемент в виде горизонтальной полосы или ленты, обрамляющей или увенчивающей ту или иную часть архитектурного сооружения.

⁴ Триглиф – в архитектуре элемент фриза дорического ордера, представляющий собой вертикально стоящую каменную плиту с треугольными в плане продольными желобами.

⁵ Картуш – лепные или графические украшения в виде щита или полуразвернутого свитка, обрамленного завитками, с гербом, вензелем или эмблемой внутри.

⁶ Фундатор – лицо, выделившее средства на строительство или ремонт.

рустом⁷. Если рисунок Врублевского точен, у них было два окна, размещенных впереди, охваченных рамами маленьких полуколонн или даже колонн. Крылья покрывала гладкая шатровая крыша.

Согласно данным, собранным главным образом членами семьи последних владельцев, которые опираются на свидетельства людей, знавших Острогляды со времен Прозоров, дворец имел интерьер, разделенный на два тракта. При фронтальном портике помещался вестибюль с кафельными печами, огромным камином и винтовой лестницей, ведущей на 2-й этаж. Пол холла был застлан коврами, на стенах же висели трофеи и картины на охотничью тематику. В качестве мебели выступала мягкая мебель. Входные двери должны были быть изготовлены из красного дерева с богатой интарсией⁸.

Посреди садового тракта размещалась также большая, занимающая всю ширину портика столовая зала. Ее потолок был разрисован в виде небосвода со звездами и Луной. Пол «имел симпатичные пейзажи, сделанные из разных сортов дерева: красного дерева, мореного дуба, ясеня, груши». Видимо, на него можно было сдвинуть большие зеркальные плиты таким образом, что тот, кто на него становился, видел небосвод и над собой, и под собой. Столовый зал, а также иные презентабельные комнаты декорировались «искусственным мрамором и лепниной», «резными мраморными каминами».

Из холла и столового зала входили направо в самую большую комнату дворца, т.е. в бальный зал, освещенный насквозь двумя окнами с фронта и двумя со стороны сада, особенно богато декорированный искусственным мрамором. Далее, по этой же самой стороне, находились еще четыре, несколько меньшие, жилые комнаты, расположенные вдоль бокового фасада дома. По левой стороне холла помещался второй салон, наполовину, однако, меньший бального зала, а со стороны сада – будуар хозяйки дома. Всю левую сторону занимали четыре следующие жилые комнаты, подобно, как и по правой стороне. На 2-м этаже большая

⁷ Руст (или рустовой камень) – угловой архитектурный элемент, который призван делать акцент на углах здания и создавать более четкий конструктивный образ. Он представляет собой мощный камень с лицевой стороной, имитирующей грубый необработанный натуральный камень.

⁸ Интарсия – вид декоративно-прикладного искусства, инкрустация, выполняемая деревом по дереву. Для изготовления интарсии подбирают разную по цвету древесину, которую нарезают на тончайшие ленты шпона, предварительно удалив все дефекты. Получившиеся ленты-полоски склеивают до листов необходимого размера, из которых вырезают детали для мозаики. Детали, образующие узор, плотно подгоняются друг к другу, склеиваются и вкладываются в украшаемый предмет. Затем внешняя сторона набора тщательно полируется.

фасадная комната была отведена под библиотеку. В идентичной комнате со стороны сада хранилось якобы несчетное количество платьев и шляпок пани Софьи Константиновны Прозоровой. Как единогласно подчеркивают все описания, так же богато, как и внешнее обустройство дворца, выглядела и его мебель с большим количеством произведений искусства и семейных реликвий. Все это было либо распродано, либо сгорело вместе с дворцом [ил. 8, 9].

Главная въездная арка состояла из железной решетки, выкованной вручную, в виде римских пик и венков в стиле ампир, подвешенных на высоких каменных и оштукатуренных колоннах. Тут же, при арке, с ее внешней стороны, стояли по обеим сторонам также две каменные и оштукатуренные сторожки с кругом в основании, покрытые крышами в виде купола, увенчанного также какими-то коваными орнаментами из железа. От арки к круглому газону перед дворцом вела широкая аллея, обсаженная старыми липами. По обеим сторонам газона, поблизости главного жилого дома, стояли два идентично выглядевших флигеля⁹, оба с крылечками, опертые на четыре маленькие колонны. У них было по два окна с каждой стороны крыльца [ил. 10].

За дворцом тянулся старосветский парк площадью около 0,5 га, полный старых лип, дубов, грабов, платанов, пирамидальных и итальянских тополей, со множеством декоративных кустов. Костяк сада образовывали аллеи, выходящие от углов дома и заключающие четырехугольник. Его середину занимал живописный прудок с округлым островком, на котором росли деревья. Весь двор вместе с парком окружала стена из ажурного кирпича, прерываемая каждые десять метров оштукатуренными белыми столбами. Вдоль одной стороны стены шла дорога, обсаженная вековыми платанами и надвислянскими тополями.

В 1885 г. потомок Кароля Прозора – Константин, женатый на Софье Свентожецкой, дочери Болеслава, выдающегося повстанца 1863 г., растранив все унаследованное от предков богатство, продал Острогляды.

Согласно информации последних владельцев, основанной на свидетельствах ближайших соседей, а среди них Станислава Ваньковича из Рудакова, к руинам привели фантазии и капризы жены последнего из Прозоров [3].

В нашем распоряжении пока нет абсолютно достоверных данных о том, кто же был следующим владельцем Остроглядовского имения

⁹ Флигель – вспомогательная пристройка к жилому или нежилому дому, а также отдельно стоящая второстепенная постройка.

после Прозоров. Но косвенные свидетельства, содержащиеся в книге «Памяць. Брагінскі раён» [7, с. 57] и справочнике «Землевладельцы Минской губернии. 1861–1900», позволяют предполагать, что это был некто Рыбников [11, с. 426].

Новый собственник, не будучи человеком слишком большой культуры, организовал в салонах бани. Вследствие чрезмерной температуры в печах возник пожар, после которого от дома остались только обгорелые стены. Гордзялковские приобрели, таким образом, имение с руинами дворца. Имели они намерение отстроить эту прекрасную резиденцию по проекту архитектора Тадеуша Стрыенского, однако начало Первой мировой войны эти планы полностью перечеркнуло [3].

В 1912 г. имение Острогляды приобрел Ольгерд Гордзялковский (1896–1965) [ил. 11]. Сын Терезы Гордзялковской, которая оказывала покровительство белорусской литературе и печатному делу. Ольгерд Гордзялковский являлся собственником родового имения Друцк над рекой Друць, расположенного между Борисовом и Оршей (Витебская обл.). Он был женат на рожденной в Петербурге Ванде Гордзялковской (1885–1978). До 1917 г. являлся председателем Товарищества Землян на Кресах.

В 1919 г. был членом Комитета Защиты Кресов («Komitet Obrony Kresów Wschodnich») [ил. 12]. Комитет по защите восточных окраин – это организация, которая была создана в конце ноября 1918 г. в Варшаве. Комитет оказывал политическое покровительство формирующимся военным волонтерским подразделениям самообороны Восточного Приграничья. Одна из задач организации заключалась в том, чтобы проводить агитацию среди местного населения и выступать на стороне польской армии. При непосредственном участии О. Гордзялковского и с согласия Ю. Пилсудского в 1918–1919 гг. была организована 1-я Литовско-Белорусская Дивизия, составляющая 17 000 волонтеров.

После 1921 г. О. Гордзялковский приобрел в Велькопольше имение Лэнг (1000 гектаров). Во время немецкой оккупации проживал в Варшаве, после Второй мировой войны был директором Птицефабрики в Проховицах возле Лэгницы.

Отношения между владельцами Острогляды местными крестьянами складывались не простые. С одной стороны, крестьяне в значительной степени зависели от помещика как от потенциального работодателя. По воспоминаниям местных жителей, которые передаются из поколения в поколение, остроглядовские крестьяне *«хадзілі, хто хацеў зарабіць капейку к пану ў двор работаць <...> і сразу дзень атработаеш,*

і вечарам расплата», в частности «валамі гной вазілі, аж пад Марытон на палях развозілі» [12].

С другой стороны, были и конфликтные ситуации. Отрывочные сведения о непростых взаимоотношениях Гордзялковских с местным населением сохранились в делах Зонального государственного архива в Мозыре. Так, в сентябре 1917 г. жительница околицы Маритон Розалия Тишкевич подала иск в суд, о том, что владелец имения Острогляды О.А. Гордзялковский самоуправно сжал принадлежавшие ей 15 копжи на сумму 300 рублей. 1 мая 1918 г. ответчик в суд не явился, а сама Р. Тишкевич просила *«дело исключить [Так в тексте. – А.Л.] <...> до особого ея заявления в виду желания помириться с ответчиком»*. 3 апреля 1919 г. дело было окончено [13, Л. 1, 4, 6, 11, 11 об.].

Похожий иск на Гордзялковского в 1917 г. подала еще одна жительница Маритона Мария Тишкевич. Владелец Острогляд, считая, что земля, на которой живет М. Тишкевич, ей не принадлежит, в 1916 г. приказал перепахать ее огород, на «котором было 100 пуд. картошки, на 25 руб. овощей и собрал на 75 руб. сено». Общая сумма убытков составила 200 рублей. Как и в случае с предыдущим инцидентом, на суд 22 октября 1917 г. представители помещика не явились, а 27 июля 1919 г. дело было окончено [14, Л. 1, 1 об., 5 об., 13, 13 об.].

Окончание двух дел в 1919 г. можно объяснить не только отменой частной собственности на землю большевиками, но еще и тем, что Гордзялковские уехали в Польшу и судиться попросту было не с кем. Отголоски этого расставания с собственностью сохранились в устной памяти и до наших дней. Ссылаясь на свидетельства старожилов, очевидцев тех событий, уроженец Острогляд Н.А. Касперович сообщает, что *«после рэвалюцыі пан спірт [В Остроглядах был спиртзавод. – А.Л.] выпусціў у канаву, і хадзілі, гавораць, людзі ложкамі сабіралі, наверху плаваў. Цыстэрны ўсе зліў у канаву», «палацы спаліў» [12].*

Кроме спиртзавода и дворца, по воспоминаниям Н.А. Касперовича, с панских времен в Остроглядах были: зерносклад, столовая, *«два дамы»,* в которых *«жылі <...> людзі, которые ў пана на дварэ былі», «два сараі там было. Адзін згарэў, а адзін стаяў. Длінюшчы, здаравенны сарай»,* парк і пруд.

Судьба остатков усадьбы была в общем печальна. Местное население разбирало их на стройматериалы в середине XX в. *«Ужэ ў 50-я годы, я шчэ ў школу не хадзіў, дык <...> сцяна адна была. Людзі строіліся і да вайны, і после вайны. Дак, наверна, паразбіралі на фундаменты, дак там адін шчэ капаўся ў тых траншэях, кірпіч выкідаў <...> Ну, там*

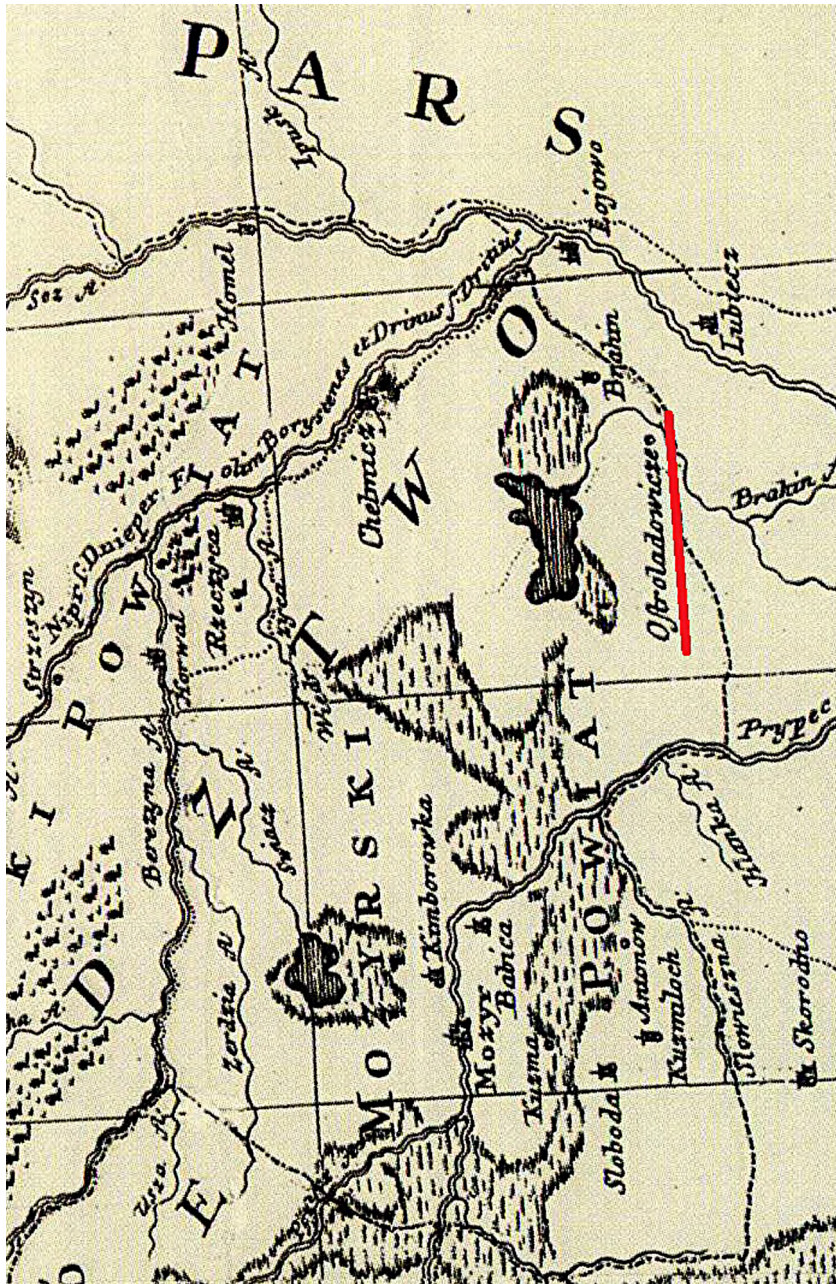
кірпіч быў, так выкідалі, сабе бралі. Нада ж было. Строілісь, дык сабе заліваць фундамент, і кірпіч нада быў» [12].

Окончательно точку в истории усадьбы поставила Чернобыльская катастрофа, после которой д. Острогляды была выселена, а остатки бывшего имения со временем стали зарастать дикой растительностью [ил. 13, 14].

Источники и литература:

1. Jelski, A. Ostrohlady / A. Jelski // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Tom VII: Netrebka – Perepiat. – Warszawa, 1886. – S. 690.
2. Urbański, A. Podzwonne na zgliszczach Litwy i Rusi / A. Urbański – Warszawa, 1928.
3. Aftanazy, R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczpospolitej / R. Aftanazy – T. 11: Województwo kijowskie oraz uzupełnienia do tomów 1-10. – 787 s.
4. Бельскі, С. Астраглядаўская сядзіба Прозараў [Электронны рэсурс] / С. Бельскі // Хойнікшчына – Рэжым доступу: <http://hojniki.ucoz.ru/index/dostoprimechatelnosti/0-27>
5. Бельскі, С. Астраглядаўскі Марконі і два ключы да... / С. Бельскі // Культура – 2010. – 2 кастр. –Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by/index.phtml?DomainName=cult&id=4746&mode=print&page=2>
6. Бельскі, С. Касцёл у Астраглядах [Электронны рэсурс] / С. Бельскі // Хойнікшчына – Рэжым доступу: http://hojniki.ucoz.ru/index/kascjol_u_astragl/0-451
7. Памяць. Брагінскі раён: гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / Уклад. І.Ф. Ганжураў. – Мінск: “Мастацкая літаратура”, 2003. – 750 с.
8. Описание церквей и приходов Минской епархии, составленное по официально затребованным от причтов сведениям. – Том 8: Речинский уезд. – Минск: Типо-литография Б.И. Соломонова, 1879. – 161 с.
9. Вялікі гістарычны атлас Беларусі: у 3 т.: Т. 2 / рэд. Г.П. Ляхава Ю.М. Несцяроўская, Т.М. Пракаповіч. – Мінск: Белкартаграфія, 2013. – 347 с.
10. Страчаная спадчына [Электронны рэсурс] / Т.В. Габрусь, А.М. Кулагін, Ю.У. Чантурыя і інш. Уклад. Габрусь Т.В. – Мінск: Польша, 1998. – 351 с. – Рэжым досупу: www.rulit.me/books/strachanaya-spadchyna-download-free-282886.html

11. Дрозд, Д.М. Землевладельцы Минской губернии 1861–1900. – Минск: Медисонт, 2010. – 672 с.
12. Касперович Николай Автономович, 1953 г.р. [Интервью] – Опросил А.Д. Лебедев.
13. Зональный государственный архив в Мозыре (ЗГАМ).– Ф. 50.– О.1. – Д. 515.
14. Зональный государственный архив в Мозыре (ЗГАМ). – Ф. 50. – О.1. – Д. 516.

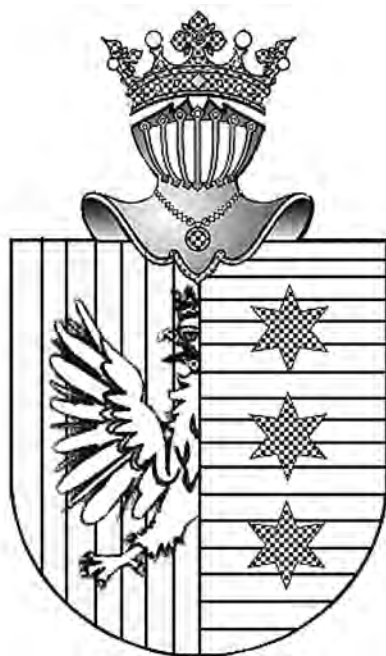
Ил. 1. Остроглядовичи на карте 1749 г.

Ил. 2. Портрет семьи Прозор. 1789 г. Худ. Ф. Смуглевич

Ил. 3. Кароль Прозор (1759–1841)

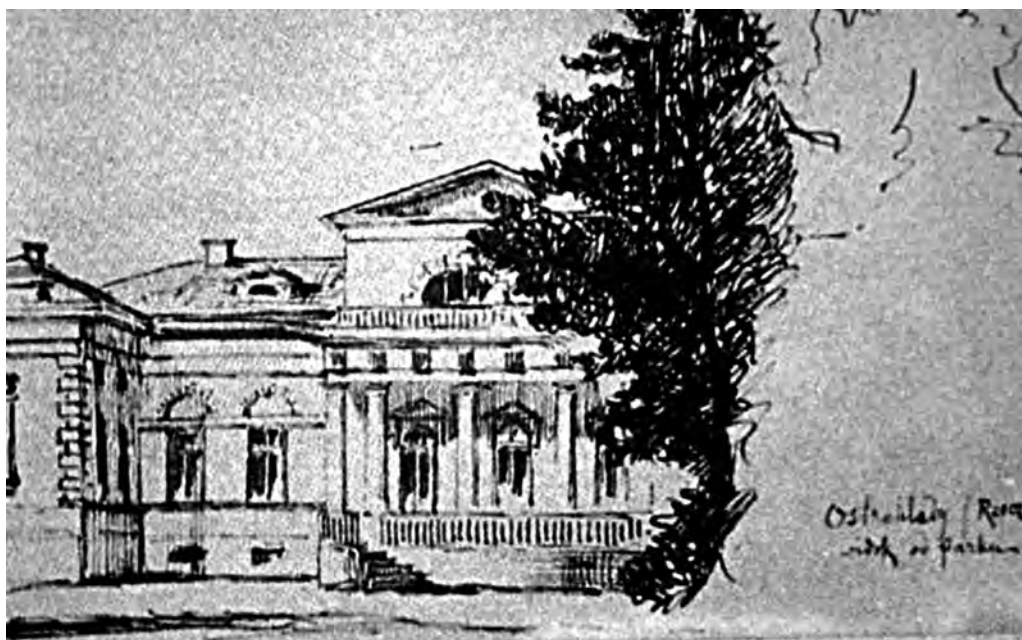
Ил. 4. Герб Прозор

Ил. 5. Генрих Маркони (1792–1863)

Ил. 6. Роман Афтаназі
(1914–2004)

Ил. 7. Дворец в Остроглядах.
Рисунок Игнатия Врублевского 1891 г.

Ил. 8. Фото дворца в Остроглядах. Начало XX века

Ил. 9. Фото дворца в Остроглядах. Начало XX века

Ил. 10. Один из двух флигелей в Остроглядах.
Фото Е.Н. Касперовича. 2011 г.

Ил. 11. Герб рода Гордзялковских «Лелива»

Ил. 12. «Комитет обороны кресов восточных». Крайний слева в первом ряду сидит О. Гордзялковский

Ил. 13. Остатки усадьбы в Остроглядах.
Фото Е. Н. Касперовича. 2011 г.

- 1 Грабовая аллея
- 2 Липовая аллея и дворцовый комплекс
- † Костел
- ††† Католическое кладбище
- ✙ Церковь
- ✙✙✙ Православное кладбище
- † Памятник жертвам ВОВ
- 🏰 Водонапорная башня
- 🏭 Спиртзавод (мастерская)

Ил. 14. Карта-схема д. Остроглядь. Автор С. Ляпин

**Сергій Леп'явко,
д.і.н., професор, Ніжинський державний університет
ім. М. Гоголя, Чернігів-Ніжин, Україна**

Брагінщина і козацтво наприкінці XVI ст.

Вже давно загальноновизнаним є той факт, що протягом XVI ст. козацтво було значною мірою явищем не лише українським, але й білоруським, а точніше, що козацтво формувалось в політичних і соціальних обставинах Великого Князівства Литовського. В Білорусі до цього процесу найбільше залучалось населення басейну Припять і білоруського Придніпров'я, тісно пов'язані з козацтвом вже від часу його виникнення. Для історичної Брагінщини важливим був також той факт, що на той час вона входила до складу Київського воєводства, в межах якого і з'явилося козацтво.

Зв'язок Брагінщини з козацтвом забезпечувався і через князів Вишневецьких, які володіли Брагінським замком. Тримаючи у руках декілька українських староств, у тому числі, Канівське і Черкаське, і маючи значні маєтки понад Дніпром, Вишневецькі розглядали Брагінщину як складову частину своїх володінь, котрі простягались від Волині до півдня і сходу тодішньої Київщини (сучасних Полтавщини і Черкащини). Очевидно, що розташована в межиріччі Дніпра і Припятьі Брагінська волость давала князям можливість контролювати переміщення своєї продукції, яка річковими шляхами переправлялась на продаж з Київщини на північ – спочатку це були переважно риба, мед і віск, а потім, все більше – і зернові культури.

Князі Вишневецькі в кількох поколіннях, протягом усього XVI і аж до середини XVII ст., були тісно задіяні у справи степового прикордоння. Більшість з них тримали уряди прикордонних старост, насамперед, канівського і черкаського, і мали прямий стосунок до початкової історії козацтва. Як прикордонні старости вони широко користувались послугами козаків для оборони південного кордону Великого Князівства Литовського і Речі Посполитої. Відповідно до ситуації, вони часто діяли безпосередньо як організатори загонів добровольців, з яких виросла козацька організація. Не випадково, один з Вишневецьких – Дмитро-Байда – вважається засновником Запорозької Січі.

До 1584 р. Брагіном володів близький родич Дмитра – Михайло Олександрович Вишневецький. З юних років цей український магнат «козакував», беручи активну участь у боротьбі проти татар. Після смерті Дмитра Михайлу, як досвідченому воїну, передали уряд канівського

і черкаського старости, а пізніше він став ще й сенатором Речі Посполитої. З початком Лівонської війни він активно воював проти Москви.

У 1578 р. король Стефан Баторій призначив Михайла Вишневецького офіційним старшим козацтва, фактичним організатором першого полку козаків на державній службі, набраного для участі у Лівонській війні проти Москви.

Оскільки на той час сусідня Чернігово-Сіверська земля входила до складу Московського царства і кордон Великого Князівства Литовського з Московією проходив неподалік від Дніпра, Брагінщина була прикордонною волостю. Під час війни все литовсько-московське прикордоння логічно перетворилось на зону довготермінового конфлікту, адже Лівонська війна продовжувалась чверть сторіччя – з 1558 до 1583 р.

Козацький полк на чолі з Михайлом Вишневецьким і Яном Оришовським брав активну участь у війні, діючи на території Чернігово-Сіверщини. Михайло Вишневецький особисто командував своїм військом, яке, крім козацького полку, включало в себе приватні хоругви і шляхетське ополчення. Відповідно до традицій свого часу, він використовував власні мастки для мобілізації і постачання війська. Тому Брагін також слугував однією з прикордонних баз для утримання. Так, останній похід загону Михайла Вишневецького і козацького полку вглиб Сіверщини розпочався у серпні 1581 р. від Чичерська і закінчився на початку жовтня поверненням саме до Брагіна [1, с. 110–111].

Тому, зовсім не випадково, у першому відомому козацькому реєстрі 1581 р. згадуються десять вихідців з Брагіна: Бенедик, Василько, Гермуля, Денис, Дмитро, Іван, Іван Панькевич, Мисько, Степан і Супрун. Насправді, можливо, що у цьому реєстрі їх було значно більше, оскільки не всі козаки вказували місцевість свого походження, називаючи лише прізвища або прозвища. У реєстрі присутні вихідці і з найближчих до Брагіна околиць – Любеча, Чернобиля, Мозиря, та міст, містечок і місцевостей сучасної Білорусі – Гомеля, Пінська, Турова, Слуцька, Бобруйська, Рогачова, Давид Городка, і навіть значно віддаленіших віддалених від України Бихова, Могильова, Мстиславля, Мінська, Новгородка, Полоцька і Вільна [2, с. 40–43].

Ці дані є яскравим свідченням активної участі білоруського населення у формуванні українського козацтва. Для мешканців Брагінщини додатковим заохоченням до вступу в козацький полк була приналежність Брагіна Вишневецькому, так само як для чисельних у цьому списку черкашан і канівців. Михайло Вишневецький був магнатом загальноукраїнського масштабу, мав можливість для агітації на державну службу як серед неурядового козацтва, так і серед населення

загалом, але найлегший для нього шлях полягав у залученні надійних і перевірених людей із своїх володінь. Тому не випадково, що принаймні двоє брагінців – Денис і Васько – потрапили до командно-штабної частини реєстру.

Після закінчення Лівонської війни козаки з полку Вишневецького отримали суспільні привілеї від короля Стефана Баторія, і з цього почалась історія реєстрового козацтва. Відповідно, брагінці належали до першого і спочатку дуже нечисельного суспільного стану козацтва, визнаного державою.

Очевидно, що брагінці залишались в козацькому середовищі і надалі взяли участь у перших козацьких повстаннях проти Речі Посполитої. Уже під час повстання Криштофа Косинського 1591–1593 рр. козаки поширили свій контроль на всю Київщину. З літа 1594 р. козацькі загони поволі проникають вглиб Великого Князівства Литовського аж до Мінського повіту. Основною справою, якими займались козаки на цих територіях, було вибирання «стацій». Це був звичний для Речі Посполитої спосіб утримання війська на державній службі, присвоєний собі козаками. Вони брали з маєтків місцевих землевласників продукти харчування і все необхідне для забезпечення війська, а також вербували нових товаришів до своїх лав. У своїх листах козацькі командири неодноразово вказували, що частина їхнього товариства походить безпосередньо з Білорусі.

У квітні-травні 1595 р. на білоруських землях, дійшовши аж до Бобруйську, «гостював» козацький старший Федір Полоус зі своїм загоном. Місцева влада відмовляла литовських гетьманів від застосування сили, побоюючись збитків від військових дій. І дійсно, у червні 1595 р. козаки відійшли до Києва, не причиняючи ніяких «шкод». У цьому контексті, серед місцевостей, на яких перебували козаки Полоуса, литовський гетьман Криштоф Радзивілл згадує Мозир та Брагін [3, с. 152].

Взимку 1595–1596 рр. козацькі загони зайняли для відпочинку і поповнення запасів майже всю місцевість в нижній течії Прип'яті, а загін Семерія Наливайка дійшов аж до Могильова. Козацький старший Григорій Лобода пояснював це тим, що після походів на турків і татар козацьке військо заслужило на «лежі» і «приставства» і просив не забороняти козакам «хліб та сіль». У січні 1596 р. Наливайко перебував у Річиці, де у листі до короля Сигізмунда III вказав, що вони ходили «на звиклому гостинці козацькому Дніпром відпочивати» [3, с. 174].

Після поразки повстання у червні 1596 р. активність українського козацтва на декілька років значно зменшилась, але вже з перших років

XVII ст. почала набирати обертів. У 1648 р. Богдан Хмельницький підняв війну проти Речі Посполитої і того ж року брагінці відкрили перед козаками ворота свого замку. Ця прихильність брагінців до козацтва стала наслідком їхніх тісних понад вікових стосунків.

Джерела та література:

1. Леп'явко, С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591) / С.А. Леп'явко. – Чернігів: Сіверянська думка, 1999. – 214 с.
2. Найдавніший реєстр українського козацтва 1581 року // Україна – козацька держава: Ілюстрована історія Українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. – Київ: ЕММА, 2004. – С. 40–43.
3. Леп'явко, С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / Рецензенти: В.А. Смолій, Н.М. Яковенко. НАН України. Інститут історії України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Чернігів, Сіверянська думка, 1996. – 287 с.

**Ростислав Бондаренко (священник),
настоятель прихода храма Преображення Господня в д. Селец
Брагинского района, Беларусь**

Памяти мученика, крестившего моего деда (жизнеописание протоиерея Иоанна Иосифовича Железняковича)

Иоанн Иосифович Железнякович родился 24 июня 1861 г. в день рождения Иоанна Предтечи в с. Рудица Рудицкой волости Минского уезда (ныне Дзержинский район), в семье священника.

В 1888 г. окончил курс наук в Минской Духовной Семинарии по второму разряду. 9 октября того же года назначен псаломщиком к Свислочской Успенской церкви Бобруйского уезда. Согласно прошению, перемещен 14 января 1889 г. к Ивановской церкви Слуцкого уезда. Преосвященнейшим Симеоном епископом Минским и Туровским рукоположен 13 августа 1891 г. во священника и назначен на таковую должность к Людженевичской Свято-Михайловской церкви Мозырского уезда.

С 1894 г. состоял заведующим и законоучителем церковно-приходской школы. В 1895 г. избран на трехлетие депутатом Пинского окружного училищного съезда. С 1899 г. состоял учителем

Люденевичской церковно-приходской школы. 3 июня 1902 г. назначен помощником благочинного 4-го округа Мозырского уезда. Согласно прошению 20 ноября 1902 г. перемещен настоятелем Свято-Михайловской церкви с. Стреличев Речицкого уезда (ныне Хойникский район), куда прибыл во второй половине января 1903 г. Избран и утвержден в должности депутата училищного и Епархиального съездов по 2-му благочинническому округу Речицкого уезда. С 1910 г. состоял законоучителем Губаревичской земской школы. Был назначен благочинным 2-го округа Речицкого уезда, которую должность проходил с 4 июня 1912 г. по 22 августа 1913 г. [1]. Избранием духовенства 4-го округа Речицкого уезда был избран и 23 августа 1915 г. утвержден духовником округа и членом благочиннического совета [2].

Свой пастырский долг отец Иоанн проходил со всей ответственностью, что не осталось незамеченным. За усердное прохождение пастырского служения при добром поведении 25 мая 1899 г. он был удостоен награждения набедренником [Принадлежность богослужебного облачения православного священника. – Авт.]. Согласно журнальному постановлению Минского Епархиального Совета объявлялась благодарность в 1899 и 1900 гг. за особую заботу о школах, усердные занятия и за успехи учеников. В 1902 г. был удостоен Архипастырского благословения за особо усердное отношение к церковно-школьному делу. Во внимание к усердному прохождению пастырского служения и добром поведении 20 августа 1905 г. награжден бархатной фиолетовой скуфией [Повседневный головной убор православного духовенства и монахов. – Авт.]. Согласно определению Святейшего Синода от 14 марта 1912 г. за № 2280, награжден камилавкою [Головной убор в православной церкви темно-синего, фиолетового или черного цветов в виде расширяющегося кверху цилиндра. – Авт.]. Имел медаль в память царствования Императора Александра III.

Стреличевский приход состоял из четырех селений. Кроме села Стреличево в него входили село Губаревичи с приписной церковью во имя Рождества Богородицы, деревни Новоселки и Рудное. На 1 января 1914 г. в указанных населенных пунктах имелось 507 дворов православного населения, в которых проживало 2019 мужчин и 2031 женщина. Кроме этого имелось 30 дворов иноверцев (63 мужчины и 85 женщин).

Семья отца Иоанна состояла из жены Лидии Васильевны (род. 27 августа 1871 г.) и сына Ивана (род. 28 августа 1898 г.).

Тихая и размеренная жизнь завершилась с установлением советской власти. Согласно справке Стреличевского сельского совета от 9 сентября 1937 г. отец Иоанн имел: «до революции дом, гумно, сарай,

амбар, с-х машину, коней 7 штук, коров 10 штук, мелкого скота до 50 штук, пахотной земли вместе с сенокосом 100 га, после революции тоже самое на 1927 год. В 1929 году раскулачили».

В начале 1930-х годов он подвергся аресту за неуплату 120 пудов ржи, но был отпущен. К этому времени Стреличевская церковь была отобрана под клуб, и отцу Иоанну пришлось перейти служить в бывшую до этого приписной Губаревичскую церковь, рядом с которой и поселился. Построенная в 1782 г. вместо ранее бывшей, она была довольно благолепна [3]. До 1834 г. храм в Губаревичах являлся приходским, а затем был приписан к Стреличевскому приходу [4]. Под сводами Рождество-Богородицкая церковь хранила местно-чтимую икону Пресвятой Богородицы, на поклонение которой 21 сентября притекало много верующих из соседних приходов. К этому времени отец Иоанн был удостоен сана протоиерея.

В 1932 г. в Минской епархии дала знать о себе новая волна арестов верующих, как и предыдущие репрессии, неразрывно связанная с коллективизацией. Особенностью ее явилось то, что в 1932–1933 гг., в целом при неплохих урожаях в стране разразился страшный голод, вызванный чрезмерным изъятием хлеба у жителей села, а значит, намеренно инспирированный властями с целью сломить сопротивление крестьянства, в большинстве не желавшего вступать в колхозы. Массовые аресты духовенства и мирян с возрастающей силой всколыхнули местное общество в 1933 г. [5]. Органами ОГПУ в этом году было сфабриковано дело под названием «Монахи» (так в органах именовали как будто существующую контрреволюционную церковно-повстанческую организацию в Хойникском и Брагинском районах, конечной целью ставившей свержение существующего строя вооруженным путем). По данному делу были арестованы в январе 1934 г. настоятели Микуличской и Остроглядовичской церквей Брагинского района – священники Сергей Лелявский и Василий Стойков, псаломщики Бабчинской и Губаревичской церквей Хойникского района – Куриленко Афанасий Парфенович и Шабловский Василий Яковлевич, а также несколько мирян. Хотя отец Иоанн по делу не проходил, но имелись виды и на него. При допросе один из свидетелей по данному делу Пинчук Леон Ильич, житель д. Новоселки, показал: «Я, зная Шабловского Василия и Шпаруна как односельчан, показываю, что на протяжении ряда лет указанные лица проявляли себя как ярые противники Сов. власти, занимались систематической а-с агитацией, группировали вокруг себя кулацко-зажиточную часть деревни Новоселки и при наставлении священника

Губаревичской церкви Железняковича проводили подрывную работу» [6]. На этот раз все обошлось.

Приближался зловещий 1937 год. В 1936 г. власти закрыли на территории Восточной Беларуси 81 церковь – среди них и храм в Губаревичах. Первоначально в нем устроили школу. «Отличились» при закрытии церкви Сакун Владимир Ефимович и Немченко Леонид, сбросившие с куполов кресты. Тяжело было смотреть настоятелю на все происходящее, но, несмотря на угрожавшую опасность, он продолжал совершать таинства и обряды у себя на квартире. Тем временем наступили жесточайшие гонения. Прокатилась волна арестов, наибольшее количество которых пришлось на вторую половину 1937 г. В августе-сентябре этого года были арестованы все еще находящиеся на свободе священнослужители Хойникского и Брагинского районов, за исключением протоиерея Иоанна, хотя материал на него был заготовлен.

Восхождение на Голгофу началось в ночь на 7 января 1938 года – в радостный день Рождества Христова. По воспоминаниям Бондаренко Марии Тихоновны, жившей рядом с бывшим храмом, когда она утром вышла во двор, то увидела плачущую супругу священника Лидию Васильевну, которая сказала, что ночью батюшку арестовали [7]. При обыске у отца Иоанна изъяли переписку церковного содержания, некоторые церковные книги и фотокарточки. После ареста и допроса он был отведен в Гомельскую тюрьму. Обвинение было выдвинуто по ст. 72 УК БССР. Основанием для этого послужили показания Бордака Сергея Акимовича, 1911 г.р., проживающего в д. Губаревичи и в свое время крещенного отцом Иоанном: «В декабре 1937 года Железнякович по поводу выборов в верховный совет говорил: «Это не выборы, а кукольная комедия, выставили одного коммуниста – кандидата и только за него голосуют, этими выборами мы не улучшили свою жизнь, крестьянин будет батраком в колхозе, а прежней хорошей жизни можно дожидаться только тогда, когда Германия вместе с Италией установит свою власть в Испании, а потом придут к нам и у нас в 1938 году будет война обязательно, в отношении конституции нужно сказать, что это – иллюзия для того, чтобы выявить врагов Советской власти, так как они теперь могут зашевелиться, надеясь, что полная свобода слова. Этим большевики считают воспользоваться, но этого им не удастся сделать, поскольку наши люди не дурни». Об этом я слышал, будучи также под окном попа Железняковича, который говорил среди своих посетителей из Брагинского района, фамилий их мне не известно».

Допрос отца Иоанна был проведен в тот же день. Показания поместились на одном листе. Примечательно, что первую и вторую

страницы титульного листа, содержащие анкетные данные, арестованный подписал: «Прот. Иоанн Железнякович».

Чтобы показать всю абсурдность обвинения, приведем полностью протокол допроса:

Вопрос: Кто проживает за границей из ваших родственников и где?

Ответ: В Польше в местечке Мире проживают моих две сестры Екатерина и София.

Вопрос: Когда вы от них получали последние письма?

Ответ: Лет десять тому назад, как я от них получил последнее письмо.

Вопрос: Следствию известно, что вы под видом религиозных обрядов проводили а-с агитацию против коллективизации сельского хозяйства, дайте по существу вопроса показания.

Ответ: Против коллективизации я а-с агитации не проводил.

Вопрос: Следствию известно, что вы агитировали граждан, чтобы крестили детей.

Ответ: Граждан я не агитировал, чтобы они крестили детей, а они сами ко мне приносили крестить детей, и я крестил.

Вопрос: Следствие располагает данными, что вы в январе месяце 1937 года в период всероссийской переписи населения агитировали граждан, чтобы писались верующими и требовали открытия ранее закрытой церкви, скажите, что вас заставляло проводить а-с агитацию.

Ответ: Граждан я не агитировал, чтобы писались верующими, а также не агитировал, чтобы они требовали открытия ранее закрытой церкви.

Вопрос: Вы среди граждан распространяли к-р слухи о неизбежности войны и гибели советской власти, дайте свое показание, что вас заставляло распространять к-р слухи.

Ответ: Среди граждан я не распространял к-р слухи о близости войны и гибели советской власти.

Записано с моих слов верно и мне прочитано, в чем и расписываюсь.

Протокол дополнительного допроса

Обвиняемого Железняковича Ивана Иосифовича от 7.1.38 г.

Вопрос: В предъявленном вам обвинении по 72 ст. УК БССР виновным себя признаете?

Ответ: В предъявленном мне обвинении по 72 ст. УК БССР виновным себя не признаю, поясняю, что я антисоветской агитацией против мероприятий советской власти не занимался. Записано с моих слов верно, мне прочитано, в чем и расписываюсь.

Допросил: Чупилин.

Обвинительное заключение, составленное в этот же день, содержало следующее: «Обвиняется: в том, что будучи враждебно настроенным к Сов. власти, среди населения распространял к-р слухи о неизбежности войны и гибели Сов. власти и выражал свое террористическое рвение по адресу коммунистической партии и вождей народа, запугивал население, что Советским Союзом скоро завладеют фашисты, которые будут уничтожать всех неверующих людей как антихристов, т.е. преступления, предусмотренном 72 ст. УК БССР, а посему

Постановил

Следственное дело № 25939 по обвинению Железняковича Ивана Иосифовича по 72 ст. УК БССР направить на рассмотрение Тройки НКВД БССР.

Справка: Железнякович И.И. арестован 7 января 1938 года и содержится под стражей при Гомельской тюрьме.

Вещ. доказательств по делу не имеется».

Приговор не заставил себя долго ждать. Согласно выписке из протокола № 97 Заседания Особой Тройки НКВД БССР от 9 января 1938 г., Железняковича Ивана Иосифовича было постановлено расстрелять, лично принадлежащее имущество конфисковать.

Приговор приведен в исполнение 10 февраля 1938 г. в г. Минске, о чем засвидетельствовал начальник 8-го отдела УГБ НКВД БССР Лейтенант ГосБезопасности Розкин.

На момент убийства отцу Иоанну шел 76-й год. Реабилитирован протоиерей Иоанн Иосифович Железнякович 23 июня 1989 г. прокуратурой Гомельской области [8].

Источники и литература:

1. Клировые ведомости церквей Речицкого уезда за 1913 год // Национальный исторический архив Республики Беларусь (НИАРБ) – Ф. 136. – Оп. 1. – Д. 41158.
2. Минские епархиальные ведомости – 1915 г. – № 19, № 20.
3. Описание церквей города Речицы и Речицкого повета подведомственных Черниговской духовной консистории. 1796 г. // НИАРБ – Ф. 136. – Оп. 1. – Д. 573.
4. О перенесении церкви из упраздненного Губаревичского прихода в с. Глуховичи Речицкого уезда. 1836 год // НИАРБ – Ф. 136. – Оп. 1. – Д. 11544.
5. Феодор Кривонос, священник. У Бога мертвых нет. Неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917–1939 годы). / Феодор Кривонос – Мн.: МФЦП, 2007. – 241 с.
6. Архив УКГБ по Гомельской области – Дело № 10948-с.
7. Личный архив священника Р. Бондаренко.
8. Архив УКГБ по Гомельской области – Дело № 16313-с.

Замойский А.С.,
доктор гуманитарных наук, Берлин, Федеративная Республика
Германия

Брагин и местечки юго-восточной Беларуси в условиях перехода от войны к миру. 1918–1922 гг.

В ноябре 2018 г. весь мир празднует столетие окончания Первой мировой войны. Миллионы жертв, крах четырех империй (Российской, Османской, Германской и Австро-Венгерской) и образование новых государств на их обломках стали следствием глобального вооруженного конфликта, который по праву назвали «мировой бойней». В западных странах эту войну принято называть «Великой». В истории Беларуси, как и других стран Восточной Европы, она оказалась в тени другого глобального конфликта – Второй мировой войны [1, с. 282]. Память об этом эпохальном событии вытеснялась последовавшими трагическими событиями: принудительной коллективизацией крестьянских хозяйств, сталинскими репрессиями, ужасами немецкой оккупации, Чернобыльской катастрофой.

Первая мировая война оставила тяжелый след в истории Беларуси. Помимо бесчисленных жертв и экономического урона, наследием этого глобального конфликта стал период хаоса во многих частях Европы и Азии. Крах Российской Империи, революции 1917 г., захват большевиками власти и последовавшая за этим кровавая гражданская война стали событиями, которые оказали существенное влияние на развитие всех регионов Беларуси и жизнь их жителей. Переход к миру был связан со многими трудностями. В то время как европейские страны возвращались к мирной жизни, в Восточной Европе разгорались социальные и межнациональные конфликты, порожденные годами глобального вооруженного противостояния.

В центре внимания этой статьи те проблемы, которые на протяжении нескольких трудных послевоенных лет оказали непосредственное влияние на развитие событий в местечках юго-восточной Беларуси, в том числе и в Брагине. Среди рассматриваемых проблем можно отметить частую смену власти в регионе, которая проходила в течение достаточно непродолжительного периода, критическая роль brutальной гражданской войны и военно-экономическая политика большевиков. В статье рассматривается то, как рост насилия в течение нескольких лет привел к серьезным социальным и экономическим проблемам в регионе.

При относительно небольшом количестве крупных городов, такие местечки, как Брагин, Наровля, Лоев, Хойники, Озаричи и прочие, играли важную роль центров торговли и ремесла. Брагин представлял собой типично торгово-ремесленное местечко – в XIX в. здесь ежегодно проходили две ярмарки [2, с. 122]. Экономика местечек, основанная на торговле и ремесленном производстве, переживала вызванные процессами модернизации кризисы еще до 1914 г. Действительно, торговцы и ремесленники в местечках составляли друг другу конкуренцию, отчаянно борясь за своих клиентов. Коробейники и ремесленники в основном были представлены еврейским населением. Ориентируясь на интересы окружающего крестьянского населения, представители этих профессий шли в деревни, предлагая свои услуги. Гораздо сложнее было выдержать конкуренцию с товарами фабричного производства, которые вытесняли изделия ремесленников. Разорившись, они искали новые способы заработка или пополняли группу маргиналов, которые жили за счет помощи родственников, единоверцев, благотворительных организаций. В то же время жители местечек проявляли гибкость при выборе занятий. Некоторые жители, главным образом евреи, не имели конкретной профессии и постоянного занятия. Исходя из местной экономической конъюнктуры, ремесленник

мог стать торговцем, а коробейник соответственно заняться ремеслом [3, с. 133]. Часть жителей местечек исторически промышляла извозом, как в Брагине [4, л. 5]. Еврейское население местечек активно занималось торговлей лесом, посредническими услугами и др. Начавшаяся Первая мировая война внесла свои коррективы в местную экономику. Брагин и другие местечки оказались в тылу Западного фронта. Необходимость доставки различных товаров для нужд фронта, перемещение людей и грузов способствовало развитию перевозок. Свою выгоду получали ремесленники и торговцы, которые ориентировались на нужды военнослужащих, в то же время местечки лишались рабочих рук в результате мобилизации.

В первые годы «Великой войны» население местечек Могилевской губернии не испытало видимых повседневных трудностей и экономических потрясений. Здесь массово возникали различные общества, дамские кружки и прочие организации для оказания помощи пострадавшим от военных действий: раненым войнам, беженцам, детям [5, лл. 1–4]. В то же время ухудшение общей ситуации в стране, в экономике, в политической жизни отразилось на жизни всего населения, в том числе и местечек региона. В своей истории этим населенным пунктам пришлось столкнуться с периодом хаоса.

Немецкое наступление зимой 1918 г. привело к захвату значительной части белорусских территорий. Солдаты кайзера заняли города и местечки центральной и части восточной Беларуси. Большевикам нечего было противопоставить захватчикам, за исключением переговоров на унизительных условиях, по которым советская республика теряла обширные территории и выплачивала контрибуцию. В то же время к переговорам в Брест-Литовске не была допущена делегация, представляющая интересы белорусского народа.

В соответствии с положениями Брест-Литовского мирного договора Германия отторгла захваченные войсками районы Беларуси. Южная часть современных Гомельской и Брестской областей были переданы Украинской Центральной Раде. В марте 1918 г. на заседании Рады Народных Министров УНР на основании обращения украинской делегации из Гомеля было принято решение взять под защиту государственное имущество и интересы граждан Гомельского повета [6, с. 199]. В городах и местечках создавались органы власти УНР, действовала так называемая «стража Украинской Державы». Брагин и окружающие местечки оказались в т.н. Полесской губернии.

Оккупационная политика была направлена на максимальное ограбление захваченных территорий. Германские и австро-венгерские

войскам массово производили реквизиции и изъятия имущества у населения Речицкого уезда [7, л. 4–10]. Материалы с мест, предоставляемые стражей, фиксировали рост гражданского неповиновения [8, л. 40 об]. В некоторых местах «замечалось приготовление к грабежам экономий, убийству помещиков и интеллигенции» [8, л. 13]. В мае-июне 1918 г. в захваченных областях Гомельщины создавались подпольные революционные комитеты для противодействия оккупантам. В это же время такая организация была создана в Брагине [9, с. 124]. Для борьбы с немецкими интервентами создавались вооруженные группы, объединявшиеся в партизанские отряды. Уже с лета 1918 г. члены Брагинского партизанского отряда осуществляли нападения на немецких солдат [9, с. 129]. Вывод немецких войск на некоторое время создал хаос в регионе. В ряде населенных пунктов население опасалось нападений. В Брагине после ухода немцев стали собираться группы молодежи, которая «вела себя вызывающе». На руках у некоторых было оружие [8, л. 13].

В январе 1919 г. власть на территории Белорусского Полесья была в руках Полесского ревкома, который объявил территорию всего Полесья на военном положении, в том числе Пинский, Мозырский, части Речицкого и Ровенского уездов. Ревком постановил, что все контрреволюционные выступления будут караться расстрелом [10, л. 4]. Занятие Мозыря украинскими частями Семена Петлюры в марте 1919 г. сопровождалось грабежами и насилием [11, с. 621]. Все противоборствующие стороны прибегали к радикальным мерам. Длившийся с 1914 г. вооруженный конфликт привел к тому, что насилие становилось привычным, скорее даже приемлемым, способом разрешения возникших проблем.

«В водовороте насилия»

Население местечек столкнулось с ужасами гражданской войны, полыхавшей на просторах бывшей Российской империи. В Белорусском Полесье некоторые сельские общества самовольно выносили смертные приговоры за бандитизм, причем это сопровождалось отсутствием должного расследования. 24 января 1919 г. Следственная комиссия при Полесском ревкоме разослала всем волостным ревкомам циркуляр, в котором предписывало препятствовать подобному самосуду [10, л. 5]. Росту нестабильности в регионе, безусловно, способствовал рост дезертирства, который на несколько лет обусловит своего рода резерв для недовольства и антигражданских акций. Как известно, через службу в российской армии прошли миллионы граждан бывшей Российской

империи, в основной массе крестьяне. Ухудшение ситуации на фронте и в тылу, и революционные изменения в стране способствовали распаду старой русской армии, что, в свою очередь, породило массовые проблемы с дисциплиной. В 1917 г. К солдатам апеллировали различные политические силы, стремясь привлечь их на свою сторону. В деле разложения «императорской» армии преуспели члены партий левого политического толка, в том числе и большевики, а также представители национальных движений и зарождающихся национальных армий. В то же время наблюдались попытки сдержать моральное разложение и распад армии путем активной пропаганды среди солдат [12, с. 3]. Однако армия дезертиров неуклонно пополнялась как в 1917–1918 гг., так и в последующие. Крестьяне массово уклонялись от призыва в Красную армию, и счет дезертиров исчислялся тысячами. Дезертиры стали той базой, на которую опирались лидеры повстанческих отрядов и групп [13, с. 94, ил. 1].

Польско-советская война за белорусские территории и поход Станислава Булак-Балаховича осложнили ситуацию в регионе. Польские войска совершали грабежи и поджоги на белорусских землях во время отступления 1920 г. Занявшие эти территории большевики ответили репрессиями в отношении «нелояльного населения». Так, преследованиям подвергались семьи так называемых «балаховцев». Под подозрением оказались местные поляки. Так, в августе 1920 г. волостные ревкомы получили распоряжение Политического Бюро Мозырской уездной милиции в секретном порядке предоставить списки и адреса всех граждан польской национальности, особенно тех, кого можно было считать враждебным советской власти (зажиточных крестьян, помещиков, владельцев предприятий), а также всех подозрительных, в том числе членов РКП и т.н. «трудового крестьянства» [14, лл. 4, 4 об.]. Разлом гражданского противостояния перешел в плоскость межнациональных отношений. Этим воспользовались противоборствующие политические силы.

Бандитизм

Окончание польско-советской войны не принесло долгожданный мир, накалу гражданской войны способствовала близость польско-советской границы, нестабильность в соседних украинских губерниях, где конфликт напоминал «войну всех против всех», а небольшие населенные пункты создавали свои собственные отряды самообороны. Представители советской власти характеризовали своих противников

как бандитов. Под «бандитами» подразумевались как политические оппоненты большевиков, оперирующие в сельских районах, так и участники различных криминальных групп [15, с. 383, ил. 2]. Противники нового строя действовали под различными лозунгами. В полесские леса докатилось эхо крестьянской войны, охватившей всю территорию бывшей Российской империи. Различные вооруженные группы, скрывающиеся в лесах, получили общее название «зеленых» [16, с. 36, ил. 3]. Значительную их часть составляли крестьяне, зачастую бывшие фронтовики или озлобленные жители села, пережившие смену властей с бесконечной чередой реквизиций и т.п. Командиры повстанцев ориентировались на зажиточное крестьянство, так как именно оно, наиболее затронутое политикой военного коммунизма, становилось естественным союзником антибольшевистских сил. Крестьян толкали на вооруженное выступление, как правило, безысходность и невозможность добиться своих требований мирным путем [15, с. 383]. В кровавом водовороте гражданской войны жертвами зачастую становились невинные мирные люди, в том числе жители местечек.

Погромы

Погромы стали одной из самых кровавых страниц гражданской войны в белорусской провинции. К военным погромам были причастны отступающие польские войска и солдаты армии Станислава Булак-Балаховича. Усиление погромной активности произошло, когда уже действовало перемирие на бывшем польско-советском фронте. Если нападения на территорию ССРБ проходили со стороны польско-советской границы, то в Речицком и Гомельском уездах, входящих в состав РСФСР, опасность представляло украинское направление. Резкий всплеск погромной активности и бандитизма в южных и восточных районах современной Гомельщины был связан с деятельностью отряда Ивана Галака, бывшего командира Красной армии. В феврале 1921 г. его отряд перешел на белорусские земли из Черниговской губернии. Это вооруженное формирование, численностью до 800 человек, имело на вооружении пулеметы [11, с. 664, 898]. Отряд стал головной болью для местных органов власти. Галаковцы умело использовали массовое недовольство крестьян политикой продрозверстки и призывали присоединиться к ним и совместно истреблять «жидов и коммунистов» [11, с. 664]. В феврале 1921 г. уполномоченный Еврейского общественного комитета помощи жертвам войны и погромов (Евобщесткома) по Гомельскому району И. Злотник представил в губернский комитет

РКП докладную записку, в которой отмечал, что нападения банд на местечки и прочие населенные пункты в Речицком уезде приняли «характер эпидемии» [11, с. 674]. Всего за две недели были разорены Холмеч, Ручеёвка, Омельковщина и Новые Барсуки. В местечке Холмеч были убиты 23 еврея, а в Ручеевке бандиты вырезали практически все еврейское население. В живых осталось лишь двое детей [11, с. 674]. Разорению в регионе подверглись также Василевичи, Хойники и другие местечки. В апреле 1921 г. еврейское население Брагина переживало «страшные дни», так как одна из банд действовала в радиусе 25 верст от местечка [11, с. 671].

Стремясь привлечь на свою сторону крестьян, повстанцы раздали часть награбленного имущества населению. Несмотря на brutальные акции повстанцев против еврейского населения и советских служащих, представители советских карательных органов вынуждены были признать, что часть интеллигенции и крестьян Речицкого уезда воспринимала Галака как «освободителя» [17, л. 8 об.]. В начале июля 1921 г. Галак вместе с его сослуживцами был уничтожен отдельным китайским батальоном Гомельской ЧК [11, с. 898]. Для борьбы с бандитизмом со стороны власти применялись жесткие репрессии. Основной упор делался на то, чтобы заставить крестьян перестать укрывать бандитов. По словам начальника боевого участка по борьбе с бандитизмом т. Мицкевича, в 1921 г. на основании указа Гомельского губисполкома были проведены репрессивные мероприятия против т.н. «укрывателей», в том числе было сожжено несколько хуторов в Лоевской волости, среди них Острова, Малая Дубровка и др. [17, л. 8 об.]. Разгром отряда Галака несколько снизил накал вооруженных конфликтов в регионе, однако в Речицком уезде продолжали действовать небольшие шайки, костяк которых составляли солдаты разгромленных отрядов и дезертиры [17, л. 8 об.]

Самооборона в местечках

В 1920–1921 гг. в ряде населенных пунктов Гомельского региона были организованы отряды самообороны. Они действовали в основном в центральном и южном регионах Советской Беларуси, как правило только в крупных местечках, где население было более политически и социально активным. Некоторые из них возникли спонтанно после нападений бандитов и там, где части Красной армии не могли защитить население. После погромов еврейское население решало организовать группу самообороны от бандитов. В Беларуси еврейские отряды

самообороны были организованы в таких местечках, как Паричи, Щедрин, Любань и др. [18, с. 123]. Зачастую костяк таких отрядов составляли бывшие фронтовики, коммунисты, комсомольцы, рабочие и ремесленники. Различные советские органы не имели единого подхода к вопросу создания отрядов самообороны из еврейского населения в местечках. Прежде всего, власть боялась вооружить население. Только в исключительных случаях Красная армия передавала местным оружие для самозащиты. Однако власть была вынуждена смириться с фактом самоорганизации населения для защиты своих семей. Не дождавшись разрешения от советских властей в Брагине, Подобрянке и других местечках, население пыталось самостоятельно вооружиться в целях самозащиты. В феврале в Брагине была разрешена самооборона из 40 членов местного профсоюза, но не был урегулирован вопрос с вооружением. У членов партии и комсомольцев местечка имелось до полусотни винтовок, но председатель ревтрибунала 17-й дивизии Бирюкович посчитал должным конфисковать вооружение, так как, по его мнению, местное население было не способно к активной борьбе. Создание отряда самообороны в Брагине сыграло свою позитивную роль, так как это, возможно, спасло населенный пункт от нападений. Однако в других небольших местечках население было беззащитно [11, с. 674].

Погромы и бандитизм нанесли существенный урон экономике многих местечек. Торговцы и зажиточные ремесленники, среди которых в белорусских местечках преобладали евреи, в первую очередь становились жертвами нападений и грабежей со стороны польских и повстанческих войск, различных банд. Совершали нападения на небольшие местечки, они подчистую выносили товары, инструменты, предметы быта и т.п. Многие семьи были разорены. Следствием погромов и бандитизма стало также возросшее число вдов и сирот [18, с. 127]. В пострадавших городах и местечках сотрудники еврейских благотворительных организаций выявили большое число осиротевших еврейских детей, например, в Хойниках [11, с. 674]. Число погибших и пострадавших от погромов до сих пор точно неизвестно. По официальным данным, всего в результате погромов пострадало 1748 еврейских семей или 7096 человек [19, л. 17]. Количество убитых (1100 человек) представляется заниженным. Статистика о пострадавшем населении велась различными советскими и общественными организациями. В населенных пунктах, переживших нападения, сбор информации и посильную помощь оказывали сотрудники различных общественных организаций, в том числе Евобщесткома. В начале 1920-

х гг. в республике сложилась такая ситуация, которую вполне можно было назвать «гуманитарной катастрофой». Проблема беженцев стала одной из острейших социальных проблем. К людям, покинувшим свои дома поневоле, прибавились жертвы погромов и бандитизма. Они усложняли и без того сложную социальную ситуацию в советских республиках. Лидеры повстанцев преследовали цель нанести максимальный ущерб большевикам, так как беженцы, лишённые всего необходимого, переполняли города и создавали множество социальных проблем для различных советских органов [11, с. 674]. Трагедия проходила на фоне распространения эпидемий. Весной 1921 г. органам здравоохранения удалось сдержать распространение эпидемии холеры [17, л. 4]. В то же время последствия атак и погромов привели к тому, что Наркомздрав в мае 1921 г. командировал в Гомель специальный отряд для организации медицинской помощи пострадавшему населению. Так называемые «летучки» («летучие отряды»), оказывали экстренную помощь пострадавшим в Речице, Хойниках, Лоеве, Василевичах и др. [20, л. 272]. Однако охватить все нуждающееся население большего количества пострадавших местечек являлось сложной проблемой.

Экономический коллапс

Серьёзным испытанием для экономики местечек стала политика военного коммунизма, которая на белорусских землях из-за военных действий 1918–1920 гг. воплощалась в жизнь несколько позже, чем в центральной России [3, с. 170]. Финансовая система на контролируемых советским правительством территориях оказалась в катастрофическом состоянии. Повсеместно проводились национализация промышленных предприятий. Реквизиции и экспроприация недвижимости проводилась сразу с установлением прочных позиций режима большевиков осенью 1920 – зимой 1921 г. [21, с. 88]. Практически все формы частной собственности были реквизированы в пользу государства. В местечках практически не было крупных фабрик, но национализации также подлежали мельницы, предприятия кустарно-ремесленной промышленности, как правило, мастерские ремесленников. Необходимость подобных мер объяснялась необходимостью мобилизации всей местной промышленности для военных нужд [17, л. 4]. Преобразования большевиков коренным образом изменяли экономический уклад местечек. Под запретом оказалась частная торговля, с которой жила часть их населения. В мае 1919 г. в ЦК РКП(б) докладывали, что национализация частной промышленности

и торговых заведений «нанесла смертельный удар» по хозяйству местечек. Реальной угрозой для обнищавшего населения стал голод. Это, в свою очередь, вызывало недовольство советской политикой [22, с. 18–19]. До установления советской власти в ряде местечек многие семьи выживали за счет лесозаготовительных работ. Из-за отсутствия лесозаготовок и разорения торговцев древесиной бывшие подсобные рабочие и служащие оказались без работы [3, с. 171]. Проблема упадка промышленности в местечках ставила вопрос о привлечении разорившегося населения к занятию земледелием и огородничеством [22, с. 20]. Большевики разрушили не только товарооборот, но и прежний уклад жизни. В экономической модели военного коммунизма местечкам также отводилась роль поставщика ремесленного труда и рабочей силы для всевозможных трудовых кампаний и повинностей (гужевой, ремонту дорог и т.п.). Национализация производства и запрет частной торговли лишали местечко прежних экономических функций как центра торговли и ремесла в данной местности и тем самым фактически загнали хозяйство этих населенных пунктов в подполье. Люди были вынуждены приспособляться к новым реалиям, расцвела т.н. «спекуляция» [3, с. 334]. Выходу из кризиса способствовала начавшаяся с 1921 г. новая экономическая политика большевиков, известная как НЭП. Власти разрешили вновь частную торговлю и аренду, снизился налоговый пресс на ремесленников. Повторная атака на частных торговцев в Брагине была связана с отходом от НЭПа в конце 1920-х гг. Например, только в 1928 г. количество занятых торговой деятельностью в Брагине сократилось в пять раз. Только в этом местечке количество выдаваемых торговых патентов снизилось со 150 до 30–40 [4, л. 5]. В первую очередь разорялись торговцы, занятые мелкой торговлей, а также владельцы торговых палаток, ларьков. К концу 1920-х – началу 1930-х гг. частная торговля в местечке была окончательно уничтожена. Это в свою очередь привело к дефициту различных товаров. Но это был очередной проблемный период в истории местечек, в том числе и Брагина.

Выводы

Местечки Беларуси в 1918–1922 гг. пережили один из самых сложных периодов в своей истории. Фактически эти годы стали продолжением военных действий, начавшихся летом 1914 г. Тяжелая военно-политическая ситуация на белорусских землях, жесткое противостояние между противоборствующими сторонами и постоянная смена власти в регионе, кровавый гражданских конфликт негативным

образом повлияли на развитие местечек. Насилие широко применялось всеми сторонами конфликта и на какой-то момент стало обыденным явлением. Противники большевиков, какие бы благие цели они не декларировали, были причастны к трагедии братоубийственной войны. Страшным испытанием были погромы, которые оставили кровавый след в межнациональных отношениях и стали тяжелым бременем для местной экономики. В случае Брагина инициатива граждан, создавших отряды самообороны, позволила не допустить нападения на свой населенный пункт. Политика большевиков в период военного коммунизма не способствовала экономическому росту и процветанию местечек, а, наоборот, вызвала упадок их экономики. Если в сельской местности тяжесть политики военного коммунизма несло крестьянство, подвергаясь реквизициям и жесткой продразверстке, то в местечках, в том числе и в Брагине, тяжести этого периода выпали на долю населения, занятого ремеслом и торговлей. Экономические эксперименты большевиков и реалии жестокой гражданской войны (деятельность банд, погромы, гуманитарный кризис) подорвали экономику, социальную базу и жизненный уклад местечек. Фактически относительный мир наступил в этом регионе только в 1922 г., когда многие страны Европы уже несколько лет жили спокойной мирной жизнью.

Источники и литература:

1. Petrone, K. The Great War in Russian memory / Karen Petrone. – Bloomington: Indiana University Press, 2011. – 386 p.
2. Соркіна, І.В. Мястэчкі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. / І.В. Соркіна. – Вільня [Вільнюс]: Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, 2010. – 487 с.
3. Замойский, А.С. Трансформация местечек Советской Белоруссии, 1918–1939 / А.С. Замойский. – Мн.: И.П. Логвинов, 2013. – 417 с.
4. Национальный архив Республики Беларусь. – Ф. 11.– Оп. 1. – Д. 190. Материалы сотрудников БЕЛКОМЗЕТ об обследовании местечек. 1930.
5. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1276. – Оп. 17. – Д. 434. Рапорт Могилевского губернатора статского советника Александра Пильца Императору Николаю II (14 июля 1915).
6. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. /

- упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.] ; відп. ред. В.А. Смолій [та ін.]. – Київ: Наукова Думка, 1996.– 589 с.
7. Государственный архив Гомельской области. – Ф. 3769. – Оп. 1. – Д. 5. Документы об изъятии немецкими и австро-венгерскими войсками имущества у граждан [Речицкого] уезда. 1918.
 8. Государственный архив Гомельской области. – Ф. 3769. – Оп. 1. – Д. 1. Приказы и протоколы заседания Речицкого временного военно-революционного комитета. 1918.
 9. Иностранная военная интервенция в Белоруссии 1917–1920 / И.М. Игнатенко, И.П. Ломако, Е.К. Прыгунова и др.; Отв. ред. И.И. Минц. – Мн.: Навука і тэхніка, 1990.
 10. Центральный государственный архив Литвы (Lietuvos centrinis valstybės archyvas).– Ф. R-6. – Оп.1. – Д. 1. Циркуляр Следственной комиссии при Полесском ревкоме всем волостным ревкомам от 24 января 1919 г.
 11. Книга погромов. Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны. 1918– 1922 гг.: Сборник документов / Отв. ред. Л.Б. Милякова, отв. сост.: И.А. Зюзина, Л.Б. Милякова, при участии В.Т. Середы, Е.С. Розенблат, И.Э. Еленской – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2007. – 996 с.
 12. Филатович, Б. О дисциплине в армии / Б. Филатович. – Петроград: Издание «Освобожденная Россия», 1917. – 16 с.
 13. Надтачаев, В.Н. Военная контрразведка Беларуси: судьбы, трагедии, победы... / В.Н. Надтачаев. – Мн.: Кавалер, 2008. – 413 с.
 14. Зональный государственный архив в г. Мозыре. – Ф. 30. – Оп. 1. – Д. 2. Приказы военно-революционного комитета Белоруссии, Мозырского уездного революционного комитета, 16-й армии и др.
 15. Алешкин, П.Ф. Крестьянские восстания в России в 1918–1922 гг. От махновщины до антоновщины. / П.Ф. Алешкин – М.: Вече, 2012. – 400 с.
 16. Хохлов, А.Г. Крах антисоветского бандитизма в Белоруссии в 1918–1925 годах / А.Г. Хохлов. – Мн.: Беларусь, 1981. – 171 с.
 17. Государственный архив Гомельской области. – Ф. 29. – Оп. 1. – Д. 2. Протокол заседания VI-го Речицкого уездного съезда Советов, 6 декабря 1921 г.

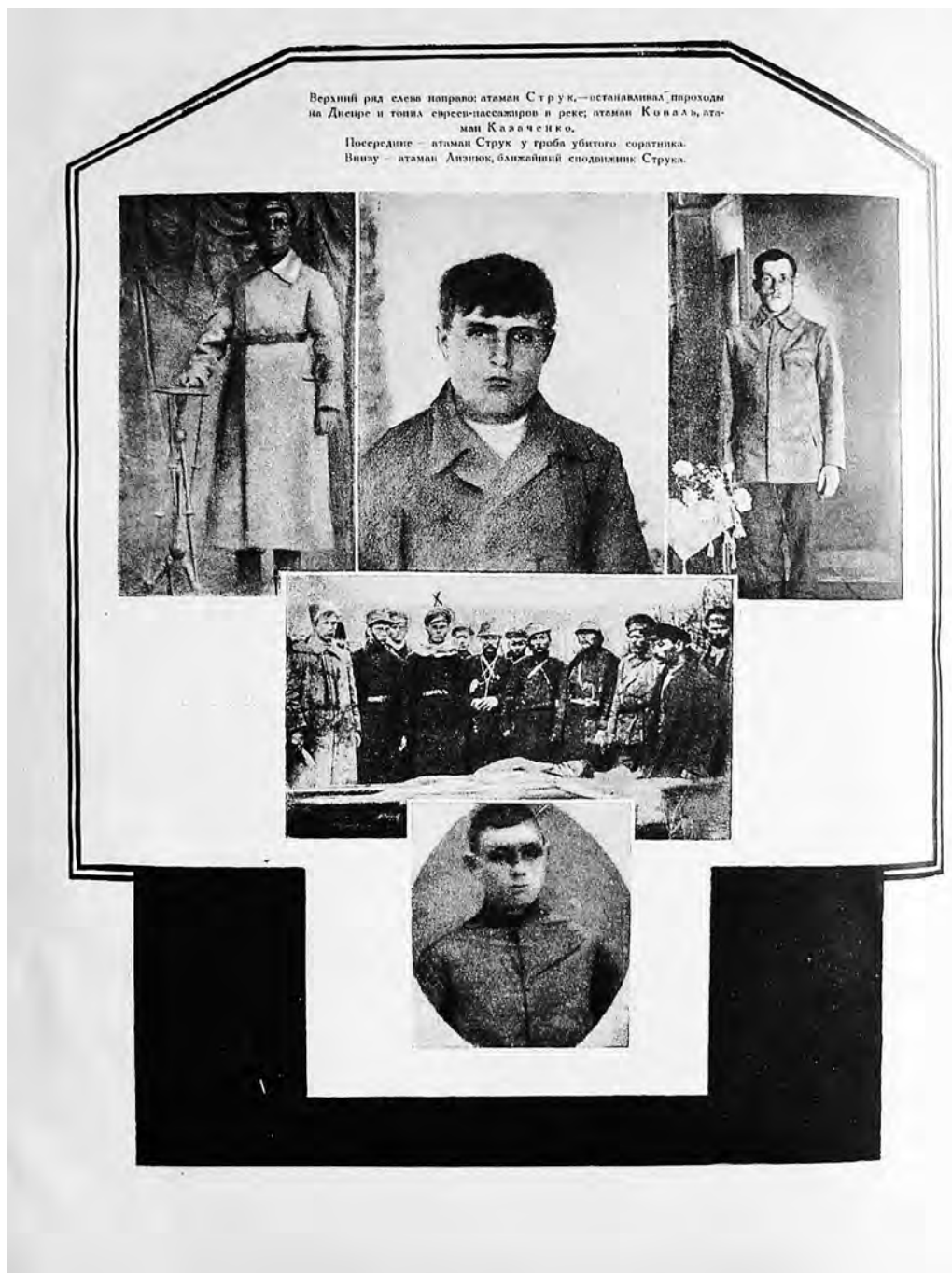
18. Zamoiski, A. Military Pogroms, Jewish self-defense units and the new order in the Belarusian lands, 1918–1921 / A. Zamoiski / Tim Buchen, Frank Grelka (Hrsg.) Akteure der Neuordnung. Ostmitteleuropa und das Erbe der Imperien, 1917–1924, Interdisciplinary Polish Studies, – Vol. 4, – Berlin: epubli 2016, – pp. 113–130.
19. Практическое разрешение национального вопроса в Белорусской Советской Социалистической Республике. Часть II. Работа среди национальных меньшинств в БССР. – Мн.: Издание ЦИК БССР, – 1928. – 159 с.
20. Центральный архив истории еврейского народа в Иерусалиме (The Central Archives for the History of the Jewish People in Jerusalem). – Ф. RU 1122. – Д. 1. Материалы санитарно-эпидемического отряда НКЗ по оказанию помощи пострадавшим от погромов в Бобруйском и Гомельском уездах, 1921 год.
21. Белорусская С.С.Р. Высший совет народного хозяйства. Промышленность БССР: Итоги и перспективы. – Мн.: Высш. совет нар. х-ва БССР, 1928. – 126 с.
22. ЦК РКП(б) – ВКП(б) и национальный вопрос / сост.: Л.С. Гатагова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая. – Кн. 1: 1918–1933 гг. – М.: РОССПЭН, 2005. – 782 с.

Ил. 1. Плакат «Руку, дезертир». Худ. Д. Моор, 1920 г.

Ил. 2. Плакат «Красный страж». Худ. Д. Моор, 1921 г.

Ил. 3. Атаманы «зеленых повстанцев».

Источник: Островски З.С. Еврейские погромы 1918–1921 гг. — М.: Акц. общество «Школа и книга». — 1926 г.

Борьба органов советской власти с бандой атамана Галака на белорусско-украинском пограничье в начале 1921 г.

Окончание Гражданской войны привело к прекращению лишь крупных военных действий. Вооруженные столкновения с разрозненными группировками антибольшевистских сил продолжались. Это оказывало дестабилизирующее воздействие на внутривнутриполитическую обстановку в регионах страны и серьезно осложняло процесс восстановления хозяйства. Кроме того, многочисленные «бандпроявления» вызывали тревогу у партийно-советского аппарата в связи с возможностью организации крупных контрреволюционных восстаний в стратегически важных районах страны.

Любые вооруженные группы, не имеющие отношения к силовым и вооруженным структурам, действующие с целью подрыва деятельности административно-хозяйственных аппаратов и органов государственной власти путем вооруженных нападений на данные институты, однозначно рассматривались как банды, а лица, их составляющие, квалифицировались как бандитский элемент независимо от социальной принадлежности [4, с. 252].

На территории Брянской, Черниговской и Гомельской губерний среди многочисленных банд особой жестокостью выделялась банда атамана Ивана Галака, которая разбоями и грабежами терроризировала население приграничных уездов. Банда нападала на деревни и местечки, грабила исполкомы, убивала партийных и советских работников, но в первую очередь жертвами галаковцев становилось еврейское население [6, с. 59; ил. 1].

В донесении председателя уездного исполкома за 1921 г. сообщалось: «Работа банды Галака носит более политический характер, чем уголовный, т.к. каждое насилие, разорение и нападение имеет цель – подрыв Советской власти. По сведениям частного характера Галак имеет связь с бандитскими организациями Минской губернии» [2, с. 52].

7 февраля 1921 г. банда Галака совершила еврейский погром в д. Ручаёвка Лоевской волости, где совершила убийства 40 местных жителей. После учиненного погрома банда вернулась в пределы Черниговской губернии, где уже 13 февраля разоружила кавалерийский

отряд 544-го полка, а через два дня окружила и разоружила 6-й отряд 37-й дивизии. В ходе этих операций галаковцы захватили 200 винтовок, 14 пулеметов, 40 лошадей. 16 февраля 1921 г. галаковцы устроили погром в д. Репки Черниговской губернии. В результате этого погрома было убито 74 человека [8, с. 211].

Переправившись в Гомельскую губернию, галаковцы устроили погром в д. Поддобржанке Гомельского уезда, во время которого бандиты также проявили крайнюю жестокость. Незамедлительно после совершения погрома бандиты снова переправились через Днепр и вернулись в Черниговскую губернию.

Руководителем Черниговского губернского военного совета П. Любченко был создан отряд войск ЧК, который устроил засаду на отряд Галака на дороге между селами Петрушин и Чистые Лужки. Благодаря грамотно спланированной операции в подготовленную засаду попал основной отряд атамана численностью в 70 человек. В результате столкновения было убито 32 бандита, захвачены обоз и пленные. Вслед за бежавшими бандитами был направлен красный эскадрон конницы во главе с Чичериным. Однако последний расстрелял коммунистов и со своим эскадроном перешел на сторону банды атамана Галака [8, с. 211].

Для ликвидации бандитизма Гомельские губернские партийные органы 22 февраля 1921 г. на заседании Гомельского губисполкома приняли решение в районы, где проявляется бандитизм, послать вооруженные отряды, привести в боевую готовность воинские части в Гомеле, усилить батальон войск ЧК, мобилизовать 50 лучших коммунистов для усиления ГубЧК, улучшить охрану оружейных складов, наладить более тесные связи губкома с армией [9, с. 93].

В свою очередь Галак перешел к тактике рейдирования небольшими мобильными группами по 20–50 человек, которые, блуждая по лесным дорогам, нападали на сельских коммунистов. При совершении преступных действий бандиты использовали элементы скрытности, внезапности и маскировки. По этой причине первые столкновения для сотрудников милиции закончились трагическими [4, с. 252]. Так, в телеграмме начальника милиции первого района Речицкого уезда содержится следующее: «25.02.1921 года. Трупы милиционеров первого района Стельмашенко Александра, Стельмашенко Петра, Приходько, Канедина найдены в двух верстах от Рудни Бурицкой, доставлены в милицию д. Холмечь. Трупы обезображены» [5, с. 28].

Кроме того, бандиты нередко устраивали погромы. Так, в феврале 1921 г. галаковцами была полностью уничтожена еврейская община местечка Холмечь Лоевской волости. Житель Холмеча Дмитрий Ковалев

вспоминал о происшедшем «За одну ночь было вырезано все еврейское местечко Холмеч, разграблены лавки и все роздано крестьянам окрестных деревень. Видел я сам, как вез какой-то дядька, даже что-то распевая, окровавленный, изрубленный весь труп старика-еврея, который носил по селам и продавал крестики, булавки и прочую мелочь. Старую еврейку изрубили, усадили на пень и написали: «Якое каму дело, что я на пне сядела» [7, с. 87].

Крестьяне в массе своей весной 1921 г. поддерживали бандитов и укрывали их, выражая таким образом недовольство политикой военного коммунизма, проводимой большевиками. Среди недовольных крестьян определенный отклик находили и лозунги бандитов. Еще в феврале 1921 г. Иван Галак обратился с воззванием к крестьянству: «Господа крестьяне! Обращаюсь к вам со следующим воззванием. Господа крестьяне, посмотрите! Ведь на вас нашла темная туча, черная сила <...> коммунисты, известные уже вам грабители, которые пришли на нашу Украину под знаменем 3-го Интернационала <...> Опомнитесь, господа крестьяне, и проснитесь. Посмотрите на свет и сами на себя, на своих сыновей, на своих братьев, – какими они стали в этот момент, и где они живут; они живут в оврагах, лесах и больших трущобах, спасая свою жизнь от <...> коммунистической проклятой власти. Опомнитесь, господа крестьяне, довольно спать! Возьмитесь за дело и идите с нами бить <...> проклятых коммунистов-босяков – этим только вы спасете себя, своих матерей, братьев и сестер и все свое имущество, которое забирают от вас <...> коммунисты <...> Долой грабительскую власть! Долой грабителей Ленина и Троцкого! Да здравствует народное восстание! Командующий отрядом восстания Галак» [8, с. 210–211].

Поддержка крестьянства способствовала бандитско-погромнической деятельности галаковцев, апогей которой пришелся на февраль и март 1921 г.

Для борьбы с отрядом Галака весной 1921 г. Черниговская ЧК сформировала новый отряд из 150 бойцов-чекистов во главе с комендантом ЧК Радченко. Но во время постоа чекистского отряда в селе Антоновка Черниговской губернии галаковцы убили охранников и взяли в плен большинство бойцов отряда. Из окружения вырвался только Радченко с десятком человек. Несколько десятков чекистов перешли в отряд Галака, а около 100 пленных были показательно казнены. После этой громкой победы атаман решил снова захватить Репки [8, с. 211]. Незамедлительно после совершения погрома бандиты снова переправились через Днепр, где совершили нападение на сельскохозяйственную коммуну «Труд» Микулицкой волости Речицкого

уезда Гомельской губернии, где до основания ограбили и сожгли все имущество, расстреляли 49 коммунаров с их руководителем членом РКП(б) с 1919 г. Саулом Добринским. 15 марта 1921 г. состоялась совещание бюро Гомельского губкома, на котором было принято решение провести в Лоевской волости Речицкого уезда операцию против банды Галака. Был создан отряд специального назначения в составе эскадрона и двух рот батальона чекистов и курсантов губпартшколы. Возглавляла отряд оперативная тройка во главе с заведующим губпартшколы Григорием Лелевичем. Утром 16 марта 1921 г. отряд выступил по Черниговскому тракту на юг. Продвижение осложнилось переправой через Днепр. Так как лед на Днепре оказался тонким, отряду пришлось пробивать лед и использовать паром. Несмотря на то, что цель поездки содержалась в секретности, местные жители, которые находились на пароме, догадались, что отряд направляется для борьбы с бандитизмом, и посоветовали Лелевичу обратиться за необходимыми сведениями к секретарю Лоевской партиячейки Мейеру-Юде Волынскому. Волынский, несмотря на тяжелые условия, полностью отдался опасному делу борьбы с бандитизмом и фактически один удерживал на своих плечах всю тяжесть этой борьбы в волости. Вечером 19 марта 1921 г. отряд переправился в Лоев, а утром, уже с примкнувшим к нему Волынским, приступил к операции. Вечером 21 марта 1921 г. у села Козероги выставленный караул задержал одного подозреваемого парня, который назвался крестьянином из деревни Мохов. Однако Волынский признал в задержанном известного бандита Терешкова. Последний вскоре был осужден и расстрелян. Вечером 24 марта в Лоеве арестованный галаковский шпион сообщил о том, что ночью в деревне Щитцы Деражичской волости Галак вместе с бандой собирается переправиться через Днепр. Когда стемнело, отряд выступил из Лоева в Щитцы. Из воспоминаний участника этого похода А. Лелевича: «Продвижение шло быстрым маршем без отдыха по сыпучему песку. Двухолки с пулеметами переносили через яры на себе. Резкий порывистый ветер с Днепра затруднял движение». Далее отряд, сравнительно небольшой по численности, начал окружать район предполагаемой дислокации галаковцев в огромной окружности. Когда кольцо замкнулось, его начали стягивать к центру. В результате оказалось, что банда из этого района давно ускользнула, и усталые, частью разутые красноармейцы даром протацились несколько десятков верст. Основная причина провала операции заключалась в ее недостаточной секретности и применении методов, подходящих для борьбы с регулярной армией и совсем не

годящихся для борьбы с бандитами, умело использующими тактику партизанской борьбы.

16 апреля 1921 г. бандой Галака был совершен погром в местечке Василевичи Речицкого уезда, где бандиты вырезали как стариков 80-85 лет, так и четырехлетних детей.

В донесении уполномоченного Евобщесткома И. Злотника от 30 апреля 1921 г. сообщалось: «Бандитское движение в Гомельском районе <...> под руководством Галака до сих пор не прекратилось. Смежные уезды Гомельский, Речицкий, Городнянский охвачены этой бандой, которая производит поголовное вырезание еврейского населения в небольших местечках, селах и деревнях, не трогая совершенно население других национальностей, даже ответственных советских работников».

В ночь с 14 на 15 июня 1921 г. Галаковцы захватили на Днепре, возле деревни Радуль Репкинского уезда Черниговской губернии, пароход «Тенишев», который шел рейсом из Киева в Гомель. В результате бандиты ограбили и замучили 84 пассажира. В борьбе с бандитами при захвате парохода погибли работники Комаринской милиции Аркадий (Гдаля) Бейлин и Ялчанской волостной милиции – коммунист Мордух Гоникман. Спустя непродолжительное время неподалеку от Хойников Речицкого уезда, банда Галака задержала поезд на станции Аврамовское, ограбив и убив 55 пассажиров [7, с. 84]. Из доклада председателя губкомбанд выясняется, что главным тормозом в борьбе с бандитизмом является пассивное выполнение советскими и даже некоторыми военными органами всех требований по борьбе с бандитами, носящих в большинстве случаев военный экстренный характер. В июне 1921 г. один из лидеров Евсекции Александр Чемерисский докладывал Ленину: «Бандитско-погромные события в <...> Гомельской губернии начинают развиваться с катастрофической быстротой и в украинском масштабе <...> Этот бандитизм, с которым не борются волисполкомы, военкоматы, особые отделы <...>».

По воспоминаниям участника одного из первых отрядов ЧОН Гомельской губернии П.С. Крючковского, принимавшего в 1921 г. непосредственное участие в ликвидации банды атамана Галака, можно сделать вывод о том, что на первоначальном этапе взаимодействие сотрудников милиции, ВЧК и отрядов ЧОН оставляло желать лучшего [ил. 2]. Недостаточная координированность действий, отсутствие надлежащего обмена информацией приводили к тому, что бандиты перехватывали инициативу в свои руки и, пользуясь поддержкой местного населения, обеспечивавшего их информацией о перемещении отряда

в уезде, наносили упреждающие удары, имевшие целью деморализовать милиционеров и чоновцев. Так, летом 1921 г. в ходе проводимых на территории Речицкого уезда рейдовых мероприятий, направленных на уничтожение банды атамана Галака, был убит председатель местной комиссии по борьбе с бандитизмом [3, с. 112–114].

С июня 1921 г. деятельность местных органов власти в отношении бандитизма активизируется. В приказе по Гомельской губернии председателя Губисполкома Пестуна и председателя губкомбанд Володько сообщалось: «Все приказания и распоряжения Губкомбанд в отношении борьбы с бандитизмом обязательны для военных, гражданских и судебных учреждений, и не выполнение таковых будет беспощадно караться самым строжайшим образом, как саботаж, поддерживающий бандитизм». Для борьбы с бандитизмом был укреплен основной состав волостных отделов милиции, были направлены «политически благонадежные, морально- устойчивые товарищи» из числа советских активистов и участников гражданской войны. Наведению революционного порядка на территории волостей, успешной борьбе с бандитизмом способствовало также то, что одновременно с мерами по укреплению органов правопорядка в каждой волости и крупных населенных пунктах из числа коммунистов и комсомольцев были сформированы летучие отряды так называемых частей особого назначения [5, с. 61].

В последующем тактика сотрудников правоохранительных органов была изменена. Из доклада начальника уголовного розыска Гомельского уезда начальнику Гомельской уездной милиции следует, что первостепенное место в деле борьбы с бандитизмом стали отводить оперативной работе. В частности, сотрудниками уголовного розыска проводился большой комплекс мероприятий, направленных на формирование агентурно-осведомительной сети. В первую очередь вербовались потерпевшие от рук бандитов граждане, которые рекомендовали людей, могущих быть осведомителями, а также предоставляли сведения о тех лицах, которые оказывали помощь бандитам. Зачастую потерпевшие сами проводили активную разъяснительную работу среди своих родственников и соседей, не только получали от них необходимую информацию, но и уговаривали сотрудничать с милицией [1, л. 99–101].

Несмотря на отмену непопулярной среди крестьян продразверстки и введение новой экономической политики в 1921 г., бандиты в регионе продолжали чувствовать себя уверенно. Так, в рапорте начальника Гомельского уезда начальнику губмилиции сообщается: «...сегодня,

2-го июля 1921 г., явился в управление младший милиционер Медведев Михаил и сообщил, что 30-го июня сего года в село Терюху Дятловической волости приезжал отряд кавалерии около 50 человек, назвавши себя галаковцами, которые просили есть у жителей, но они не давали, тогда они пошли к председателю сельсовета, но такового дома не оказалось. Была дома жена, которая сказала, что ей нет, чем покормить. Тогда они стали делать обыск сами, нашли масло, собранное гражданами с. Терюха согласно приказа Упрочкома – продналог – и взяли масло около 10 фунтов, кроме того, они говорили, что в 3-4-х верстах от села Терюха они убили еврея, и в тот же вечер неизвестно куда они уехали. Кроме того, 1-го июля сего года в с. Терюху приезжал отряд кавалерии около 150 человек, вооруженные винтовками и пулеметами, форму нельзя было заметить, т.к. было темно. Отряд по селу двигался медленно и выехал за село неизвестно куда» [1, л. 99–101].

Учтя недоработки, способствующие провалу мартовской операции в Лоевской волости Речицкого уезда, Гомельская ГубЧК совместно с сотрудниками милиции, еще с апреля 1921 г., для получения информации о местонахождении банды начала использовать агентурную разведку. Благодаря совместным оперативным действиям, удалось сорвать повстанческий съезд, который галаковцы намеревались провести на Лоевщине. Также летом 1921 г. в банду удалось внедрить агентов Гомельской и Черниговской ГубЧК. Одному из агентов удалось войти в доверие к лидеру группировки и стать личным кучером атамана. Внедренные оперативники неоднократно передавали сведения о передвижениях и местах расположения бандитов. Установив таким образом при их помощи точное расположение банды в обстановке строжайшей секретности, туда направили части особого назначения. После разгрома бандитов Галак, его соратник Бакаша со своими ближайшими сообщниками бежали на Украину, где к месту предполагаемого нахождения остатков банды из Чернигова вышел чекисткой отряд в 50 штыков, подразделение еврейской самообороны из 60 штыков и кавалерийский отряд численностью 150 человек, а из Городни на ликвидацию Галака был выслан отряд численностью 150 штыков. Части красных окружили бандитов, которые укрепились на острове среди болот. Большая часть галаковцев погибла при обороне, но атаману удалось уйти с небольшой группой бойцов и скрыться среди Черниговских лесов [8, с. 212]. Однако в ночь со 2 на 3 июля 1921 г. двумя сотрудниками ГубЧК, Гончаровым и Семеновым, ранее внедренными в банду под видом добровольного пополнения, атаман Галак был убит путем обезглавливания. После смерти атамана во главе остатков банды

стал некий Ходько. В июле – августе выйдя из Черниговских лесов, он во главе отряда численностью в 100 человек совершал грабежи и нападения на территории Гомельской и Брянской губерний. Однако в начале сентября 1921 г. банда Ходько была ликвидирована, а 35 человек виновных в шпионаже и разбое отданы под суд [9, с. 117–118; ил. 3].

К концу 1921 г. на территории Гомельской губернии основные бандформирования были разбиты или вытеснены на польскую территорию. Так, если в октябре 1921 г. в Гомельской губернии были зафиксированы боестолкновения с десятью бандами, то в ноябре того же года только лишь с четырьмя.

Источники и литература:

1. Государственный архив общественных объединений Гомельской области. – Ф. 2. – Оп. 1. – Д. 273. – л. 14.
2. История органов внутренних дел Беларуси: курс лекций / под ред. А.Ф. Вишневого, УО Академия МВД РБ. – Минск: Академия МВД РБ, 2010. – 218 с.
3. Исторический формуляр УВД Гомельского облисполкома. – Гомель, 2012. – 250 с.
4. Новиков, Д.С. Борьба советской милиции с бандитизмом в Гомельской губернии в начале 1920-х гг. / Д.С. Новичков // От идеи – к инновации: материалы XXIV Междунар. студ. науч.-практ. конф., Мозырь, 27 апр. 2017 г. в 2 ч. Ч. 2 / УО МГПУ им. И.П.Шамякина; редкол.: В.Н. Навныко (отв. ред.) [и др.]. – Мозырь, 2017. – 345 с.
5. Некрашевич, А.Г. Очерк истории Гомельской милиции (1917–1967 годы) / А.Г. Некрашевич – Гомель: Барк, 2016 – 126 с.
6. Очерки истории милиции Белорусской ССР (1917–1987) / под ред. В.А. Пискарева; редкол.: А.Ф. Вишневский [и др.]; авт. кол.: В.Н. Савичев [и др.]. – Минск: Беларусь, 1987 – 536 с.
7. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; – Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 2000 – 592 с.
8. Савченко, В.А. Атаманщина / В.А. Савченко. – Харьков: Фолио, 2011 – 379 с.
9. Хохлов, А.Г. Крах антисоветского бандитизма в Белоруссии в 1918–1925 годах / А.Г. Хохлов – Минск : Беларусь, 1981 – 176 с.

Ил. 1. Атаман Иван Галака

Ил. 2. Милиционер
П.С. Крючковский (участник
ликвидации банды Галака)

Ил. 3. 39-й отдельный батальон ГубЧК получает знамя за
ликвидацию банды Галака

Саветызацыя школы на Брагіншчыне паводле архіўных дакументаў 1920-х гг.

Прыведзеныя ніжэй дакументы захоўваюцца ў Дзяржаўным архіве грамадскіх аб'яднанняў Гомельскай вобласці (ДАГАГВ) у фондзе 708 – Брагінскага валаснога камітэта Усерасійскай Камуністычнай партыі (бальшавікоў) і датычаць 20-х гадоў XX ст. На той момант У КП(б), якая, не будучы дзяржаўна-ўладнай юрыдычна, фактычна ўжо засяродзіла ў сваіх руках усе ўладна-кіруючыя функцыі, а дзяржаўныя ўстановы пераўтвараліся ў выканаўцаў партыйнай палітыкі. Рашэнні нізавых камітэтаў У КП(б) прымаліся якраз ў мэтах рэалізацыі на месцах устаноў вышэйшых партыйных структур. Таму дакументы Брагінскага валкама цікавыя тым, што паказваюць жыццё Брагіншчыны і яе канкрэтныя жыхароў у кантэксце агульнадзяржаўных пострэвалюцыйных пераменаў, а часам адлюстроўваюць і рэакцыю на іх, даючы своеасаблівы мікрагістарычны зрэз.

У дадзеным выпадку размова ідзе пра такую важную па тых часах сферу, як школьніцтва. Партыйна-савецкая ўлада ўзяла курс на пераўтварэнне школы і адукацыі ў сваю ідэалагічную апору і “кузніцу пралетарскіх кадраў”, але ў нашым рэгіёне з-за падзей савецка-польскай вайны 1920–1921 гг. першыя крокі да гэтага рабіліся якраз бліжэй да сярэдзіны 1920-х гг. Настаўніцтву ж адводзілася роля прапагандыстаў і праваднікоў у жыццё камуністычнай ідэі і палітыкі. Але новай “пралетарска-сялянскай” яго генерацыі падрыхтавана пакуль не было, наадварот, як паказвае першы дакумент, “шкрабы” (“школьныя работнікі”) – а менавіта так называлі настаўнікаў афіцыйна – часта мелі і “сумніўнае” сацыяльнае паходжанне і біяграфіі, а таксама “далёка стаяць ад савецкай улады”. З мэтай узяць гэты “элемент” пад пільны кантроль і былі складзены “аб’ектыўкі” на брагінскіх настаўнікаў, якія спецыяльна аналізаваліся на пасяджэнні бюро Брагінскай партыячэйкі. Матэрыял цікавы, на наш погляд, тым, што раскрывае колькасць і структуру школ, дае канкрэтныя персанальныя звесткі, а ў пэўным сэнсе, і сацыяльны партрэт брагінскага настаўніцтва ў пераломную пострэвалюцыйную эпоху.

Другі дакумент – статыстычныя звесткі пра “лікункты” – ілюструе важныя намаганні па ліквідацыі непісьменнасці сярод дарослых

воласці, выяўляе іх долю па асобных населеных пунктах, дае ўяўленне пра сацыяльныя і гендэрныя аспекты праблемы. Звяртае на сябе ўвагу тое, што слухачы ўсіх пунктаў, у тым ліку брагінскага (за выключэннем яўрэйскага) – выключна сяляне, а на вёсцы больш актыўна ў спасціжэнні пісьменнасці праявілі сябе жанчыны. Адсутнасць іншых катэгорый не з’яўляецца сведчаннем іх поўнай пісьменнасці, а патрабуе іншых тлумачэнняў. Магчыма, і сам архіўны дакумент застаўся недазапоўненым пры складанні звестак.

Каштоўнасць трэцяй групы дакументаў абумоўлена тым, што яны звязаны з адным з цікавейшых перыядаў ў гісторыі Беларусі XX ст. – палітыкай беларусізацыі 1920-х гг., калі на агульнапартыйным узроўні было вырашана надаць усім саюзным савецкім рэспублікам нацыянальнае аблічча: адрадзіць іх нацыянальныя культуры, школы, надаць дзяржаўнасць мовам і г.д.

Аднак беларусізацыя школы нечакана сустрэла супраціў нават на беларускамоўнай вёсцы. Карані гэтай з’явы мелі псіхалагічны характар і яркава адлюстроўвалі наступствы папярэдняга стану беларускай культуры і мовы. Як сведчыць дакумент, сяляне не адракаліся ад свайго паходжання і прызнавалі, што “старинный язык” жывы, але яны трывала ведалі: для лепшага жыцця трэба навучыцца размаўляць і пісаць-чытаць “правільна”, г. зн. па-руску. Бо да гэтага было ж менавіта так: большасць прыведзеных ў першым дакуменце школ воласці былі створаны яшчэ ў дарэвалюцыйны перыяд, і ўсе яны былі рускамоўнымі (за выключэннем яўрэйскіх, дзе выкладаўся і ідыш).

Дакументы друкуюцца ў сучаснай рускай арфаграфіі з некаторымі скарачэннямі, месцы якіх пазначаны.

ПРОТОКОЛ № 9

Заседания Бюро ячейки Брагинской волости от 8 мая 1923 г.

Присутствуют: Ширайзин, Куприянов, Шубин, др.

Повестка дня

1. О пересмотре состава школьных работников Брагинской волости во время проведения двухнедельника просвещения.

Т. Ширайзин говорит, что необходимо в момент проведения двухнедельника просвещения выявить полную физиономию революционной части учительства, в ближайшее время придется послать группу учителей на переподготовку. Необходимо привлечь большее внимание со стороны трудящихся к учителю и выявить полную картину,

как настоящий учитель относится к устройству школы и, в особенности, к воспитанию детей в школе, какую он роль играет в общественной работе.

Нам придется сейчас охарактеризовать каждого учителя по всем сторонам, а потом принести на общее собрание союзов¹⁰ <...> Сведения передать в Бюро ячейки <...>. Т. Казимировская указывает, что мало кто из учителей будет более политически настроен <...>.

Школы второй ступени.

а) Сторожинский Михаил Федорович. Зав. школой, занимается в ней с 1919 г., находился под судом за контрреволюцию. С исполкомом никакой связи не имеет, профдисциплину слабо соблюдает, общественной работы в местечке не ведет, политическое воспитание детям в школе не дает, далеко стоящий от советской власти, коллектив РКСМ¹¹ имеет отношение к нему отрицательное.

б) Дежора Максим Спет [?]. С 1909 г. в школе, связь с виком¹² слабая, союзную дисциплину выполняет казенно, но аккуратно. Пассивное участие в общественной работе, далеко стоящий от советской власти, детских вечеров в честь каких-нибудь праздников не устраивал, ликвидация религиозных предрассудков между крестьянами не ведется, занимается по предмету физико-математическому.

в) Палей Григорий Васильевич. В школе находится с 1912 г., в настоящее время является волкореспондентом, заинтересованности в отношении устройства школы не наблюдается, связи с исполкомом не имеет, никакой общественной работы не проводит, далеко стоящий от советской власти, чувствуется старорежимный бюрократизм, старается с коллективом комалог¹³ подрывать работу, занимается по русскому языку.

г) Рычевский Михаил Осипович. Учителствует с 1893 г., абсолютно отсутствует какая бы то ни было связь с виком, общественной работы никакой не проводит, политическое воспитание детям не дает, союзной жизнью совершенно не интересуется.

д) Турцевич Екатерина Ульяновна. Дочь священника, учителствует с 1922 г., проявляет в школе религиозное тяготение, политическое

¹⁰ Прафсаюзы трактаваліся партыйнай палітыкай як «школа камунізму».

¹¹ РКСМ – Рабоча-сялянскі саюз моладзі (камсамол).

¹² Валасны выканкам.

¹³ Камсамол.

воспитание детям не дает, профжизнью абсолютно не интересуется, далеко стоящая от советской власти. Преподает историю.

с) Малец Иван Данилович. Учит с 1909 г., сын крестьянина, дисциплинирован, член союза. Отношение к советской власти лояльное, в общественной жизни участие принимает, политической жизнью интересуется, старается воспринимать новые педагогические методы.

ж) Косменко София Семеновна. Учит с 1916 г., дочь священника, общее собрание посещает, никак общественной работы не проводит, к советской власти относится лояльно.

з) Кулинич Александра Кирилловна. Учитель с 1916 г., дочь крестьянина, союзные собрания посещает аккуратно, участия в общественной работе не принимает, к советской власти относится лояльно.

и) Старожинская Анастасия Ивановна. Учителствует с 1912 г., общее собрание союза посещает слабо, общественной работой не интересуется. в Брагинской школе всего как 3 месяца, работает, хорошо ее никто не знает.

к) Мигай Аркадий. Учит с 1919 г., сын священника, отсутствие интереса к союзной жизни, далеко стоящий от советской власти, в общественной жизни участия не принимает.

Сельские школы

Алексеевская школа

Орачевская Анна. Отношение к советской власти лояльное, в деревне никакого участия в общественной жизни не принимает, имеется грудной ребенок.

Селецкая школа

Слесаренко Иван. Сын крестьянина, принимает активное участие в культурной жизни и также в общественной работе, близко стоящий к советской власти.

Малейковская школа

Тарасевич Иван. Участия в общественной работе не принимает, далеко стоящий от советской власти, культурной жизнью в деревне не интересуется, имеются случаи дискредитирования ячейки РКСМ в деревне, учит с 1919 г.

Глуховская школа

Калиновская Александра. Учит с 1913 г., дочь кустика, школой интересуется, общественной работы не проводит, в культурной жизни деревни участия не принимает, кроме постановки 2 детских спектаклей; далеко стоящая от советской власти.

Дублинская школа

Кострецкий Лука. Учит с 1908 г., заинтересованности в устройстве школы не наблюдается, политическое воспитание детям не дает, участия в общественной и культурной жизни не принимает, отношение к советской власти лояльное.

Ильичевская школа

Власенко Мария. Учит с 1915 г., дочь крестьянина, активное участие принимает в работе с сельским советом, отношение к советской власти лояльное, принимает участие в культурной жизни деревни. Активная шкработница.

Комановская школа

Снежко Лаврентий. Учит с 1908 г., в культурной и общественной жизни участия не принимает, халатное отношение к школе, отношение к советской власти лояльное, психически не нормальный.

Сперижская школа

Рослик Мария. Учит с 1910 г. дочь крестьянина, в последнее время замечается халатное отношение к устройству школы, в культурной и общественной работе участия не принимает, пассивное отношение к советской власти.

Угловская школа

Сидоренко Антонина. Учит с 1917 г., дочь кустика, никакого участия в устройстве школ не принимает, общественной жизнью не интересуется, а культурной работой интересуется, отношение к советской власти лояльное.

Шкуратовская школа

Полещук Петр. Учителствует с 1901 г., отсутствует активность в устройстве школ, участия в культурной жизни не принимает, далеко стоящий от советской власти.

Лесневская школа

Павлова Анастасия. Учит с 1906 г., школой не интересуется, в культурной и общественной жизни деревни абсолютно никакого участия не принимает, далеко стоящая от советской власти.

Брагинская, первой ступени

Белобровик Василий Степанович, учительствует с 1899 г., обстановкой школы интересуется участие в общественной работе слабое, отношение к советской власти лояльное, союзные собрания посещает.

Касьменко Лидия Семеновна. Учит с 1918 г., дочь священника, в устройстве школы себя не проявила, участия в общественной работе не принимает, пассивное отношение к советской власти.

Кулинич Анастасия. Учит с 1919 г., дочь крестьянина, к школьному устройству относится халатно, участие в общественной работе принимает, но слабо, отношение к советской власти лояльное.

Романюк Максим Адамович. Учит с 1919 г., сын крестьянина, к школьному устройству относится халатно, участие в общественной работе принимает, но слабо, отношение к советской власти лояльное.

Ковалёвская школа, договорная

Коцубо Ефросинья. Учителствует с 1917 г., дочь крестьянина, интерес к школе имеется, в общественной работе активного участия не принимает, отношение к советской власти лояльное.

Соболевская школа, договорная

Казак Агриппина. Учителствует с 1917 г., к школе относится халатно, участия в общественной работе не принимает, отношение к советской власти лояльное.

<...>

4. Что касается сельских школ, поручить пересмотр учителей и проведение двухнедельника просвещения <...>.

ДАГАГВ. Ф. 708, воп. 1, спр. 7, арк. 7–11 з адв.

Ликпункты по Брагинской волости на 25 октября 1924 г.

Название	Когда создан	Количество учащихся			крестьян	рабочих	всех
		муж.	жен.	всех			
Алексеевский	20.10	1	3	4	4		
Брагинский еврейский	19.10			40			
Богушевский	5.10	18	–	18	18		
Бурковский	18.10	8	11	19	19		
Глуховичский	20.10	11	8	19	19		
Дублинский	нет св.						
Ильичский	15.10	16	24	40	40		
Сперезжский	18.10	5	10	15	15		
Храковичский	5.10	4	28	31	31		
Чемерисский	12.10	30	7	37	37		
Ст Храковичский		36	27	63			
Микуличи		14		14			
Брагин		35	3	38			

ДАГАГВ. Ф. 708, воп. 1, спр. 17, арк. 57.

Уездному отделу народного образования, Беларусской¹⁴ секции. 14.04.25.

Сообщаю, что по приезде из курсов Белар. языка с 1 февраля в Черемисскую школу Брагинской волости в первых 2 групп занятия переведены на белорусском яз., а в остальных 2 гр. вводится как предмет. Дети очень заинтересовались, язык белорусский легок и доступен детскому пониманию. Посещаемость за последнее время 85%, причины непосещения уважительны. Учебниками снабжены на 100%. В Губоно сообщено еще месяц тому назад. Постановление граждан прилагаю, такой же экземпляр послан в Губоно.

Зав школой М. Мавродино 27.3.1925 г.

ДАГАГВ. Ф. 708 – оп. 1. Д. 17, л. 275.

¹⁴ Такое написание в документе

ПРОТОКОЛ 3

Общего собрания граждан деревни Черемис Брагинской волости.

Председательствовал т. Кудренюк.

На собрании присутствовало 200 чел.

Заслушав информацию шк. работника Мавродино о значении белорусского языка, легкости и доступности понимания детьми языка, граждане высказались, что действительно они белорусы и старики говорят на старинном языке, но они все-таки желали бы, чтобы дети их учились лучше на русском языке, как бы красивый язык, и к тому свыклись с этим языком. Больше говорили граждане, у которых дети еще не достигли школьного возраста. Много было разногласий. После долгих прений вынесли пожелание учить детей на русском языке, но и не препятствовать детям посещать школу, хотя и учат на белорусском языке.

20.02.1925 г.

ДАГАГВ. Ф. 708, воп. 1, спр. 17, арк 276.

ПРОТОКОЛ № 8

Общего собрания граждан деревни Чемерис Брагинской волости Речицкого уезда Гомельской губернии, состоявшегося мая 11 дня 1925 г.

На собрании присутствуют: мужчин 150 граждан, женщин – 17.

Под председательством Черетянки Прохора при секретарстве г. Герды.

Повестка дня

Об открытии школы на белорусском языке

Постановили: с открытием школы на белорусском языке отказываемся, так как это преподавание для наших детей является не понятным и искажение языка, и просим оставить школу на прежнем, русском, языке и преподавание на белорусском языке упразднить.

ДАГАГВ. Ф. 708, воп. 1, спр. 17, арк. 237.

Правядзенне калектывізацыі ў Брагінскім раёне

Пасля прыходу да ўлады ў 1917 г. бальшавікі пачалі праводзіць свой эксперымент па пабудове новага бяскласавага справядлівага і раўнапраўнага грамадства, заснаванага на ідэалагічнай базе марксізму. З мэтай хутчэйшай пабудовы сацыялістычнага ладу бальшавікі імкнуліся як мага хутчэй знішчыць капіталістычныя адносіны як у прамысловасці, так і ў сельскай гаспадарцы. На думку бальшавіцкай партыі, у сельскай мясцовасці пабудаваць сацыялізм было магчыма, толькі аб'яднаўшы сялянскія дробныя надзелы ў калектывныя гаспадаркі, працу ў якіх планавалася заснаваць на шырокай механізацыі. Каб перацягнуць сялян на свой бок, ужо 26 кастрычніка 1917 г. быў выдадзены “Дэкрэт аб зямлі”, які ліквідаваў памешчыцкае і царкоўнае землеўладанне і таму быў станоўча ўспрыняты малазямельным сялянствам [1, с. 177]. Здавалася, рэформа бальшавікоў павінна вырашыць галоўную сялянскую праблему – малазямелле. Аднак у партыі былі свае меркаванні наконт гэтага. Бальшавікі намагаліся з дапамогай кааперацыі спрасціць працэс выкачкі рэсурсаў з вёскі і тым самым хутчэй пабудаваць новы ўклад. З самага пачатку правядзення палітыкі “ваеннага камунізму” па ўсёй тэрыторыі Савецкай Расіі пачалі ўзнікаць розныя формы кааперацыі (ТАЗы, арцелі, камуны) [2, с. 48]

Не абмінулі працэсы кааперацыі і тэрыторыю сучаснага Брагінскага раёна. Першыя кааператывы пачалі ўтварацца ўжо ў 1919 г., адразу пасля выгнання польскіх войск. У выніку даследавання ўдалося ўстанавіць, што падчас правядзення палітыкі “ваеннага камунізму” было ўтворана 4 камуны. Першая камуна “Праца” ўзнікла на месцы былога фальварка Унігаўка Мікуліцкай воласці, першым яе галавой стаў Савул Дабрынскі. Дадзеная камуна праіснавала нядоўга і была знічшана бандай Івана Галака. У тым жа годзе ў кастрычніку – лістападзе была ўтворана другая камуна ў в. Гарадзішча, якая атрымала назву “Надзея”. Сама гаспадарка была ўтворана яўрэямі, што пацвярджаюць яўрэйскія прозвішчы яе першых чальцоў (Райхман Шэель, Глухоўскі Янкель, Міляўскі Янкель), і на першапачатковым этапе свайго існавання мела ўсяго толькі аднаго каня з сядлом. Па прычыне адсутнасці цяглавай сілы і сельскагаспадарчага інвентара камунары змаглі засеяць азімымі плошчу толькі 12 дзес. зямлі, і то калі атрымалі ад дзяржавы пазыку. Колькасць камунараў на першапачатковым этапе складала 17 рабочых

і 24 едакі. Па гэтых дадзеных бачна, што камунары павінны былі знайсці падтрымку, каб іх гаспадарка змагла выжыць. Таму з гэтай мэтай у яе запрашаліся яўрэйскія сем'і, якія перад уваходам у камуну павінны былі рабіць унёсак грашыма або аддаваць каня з фурманкай [3, с. 117–118]. Утварэнне яўрэйскай камуны адпавядала дзяржаўнай палітыцы 1920-х гг. па ўцягванню яўрэяў у сельскагаспадарчую кааперацыю, таму яўрэйская камуна, верагодна, падтрымлівалася мясцовым урадам [4, с. 14]. Нягледзячы на ўступленне ў камуну яўрэйскіх сем'яў, якія рабілі ўнёскі ў гэтую гаспадарку, яна не паказвала сваёй эфектыўнасці. Галоўным мінусам камуны з'яўлялася тое, што яе чальцы ніколі не працавалі на зямлі. Як сцвярджаюць крыніцы, самі камунары ў мінулым былі яўрэямі-гандлярамі або рамеснікамі. Таксама ў камуне адсутнічалі іншыя жывёлы акрамя коней, не было свайго саду. Акрамя таго, што ў камуне працавалі былыя гандляры, многія з іх не мелі ў в. Гарадзец свайго жылля, і ім прыходзілася кожны дзень дабірацца на працу з Брагіна. Па гэтых прычынах ужо ў 1921 г. камуну пачалі пакідаць яўрэйскія сем'і, пакінуў яе нават першы кіраўнік Глухоўскі Янкель, і сама гаспадарка аказалася ў крызісным стане [3, с. 118]. Аднак, як вядома, дзяржава аказвала камунам падтрымку, бо ўжо ў пачатку 1920-х гг. па Гомельскай губерніі выявіўся крызіс камунальнага руху, што прэрэчыла дзяржаўнай палітыцы. Па гэтай прычыне камуне была аказана дапамога, і пачалося яе рэфармаванне [1, с. 178]. Сама камуна ў 1924 г. была ператворана ў арцель “Надзея”. Па стане на 12 верасня 1925 г. У арцелі налічвалася 109 дзес. пашы, 15 коней, 32 каровы, 9 цялят, 10 плугоў, 4 пары барон, 1 сеялка. Важным прарывам у земляробстве стала ўвядзенне 9-польнага севазвороту, які ў той час быў вельмі рэдкай з'явай. Напрыклад, калі параўнаць з суседнім Лоеўскім раёнам, то асноўнай формай землекарыстання да пачатку правядзення суцэльнай калектывізацыі заставаўся двухпольны севазварот, які на той час быў маральна састарэлым. Колькасць камунараў на дадзены прамежак часу складала 15 сямей, з якіх лік працаздольнага насельніцтва складаў 31 чалавек [3, с. 123].

Пачынаючы з сярэдзіны 1920-х гг. па Брагінскаму і Камарынскаму раёнах пачалі ўзнікаць і іншыя кааператыўныя аб'яднанні. У 1924 г. на былых памешчыцкіх землях былі заснаваны арцелі: у в. Савічы “Інтэрнацыянал”, у в. Касачоў – “Новы свет”, у в. Краснае (Камарынскі раён) “ІІІ Інтэрнацыянал”.

Акрамя арганізацыі камун і арцеляў у Брагінскім раёне пачалі ўзнікаць і іншыя сельскагаспадарчыя кааператывы. У в. Калыбань у 1927 г. было ўтворана меліярацыйнае таварыства, якое праз год

пераўтварылася ў машынна-меліярацыйнае таварыства. Само таварыства карысталася попытам у бяднейшых сялян. З боку дзяржавы аказвалася падтрымка, і ў 1930 г. таварыства было пераведзена ў калгас “Чырвоны араты”. У канцы 1920-х гг. У в. Астрагляды быў заснаваны адзіны на Брагінскі раён саўгас, які праіснаваў да 1986 г. (зараз не існуе ў выніку аварыі на ЧАЭС) [3, с. 118–119].

З мэтай павышэння ўраджайнасці пачынаючы з 1927 г. у Брагінскі і Камарынскі раёны пачалі пастаўляцца першыя трактары і грузавыя аўтамабілі. Першымі гаспадаркамі, якія атрымалі трактары, сталі саўгас “Астрагляды”, арцелі “Надзея”, “Новы свет”. У 1929 г. у Камарынскім раёне з’явіўся першы аўтамабіль ГАЗ-АА [3, с. 126].

У канцы 1920-х гг. паступова пачаў згортвацца НЭП, і дзяржава стала рыхтавацца да правядзення калектывізацыі. Афіцыйна аб пачатку калектывізацыі ў СССР было аб’яўлена на 15 з’ездзе УКП(б) 2–19 снежня 1927 г., які абвясціў яе «генеральнай лініяй партыі» ў сельскай мясцовасці. Галоўнай мэтай абвясчалася «саветызацыя» сялянства, вывад яго з «дробнабуржуазнага» стану і, вядома, доступ дзяржавы да рэсурсаў, якія меліся ў сельскагаспадарчым асяроддзі, а таксама перадача значнай часткі іх на патрэбы індустрыяльнага будаўніцтва. Ужо 11 студзеня 1927 г. было апублікавана «Палажэнне аб пастаянным дзяржаўным хлебным фондзе» з мэтай зрабіць стратэгічны дзяржаўны запас збожжа, фуражу, насення на выпадак надзвычайных мер. У 1928 г. улады адабралі ў беларускіх сялян у 3,5 разы больш збожжа, чым у папярэдні год. Але наступнай зімой цяжкасці з хлебнарыхтоўкамі паўтарыліся. Зноў давялося выкарыстоўваць харчразверстку [5, с. 17]. На працягу 1927–1928 гг. да кожнага раёна БССР даводзіўся план па здачы хлеба. Калі параўнаць Брагінскі раён з суседнімі раёнамі Гомельскай акругі, то ён пастаўляў самы вялікі працэнт зернавых, па чым можна сцвярджаць, што ў раёне было шмат заможных гаспадарак. У 1928 г. раён паставіў дзяржаве 1 040 т жыта і пшаніцы (32% ад агульнай колькасці), Гомельскі раён накіраваў дзяржаве 330 т жыта і пшаніцы (10%) і 13% яравых культур. Лоеўскі раён паставіў усяго 330 т пшаніцы і жыта, што склала толькі 10% ад агульнага аб’ёму па ўсіх раёнах Гомельшчыны. Камарынскі раён паставіў 12% пшаніцы і жыта [9, л. 154].

Высокія нормы здачы зерня ў дзяржаўны фонд не маглі не выклікаць супраціў сярод сялян Брагіншчыны. Напрыклад, у в. Малейкі пры адабранні зерня ў заможніка быў забіты мясцовы камсамалец І.В. Татарынаў. Аналагічны інцыдэнт адбыўся ў суседняй в. Макрэц, дзе быў забіты мясцовы актывіст [3, с. 126].

Перад пачаткам калектывізацыі Брагінскі раён выглядаў даволі заможна ў параўнанні з суседнімі раёнамі. Па колькасці хатняй жывёлы раён саступаў толькі Рэчыцкаму: 27 336 супраць 48 555 галоў. Напрыклад, у суседнім Лоеўскім раёне на 1928 г. налічвалася 23 180 галоў. Вялікім плюсам для раёна былі добрыя ўрадлівыя сугліністыя глебы, асабліва ў наваколлі пасёлка Брагіна [10, л. 88].

У 1929 г. па раёну як і ў цэлым па рэспубліцы пачалася калектывізацыя. Ужо ў гэтым годзе пачалі ўтварацца калгасы. У выніку даследавання ўдалося выявіць звесткі аб утварэнні ў 1929 г. у Брагінскім раёне 11 калгасаў, а ў Камарынскім раёне 5 новых калгасаў. [3, с. 137–139]. У сваёй большасці па Брагіншчыне, як і ў цэлым па краіне, у арцелі ўступалі бяднейшыя сяляне. Напрыклад, пры арганізацыі калгаса ў в. Шкураты ў яго ўвайшлі толькі беднякі, арганізатарамі арцелі сталі бядняк Раманавец Адам і камсамалец Лазавік [3, с. 136].

Нізкія тэмпы калектывізацыі пачатку 1929 г. не задавальнялі кіраўніцтва краіны. 7 лістапада 1929 г. у газеце «Праўда» быў апублікаваны артыкул І. Сталіна «Год вялікага пералому», у якім Сталін заяўляў аб неабходнасці карэннага пералому ў пераходзе ад адсталай індывідуальнай сялянскай гаспадаркі да буйнога калектывнага земляробства. Лістападаўскі пленум ЦК ВКП(б) для паскарэння правядзення калектывізацыі накіраваў з гарадоў у сельскую мясцовасць спецыяльна падрыхтаваныя брыгады камсамольцаў і рабочых з буйных прадпрыемстваў- 25-тысячнікаў. Рабочыя арганізавалі сходы, намагаліся дабіцца згоды сялян для ўступлення ў калгасы. У Брагінскі і Камарынскі раёны іх прыбыла 15 чалавек. Многія з іх сталі кіраўнікамі калгасаў. Напрыклад, галавою калгаса “Кастрычнік” у в. Сабалі стаў Ігнат Сакалоў, рабочы Пуцілаўскага завода, галавою калгаса імя Будзённага ў в. Багушы стаў рабочы Пётр Сахараў, галавою вядомага калгаса “Надзея” ў 1930–1932 гг. быў рабочы фабрыкі “Палесдрук” С.В. Дулькін [3, с. 130].

Пасля лістападаўскай пастановы кіраўніцтва абодвух раёнаў, каб выканаць план калектывізацыі, пачало прымусова заганяць сялян у калгасы. Напрыклад, на сесіі Калыбанскага сельсавета была выдадзена пастанова аб тым, што ўсе сяляне сельсавета павінны быць у калгасах. Сур’ёзныя перагібы назіраліся ў такіх гаспадарках, як “Чырвоны араты”, “Парыжская камуна”, “Ленінскі шлях”. Многія гаспадаркі пачалі сваю арганізацыю па ўставах камун, а не арцеляў.

Узмацненне калектывізацыі выклікала супрацьдзеянне сялян. Першапачаткова сяляне выказвалі свой супраціў калгаснай сістэме, знішчаючы калгасную маёмасць. У в. Кавака Брагінскага раёна быў

спалены калгасны млын. У калгасе “Чырвоны араты” Камарынскага сельсавета была спалена канюшня. Акрамя разбурэння інфраструктуры па раёну адзначаліся забойствы калгасных актывістаў, кіраўнікоў сельсаветаў. За 1930 г. былі забіты старшыня Шкуратоўскага сельсавета Адам Раманавец, Астраглядаўскага сельсавета Сямен Малочка, старшыня камітэту беднаты в. Радзін Міхайла Новікаў. Канешне, за гэты сабатаж дзяржава прыцягвала сялян да крымінальнай адказнасці. На сённяшні дзень вядомы выпадак суда над селянінам-заможнікам з в. Пучын Дуняковым Аляксеем. У судзе ён абвінавачваўся ў знішчэнні маёмасці старшыні сельсавета Цалуйкі. Па рашэнні Гомельскага народнага суда селянін быў прыгавораны да расстрэлу [3, с. 128–129].

Вышэйшае кіраўніцтва краіны разумела няправільнасць сваіх дзеянняў, таму 2 сакавіка 1930 г. у газеце «Праўда» выйшаў артыкул «Галавакружэнне ад поспехаў». Каб скрыць сваю злачыннасць і знізіць колькасць бунтарска-тэрарыстычных актаў сялян па ўсім СССР, Сталін пачаў крытыкаваць мясцовыя ўлады ў перагібах калгаснага руху. 14 сакавіка 1930 г. ЦК ВКП(б) выдаў пастанову «Аб барацьбе са скрыўленямі партыйнай лініі калгаснага руху». Пастанова раскрытыкоўвала прынцып прымусовай калектывізацыі, які выражаўся ў пазбаўленні выбарчых правоў і раскулачванні сярднякоў як галоўнай апоры сацыялізму ў сельскай мясцовасці. Выхад пастановы значна знізіў колькасць сялян у калгасах, якія пярэчылі дзяржаўнай палітыцы. Таму з другой паловы 1930 г. пачаўся новы этап уцягвання сялян у калгасы, які суправаджаўся масавымі рэпрэсіямі. Па стане на 1931 г. У Брагінскім раёне было калектывізавана 53,6% сялянскіх гаспадарак, у Камарынскім раёне 52,5%. У гэтым жа годзе па Брагінскаму раёну налічвалася 44 калгасы, і, як сцвярджаюць крыніцы, за 1931 г. было арганізавана 13 новых арцеляў [3, с. 129–130]. Для ўмацавання калгаснай базы ў Брагінскім і Камарынскім раёнах у 1930 г. былі створаны МТС, якія з дапамогай дзяржавы папаўняліся новай тэхнікай. Па Брагінскаму раёну на 1933 г. налічвалася 9 трактароў, праз год іх колькасць павялічылася да 12 адзінак [3, с. 130]. Таксама ў раён прыбыла 2 камбайны, што было больш у параўнанні з суседнім Лоеўскім раёнам, дзе на 1934 г. было 9 трактароў, і, па выніках даследавання, ніводнага камбайна [6, с. 28]. У сваю чаргу, нізкі ўзровень механізацыі назіраўся ў Камарынскім раёне, дзе на 1933 г. налічвалася ўсяго 3 трактары. Для падрыхтоўкі трактарыстаў пры МТС арганізаваліся курсы. Па выяўленых крыніцах сярод курсантаў налічвалася 4 дзяўчыны-сіраты: Яўгенія Кіручок, Таццяна і Антаніна Музычэнкі, Варвара Федасеенка, якія затым сталі трактарысткамі або кіроўцамі грузавых аўтамабіляў [3, с. 130].

Нягледзячы на актыўныя пастаўкі тэхнікі ў раён, калгасы не змаглі даказаць сваёй эфектыўнасці. Падчас калектывізацыі рост ураджайнасці адбываўся за кошт пашырэння пасяўных плошчаў. Калі ў 1926 г. у Брагінскім раёне пад зерневыя культуры засявалася плошча ў 9 359 га, то ў 1933 г. назіраўся рост да 22 406 га. Пад бульбу ў 1926 г. засявалася плошча 3 693 га, а ў 1933 г. землі, занятыя пад бульбу, складалі 5 941,9 га. З гэтай статыстыкі бачна, што калгасы ствараліся толькі як сельскагаспадарчыя фабрыкі па вытворчасці зерня. Напрыклад, калі колькасць плошчаў пад зерне ўзрасла ў 2,3 разы, то плошчы пад бульбу павялічыліся ўсяго ў 1,6 разоў [3, с. 150–152]. Недахопы калгаснага будаўніцтва справакавалі выхад з іх сялян у 1932 г. Таму ў наступным годзе колькасць сялянскіх гаспадарак у калгасах склала па Брагінскаму раёну 46,7%, па Камарынскаму – 50% [3, с. 150–152]. Сітуацыю таксама ўскладнялі масавыя наплывы ўкраінцаў. Па ўспамінах тагачасных жыхароў гэтых раёнаў, праз поўдзень БССР ішлі натоўпы збыднелых людзей, якія мянялі свае апошнія рэчы на ежу [7]. Акрамя абмену ў 1933 г. па Камарынскаму раёну былі зафіксаваны выпадкі грабязжоў з боку галадаючых ўкраінцаў, налеты на вёскі. Мясцовае насельніцтва вымушана было адказваць самасудам [8, с. 345].

У 1934 г. ВКП(б) афіцыйна аб’явіла аб завяршэнні калектывізацыі. Але па абодвух раёнах яшчэ палова сялянскіх гаспадарак былі аднаасобнымі, таму ў далейшыя гады ўцягванне сялян у калгасы працягвалася. Па дадзеных кнігі “Памяць”, на 1937 г. у калгасах абодвух раёнаў налічвалася каля 80% сялянскіх гаспадарак [3, с. 131].

Самай трагічнай падзеяй перыяду калектывізацыі было раскулачванне і прымусовае высяленне найбольш працавітай часткі сялянства за межы краіны. Пад лозунгам пабудовы прывіднага «светлага будучага» бальшавіцкая ўлада паламала лёсы і загубіла жыццё мільёнаў бязвінных людзей. План калектывізацыі з самага пачатку грунтаваўся на тэзісе аб неабходнасці для будаўніцтва «камуністычнага раю» ліквідацыі заможнага сялянства як класа. Таму раскулачванне стала галоўным метадам калектывізацыі на вёсцы. Менавіта ў гэты перыяд масавыя рэпрэсіі дасягаюць свайго апагею, прымяняецца ўвесь арсенал рэпрэсіўных мер: занясенне ў спісы варажых элементаў – кулакоў, нэпманаў, контррэвалюцыянераў, шпіёнаў і іншых, паніжэнне або дыскрымінацыя ў грамадзянскіх правах, канфіскацыя маёмасці сямей без высылкі і з высылкай за межы БССР, арышты, ссылкі і расстрэлы. Па дадзеных кнігі “Памяць” Брагінскага раёна, па Брагінскаму і Камарынскаму раёнам на працягу 1930-х гг. палітычныя рэпрэсіі зведала 1235 сем’яў. Многія з іх былі расстраляны, загінулі

ў лагерах. Рэабілітацыя, якая праводзілася ў 1950–1960-я гг., цалкам не апраўдала нявінна асуджаных людзей. Па дадзеных кнігі “Памяць” Брагінскага раёна, толькі 150 асоб былі рэабілітаваны. Падчас аналізу ўдалося высветліць, што большасць з іх былі рэпрэсаваны ў 1937–1938 гг. як кулакі. Па падліках 70 асоб былі расстраляны. Вядома, што лік сялян, якія падвергліся рэпрэсіям, далёка няпоўны. Яшчэ многія справы па рэпрэсаваных маюць грыф сакрэтнасці [3, с. 153–158].

Крыніцы і літаратура:

1. Елизарова, Г.В. Крестьянское землепользование на Гомельщине в период становления советской власти / Г.В. Елизарова // Гомельщина в событиях 1917–1945 гг. Материалы научно- практической конференции. – Гомель: Белгуд, 2007. – С. 176–181.
2. Мілаванаў, У.В. Першыя крокі калгаснага руху ў Беларусі / У.В. Мілаванаў. – Мінск: Беларусь, 1958. – 145 с.
3. Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Брагінскага раёна / Рэдкал.: І.Ф. Ганжураў [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2003. – 750 с.
4. Анісавец, М.І. Яўрэі ў Лоеве / М.І. Анісавец // Лоеўскі край. Раённая газета. – 2017. – 7 кастрычніка. – С. 14.
5. Процько, Т.С. Из истории репрессий против белорусского крестьянства 1929–1934 года / Т.С. Протьюко, А.П. Урублевский. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 124 с.
6. Колас, А.В. Механізацыя Лоеўскага раёна ў 1920–1930 гады / А.В. Колас // Сборник статей студентов, магистрантов. Минск июль 2017 г. / Белорусский государственный университет; ред. кол.: Л.М. Гайдукевич [и др.]. – Минск, 2017. – С. 27–29.
7. Інфармант, Мадажара Галіна Анатольеўна 1923 года нараджэня, в. Страдубка, апытванне 14.09.2016 года.
8. Голод в СССР 1929–1934. В 3 т. / Редакционная коллегия: В.В. Кондрашин [и другие]. – Москва, 2012. – Т. 3. – 1216 с.
9. Дзяржаўны архіў грамадскіх аб’яднанняў Гомельскай вобласці (ДАГАГВ). – Ф. 3. – Воп. 1. – Спр. 405. – Л. 154.
10. Дзяржаўны архіў грамадскіх аб’яднанняў Гомельскай вобласці (ДАГАГВ). – Ф. 3. – Воп. 1. – Спр. 442. – Л. 88.

**Создание национальных колхозов среди польского
населения Брагинщины
(конец 1920-х – начало 1930-х гг.)**

Сложным и драматичным был процесс коллективизации польских деревень. Более высокий уровень их экономического развития в сравнении с белорусскими селами являлся одной из причин более низкого уровня развития общественных форм хозяйствования, предлагаемых советской властью. Сельскохозяйственная производственная кооперация среди польского населения была представлена главным образом ее простейшими формами: молочными артелями, машинными товариществами, кустарно-промышленными артелями, товариществами с племенными производителями и др. [1, с. 116]. До конца 1929 г. доминировали экономические методы стимулирования коллективизации и ограничения кулачества. Так, постановление ЦИК и СНК БССР от 14 января 1928 г. «О добровольном самообложении» предусматривало возможность его повышения для зажиточных и снижения для маломощных хозяйств. Беднейшие крестьяне привлекались к самообложению только в форме личного труда. По новому закону о самообложении с 12 сентября 1929 г. «кулаки» и зажиточные могли облагаться налогом на удовлетворение местных нужд (строительство школ, дорог и т. д.) уже в размере до 50% от суммы сельхозналога вместо прежних 35%. По «Положению о едином сельскохозяйственном налоге», утвержденному ЦИК и СНК СССР в феврале 1929 г., беднота от налогов освобождалась, кулаки обкладывались до полного разорения. Согласно циркуляру Президиума ЦИК БССР от 30 августа 1929 г. «О содействии делу коллективизации сельского хозяйства БССР» предусматривался ряд льгот для коллективных хозяйств – отпуск леса на постройки, льготы при продаже или получении в аренду государственного имущества и др.

Массовая коллективизация земледельческого населения национальных меньшинств в БССР была усилена после октябрьского пленума ЦК КП(б)Б 1930 г. и постановления ЦИК БССР от 5 декабря 1930 г. «По докладу о коллективизации бедняцко-средняцких хозяйств национальных меньшинств БССР» [1, с. 112].

По состоянию на 1929 г. машинные товарищества на Брагинщине существовали в польских деревнях: Байдаки, Теклинов, Маритон. В этих

же деревнях было молочное, скотоводческое товарищество [1, с. 214–215]. Коллективные хозяйства как высшая форма сельхозкооперации в польских деревнях на Брагинщине до конца 1929 г. отсутствовали.

Добровольно вступали в колхозы и создавали новые коллективные хозяйства в польской деревне в основном бедняки. К тому же после усиленного нажима со стороны советских и партийных органов в конце 1929 г. польбюро Гомельского окружкома докладывало в высшие инстанции, что «польские бедняцкие деревни в большинстве своем коллективизированы за исключением Рудни-Нисимковичской Чечерского района и Байдаков Брагинского района» [1, с. 117].

Сплоченность польского населения по этническому признаку и культурно-религиозное единство, подкрепляемые большей экономической стабильностью, квалифицировалась властями как «национальное единство», препятствующее социалистическим преобразованиям в деревне. К тому же для советско-партийного официоза весьма тревожным было действительное развитие концепции «национального единства» в соседней «фашистской» Польше. Ставилась задача разрушить «единство» польского населения в БССР, спровоцировать противостояние различных его социальных групп для облегчения процесса коллективизации. Тезис о необходимости усиления «классовой дифференциации» был одним из основных, определявших экономическую политику в отношении польского сельского населения. В марте 1929 г. польбюро ЦК КП(б)Б постановило: «Усилить работу по развертыванию классовой борьбы в польдеревне, по форсированному наступлению на кулака при одновременном еще большем внимании к вопросу подъема экономического уровня и политической роли бедноты. Для подрыва экономической основы кулаков-поляков поручить Наркомзему, провести в 1929–1930 гг. обрезку польских кулацких хозяйств и землеустройство польдеревень, стремясь к созданию массивов для организации коллективных хозяйств и всемерно усиливая экономическое могущество польской бедноты».

В условиях реализации курса на массовую коллективизацию в 1929 г. рос экономический нажим на зажиточные хозяйства – увеличивалось индивидуальное налогообложение, ограничивался доступ в сельхозкооперацию и т.п. Вместе с тем усиливались и внешнеэкономические методы борьбы с «кулачеством». Необходимо отметить, что именно польское сельское население в ряду других национальных меньшинств на Гомельщине в первую очередь стало объектом применения чрезвычайных мер: конфискации имущества, привлечения к суду, выселения в другие районы страны. Данная политика

по отношению к части населения польской деревни стала применяться раньше официально объявленной «ликвидации кулака как класса» (с конца декабря 1929 г.). Сформировав определенную поддержку со стороны бедных слоев крестьянства, власти усиливали общественное мнение в направлении необходимости борьбы с зажиточной частью деревни [1, с. 118].

Так, на общем собрании бедноты д. Маритон Брагинского района 24 мая 1929 г. была заслушана весьма характерная информация секретаря польбюро Гомельского окружкома партии «по поводу ареста кулаков, как явных преступников, вредителей во всех отношениях строения хозяйства советской властью и партией». Было постановлено просить власти «в качестве ограждения нас от вредных элементов <...> всех уличенных виновных выселять из пределов населенных пунктов поляками». В нагнетании социально-политического противостояния организаторами собрания был использован аспект недружественных отношений СССР и Польши. Отмечалось, что «вредители-кулаки помогают замыслам фашизма и польской буржуазии», и их выселение должно было оградить «трудящихся от незаслуженного позора, как польскую нацию, которая всецело поддерживает Советскую власть».

Борьба с «кулачеством» шла по нарастающей линии. На заседании польбюро ЦК КП(б)Б от 6 июля 1929 г. заслушивался вопрос «о выселении из пределов БССР антисоветских кулацких элементов и связанной с этим работой среди бедноты и середняков». В 20-х числах этого же месяца руководством Гомельского округа были составлены списки на высылку из 6 районов округа (Брагинского, Хойникского, Буда-Кошелевского, Ветковского, Речицкого, Чечерского) польского населения из более чем 20 населенных пунктов – деревень, околиц, поселков, хуторов с конфискацией и без конфискации имущества, глав семей, целых семей.

Безусловно, сочетание мер экономического и политического давления на кулаков, поддержка бедноты ускоряли коллективизацию. Польбюро Гомельского окружкома КП(б) Б отмечало в конце 1929 г., что арест контрреволюционеров- поляков, наряду с другими методами работы, «дал возможность сдвига в сторону коллективизации» [1, с. 119].

На осуществление планов коллективизации – ее пропаганду и организацию власти направляли все возможные силы и кадры: партийных и советских работников, агитационные рабочие бригады. На местах проводилась работа по усилению роли сельского актива из бедноты и части середнячества, местных Советов, привлечению

к коллективизации «избачей» – заведующих избами-читальнями [1, с. 120].

Польское население понимало и ощущало на себе, что насильственная коллективизация является элементом усиления репрессивного характера самого политического механизма государства.

В июле 1929 г. в Брагинский РК КП(б)Б было направлено письмо от секретаря ЦК КП(б)Б Василевича. В нем отмечалось, что «агитация по привлечению польского населения в колхозы проводится пассивно. Разъяснительная работа с польским бедняцко-средняцким населением по вопросу связи польских кулаков с фашистской Польшей проходит на низком уровне». В этом письме также даны указания ряду районов, особенно с разнонациональным населением, для ускорения темпов коллективизации в польских деревнях [2, л. 30].

Описанная ситуация является в достаточной степени иллюстративной в освещении возможностей тогдашнего официоза в манипулировании общественно-политической ситуацией. В атмосфере муссирования руководством БССР «образа врага» в лице «фашистской Польши» (обвинения в том, что в подготовке нападения на СССР Польша стремится создать среди польского населения БССР свои опорные пункты «пятую колонну») было весьма просто навешивать ярлыки «контрреволюционеров и шпионов». Тем более, что, согласно официальным документам, органы ГПУ сумели раскрыть к концу 20-х годов среди польского населения «целый ряд шпионских, диверсионных, повстанческих и контрреволюционных организаций».

Январский пленум ЦК КП(б)Б 1930 г. постановил завершить коллективизацию до конца 1931 г. Постепенно, «согласно заявкам» окружных исполкомов, определялись районы сплошной коллективизации. С февраля 1930 г. БССР была признана республикой сплошной коллективизации. В это же время в СССР разворачивается политика «ликвидации кулачества как класса», сущность которой польское население Гомельщины ощутило на себе уже в 1929 г. Усилилась «чистка колхозов от кулацких и антисоветских элементов», категорически запрещался прием кулаков во все виды сельскохозяйственной кооперации, форсировалось выселение.

Повсеместно использовались методы принуждения, администрирования. Наспех и насильственно созданные колхозы разваливались. В статье Сталина «Головокружение от успехов» (2 марта 1930 г.) и в Постановлении ЦК ВКП(б) от 14 марта 1930 г. «О борьбе с искривлениями партлинии в колхозном движении» принудительные способы коллективизации были осуждены. Однако данный тактический

ход принципиально не изменил ситуацию. Практика колхозного строительства, официально обозначенная как «искажение линии партии», «левые заскоки и перегибы», была весьма распространенным явлением.

Необоснованно бедняки переводились в категорию середняков; середняцкие хозяйства обкладывались индивидуальным налогом, что должно было применяться только по отношению к кулачеству [1, с. 121–122].

Показателем неустойчивости колхозов, форсирования их создания является массовый выход из них после сталинского «осуждения перегибов» в марте 1930 г. В целом по БССР только за период с 1 марта по 1 июня 1930 г. количество колхозов уменьшилось с 3 665 до 3 021. От коллективных форм ведения хозяйства отделились 48,9% крестьянских хозяйств. Процент коллективизации упал с 58 до 11,1% [1, с.123].

Брагинским РИКом и помощником прокурора по Брагинскому району Дегтяревым отдано распоряжение колхозу имени Дзержинского об отводе земли единоличникам из фонда колхоза, ввиду чего среди колхозников создалось весьма отрицательное настроение и все члены колхоза подали заявление о выходе из колхоза [2, л. 346].

Сложность коллективизации польской деревни некоторые местные руководители пытались объяснить ее социальным составом – «в польдеревнях бедноты нет, деревни – зажиточно-кулацкие». Безусловно, это не было убедительным доводом для окружных и республиканских властей в оправдание медленных темпов коллективизации, тем более что зажиточность польских крестьян несколько абсолютизировалась. Нацкомиссия ЦИК БССР отмечала в июле 1931 г., что в сельских польских нацсоветах группы бедноты работают плохо, слабо поставлена работа с женщинами по коллективизации, совсем отсутствуют инициативные группы, вербовочные бригады («красные сваты»).

По положению о сельских Советах БССР (апрель 1930 г.) их основной задачей являлась «организация социалистического переустройства деревни». Поэтому те сельсоветы, в том числе и польские нацсоветы, которые «не сумели стать штабами» этого переустройства, директивно переизбирались.

Так, из письма секретаря Брагинского райкома видно, что отчетные собрания Сельсоветов проходили весьма активно и со спорами. Интересно, что со стороны зажиточной части крестьян, которые выступали с критикой Сельсоветов, были характерны такие заявления: «нечего делить нас на бедноту, середняков и кулаков, что все мы равны –

крестьяне», а также «надо избрать в Сельсовет хозяев, которые вели бы хозяйство деревни как следует». Такие выступления имелись по Брагину, Микуличам, Малейкам и другим деревням [3, л. 1].

Польские крестьяне пытались противостоять насилию, оказывать сопротивление. Его характер и формы были различными – от пассивных до активных, имевших ярко выраженную антисоветскую политическую окраску [1, с. 123].

Нонесмотря на попытки сопротивления в 1930 г. в Брагинском районе в деревне Маритон и Петьковщина были созданы польские колхозы имени Дзержинского и «Петьковщина» [4, с. 739]. К 1933 г. была проведена коллективизация в деревнях Байдаки и Теклинов. В деревне Байдаки был создан колхоз «Красный ноябрь», а в Теклинове колхоз имени Ланцуцкого [4, с. 725].

Литература и источники:

1. Пичуков, В.П., Старовойтов, В.П. Гомельщина многонациональная (20–30-е годы XX века). – Выпуск I. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 1999. – 235 с.
2. Брагинский РК КП(б)Б 1926–1936 гг. // Государственный архив общественных объединений Гомельской области. – Ф. 3340. – Оп. 1а. – Д. 18.
3. Комаринский РК КП(б)Б 1924–1962 гг. // Государственный архив общественных объединений Гомельской области. – Ф. 3609. – Оп. 2а. – Д. 18.
4. Ганжураў, І.Ф. Памяць: Брагін. р-н: Гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі. – Мінск: Маст. літ., 2003. – 750 с.

Саўчык К.В.,
старшы выкладчык кафедры правазнаўства, м.ю.н.
Гомельскі філіял Міжнароднага ўніверсітэта
«МІТСО», Гомель, Беларусь

Брагінскія «контррэвалюцыянеры», альбо Да пытання аб мутуалізме дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у БССР у першыя пасляваенныя гады

Пасля атрымання незалежнасці ў постсавецкіх краінах адбылася кардынальная змена характару стаўлення ўладных структур да рэлігійных

інстытутаў, і, адпаведна, змена навуковых парадыгм і замацаванне новых канцэптuallyна-метадалагічных падыходаў да вывучэння гісторыі дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у савецкі час.

Дамінантай амаль усіх існуючых зараз канцэптuallyных схем развіцця гэтых адносін з'яўляецца прызнанне ў якасці безумоўнай мэты савецкай дзяржавы поўнае знішчэнне царквы. Вынікі ґрунтоўных гістарычных даследаванняў, праведзеных такімі аўтарамі, як Міхаіл Шкароўскі [1], Міхаіл Адзінцоў [2], Дзмітрый Паспялоўскі [3] і шмат іншых, якія былі апублікаваны ў 1990-я гады, а таксама ўвесь комплекс даступных для сучаснага даследчыка гістарычных крыніц сведчаць аб тым, што агрэсіўная антырэлігійная прапаганда, рабаванне і руйнаванне храмаў, фізічнае знішчэнне і маральны ціск на святароў і вернікаў, а таксама іх крымінальны і адміністрацыйны пераслед мелі месца на працягу ўсёй савецкай гісторыі. Пры гэтым бясспрэчна, што антырэлігійная дзейнасць улад насіла хвалепадобны характар: у розныя гістарычныя перыяды тэмпы наступу на царкву паскараліся альбо запавольваліся, але ж рэпрэсіўная сутнасць рэлігійнай палітыкі савецкай дзяржавы ніколі не мянялася.

З пачатку 2000-х гг. у расійскай гістарыяграфіі замацавалася канцэпцыя развіцця дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у залежнасці ад асабістага стаўлення да рэлігіі і царквы першых сакратароў ЦК КПСС, а таксама ад разумення прадстаўнікамі вышэйшых органаў савецкай улады магчымасцей выкарыстання дзейнасці рэлігійных арганізацый для дасягнення сваіх знешне- і ўнутрыпалітычных мэтаў. Пасля публікацыі вынікаў даследавання Вольгі Васільевай [4] сярэдзіна 1940-х гг. пачала разглядацца як перыяд мутуальных (узаемакарысных) адносін дзяржавы і царквы, у які дзяржава атрымала неабходную ёй падтрымку ў правядзенні знешняй палітыкі, а царква – магчымасць існаваць.

Але ж многія аўтары звяртаюць увагу на тое, што гэтыя адносіны не мелі мэтай адраджэнне рэлігійных інстытутаў і, адпаведна, не маглі быць карыснымі для царквы, паколькі былі толькі шырмай, створанай для ўвядзення ў падман міжнароднай супольнасці. Барыс Філіпаў, які прааналізаваў лісты патрыярха Алексія I ў Савет па справах Рускай праваслаўнай царквы пры СНК СССР за 1945–1970-я гг., прыйшоў да высновы, што ў 1940-я гг. І.В. Сталін пачаў ствараць новую мадэль праваслаўнай царкоўнай арганізацыі на службе атэістычнай дзяржавы: царква была ўключана ў савецкую палітычную сістэму і, як і ўсе інстытуты гэтай сістэмы, змагла дзейнічаць пад жорсткім кантролем вышэйшых органаў улады, прадстаўнікі царкоўнага кіраўніцтва ўвайшлі

ў склад савецкай наменклатуры з рэзідэнцыямі, пайкамі, аўтамашынамі і г.д., а ва ўзаемаадносінах з дзяржавай царкву пачалі прадстаўляць органы дзяржаўнай бяспекі [5, с. 216–217].

Пра штучнасць створанай у гэты час ліберальнай мадэлі дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін таксама гавораць і тыя факты, што ініцыятыва склікання Памеснага Сабору ў 1943 г. і аднаўлення патрыярхату належыць І.В. Сталіну, а аўтарам Палажэння аб кіраванні Рускай праваслаўнай царквой (далей – РПЦ) быў нейкі Зайцаў, супрацоўнік Савета па справах РПЦ пры СНК СССР [3, с. 298, 304]. Больш за тое, усе ўпаўнаважаныя Савету па справах РПЦ пры абласных выканаўчых камітэтах павінны былі на месцах сачыць за тым, як гэтае Палажэнне выконваецца царкоўнымі дзеячамі, і, пры выяўленні парушэнняў, тэрмінова дакладваць аб гэтым у Маскву і рэспубліканскія саветы па справах РПЦ. У прыватнасці, упаўнаважаны Савета па справах РПЦ пры СНК СССР па Палескай вобласці, у склад якой у той час уваходзіла Брагіншчына, ва ўсіх справах за 1946 г. стандартна паведамляў, што «сігналаў аб растраце грашовых сум і культавай маёмасці, а таксама грубага парушэння Палажэння аб кіраванні Рускай праваслаўнай царквой і дамоў аб перадачы будынкаў у карыстанне абшчын не паступала» [6, арк. 2, 11, 28, 36]. Але ў справах за першы квартал 1946 г. ён дадаткова адзначыў, што выпадкі парушэнняў Палажэння аб кіраванні РПЦ усё ж такі ёсць, і сярод іх назваў адсутнасць у некаторых абшчын рахункаў у Дзяржбанку і ашчадных касах, а таксама фармальны характар дзейнасці рэвізійных камісій рэлігійных арганізацый (відаць, палічыў гэтыя парушэнні «нягрубымі») [6, арк. 3]. У справах за другі квартал 1946 г. – перавышэнне святарамі сваіх правоў і парушэнне інструкцыі Савета ад 5 жніўня 1945 г. [6, арк. 11]. Варта адзначыць, што ні святары, ні вернікі палажэнняў гэтай інструкцыі ведаць не маглі, паколькі яна мела грыф «Сакрэтна» і, адпаведна, не маглі ведаць межы сваіх правоў.

Акрамя таго, са зместу справах упаўнаважаных вынікае, што нават у 1945–1946 гг., якія лічацца спрыяльнымі для разгортвання дзейнасці рэлігійных арганізацый, прадстаўнікі мясцовых органаў улады (і самі ўпаўнаважаныя ў тым ліку) імкнуліся не дапускаць пашырэння колькасці зарэгістраваных абшчын, стваралі ўмовы, каб адмовіць вернікам у рэгістрацыі, а таксама каб зняць з рэгістрацыі ўжо зарэгістраваныя абшчыны. Напрыклад, у ліпені 1945 г. мясцовымі райвыканкамамі былі адабраныя ў вернікаў будынкі ў такіх населеных

пунктах Палескай вобласці, як Хойнікі, Нароўля, Ляскавічы і Гажын; на працягу года пытанне аб вяртанні гэтых будынкаў вернікам ці прадстаўленні замест іх іншых улады ніяк не маглі вырашыць; а спробы кіраўніка Палескай епархіі протаіерэя Аляксандра Раманушка накіраваць у гэтыя абшчыны святароў упаўнаважаным стрымліваліся на той падставе, што названыя абшчыны фактычна не дзейнічаюць больш за год [6, арк. 1–2]. Такая ж схема працавала і ў 1950-я гг. Такім чынам стваралася сітуацыя, калі ўладамі ўсё рабілася нібыта ў адпаведнасці з заканадаўствам, але па сутнасці рэалізоўвалася схема латэнтнага супрацьстаяння царкве.

У гэтай сувязі ўяўляецца слушнай і думка Дзмітрыя Паспялоўскага аб тым, што пасля прыняцця Палажэння аб кіраванні РПЦ лагічна было чакаць змены савецкага рэлігійнага заканадаўства, але гэтага не адбылося, што сведчыць аб першапачатковай часовасці названага дакумента і закладзенай магчымасці яго хуткай адмены [3, с. 304].

Што датычыцца перыядызацыі гісторыі дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у савецкі час, то Вольга Васільева верхнюю храналагічную мяжу перыяду, калі савецкая ўлада «канчаткова адмовілася ад планаў знішчэння рэлігіі і Царквы», вызначае як год смерці І.В. Сталіна – 1953 [7], але некаторыя гісторыкі, у тым ліку Сяргей Шкуратаў, зніжаюць гэтую мяжу да 1948 г. і сцвярджаюць, што толькі пасля няўдалага новага наступлення дзяржавы на царкву, якое цягнулася да адстаўкі М.С. Хрушчова ў 1964 г. і паказала безвыніковасць антырэлігійнай прапаганды, «пераслед царквы ўвогуле спыніўся» [8]. Абедзве названыя даты «спынення пераследу царквы» з’яўляюцца спрэчнымі, паколькі антырэлігійная прапаганда ў СССР і ў гэтыя гады, і ў сярэдзіне 1980-х гг. працягвала праводзіцца. Як адзначае палітолаг Саліх Полат, пасля адстаўкі М.С. Хрушчова антырэлігійная палітыка савецкіх улад кардынальна не памянялася, а змянілася толькі тактыка барацьбы з царквой – новае кіраўніцтва на чале з Л.І. Брэжневым наўпрост перайшло ад «бурнай антырэлігійнай кампаніі» да скрытага выцяснення рэлігійных арганізацый з унутранага жыцця дзяржавы [9, с. 23–24]. Такім чынам, сутнасцю дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у другой палове 1960-х – сярэдзіне 1980-х гг. зноў выступае латэнтнае супрацьстаянне, а не мутуалізм.

Абагульняючы вышэйсказанае, трэба адзначыць, што наяўнасць розных ацэнак адных і тых жа фактаў рознымі аўтарамі не з’яўляецца галоўнай даследчыцкай праблемай постсавецкай гістарыяграфіі, але яна бачыцца ў тым, што ўсе іх працы звычайна адлюстроўваюць асабістае суб’ектыўнае стаўленне аўтараў да тых ці іншых падзей. З аднаго боку,

імкненне даследчыкаў пазбавіцца ад пазітывісцка- факталагічнага падыходу і аднабаковага адлюстравання гістарычных фактаў з'яўляецца адназначна станоўчым і натуральным, з другога – адмоўным, калі яно выклікана толькі жаданнем падмацаваць пэўныя палітыка-ідэалагічныя палажэнні гістарычнымі фактамі. У дадзеным разрэзе праблема існуе ў максімальна аб'ектыўнай навуковай інтэрпрэтацыі фактаў і пазбаўленне яе ад аднабаковасці бачыцца магчымым праз актыўнае выкарыстанне гісторыкамі найноўшага метадалагічнага інструментарыю.

Расійскі гісторык Дзмітрый Паўлаў па выніках праведзенага ім агляду асноўных накірункаў вывучэння дзяржаўна-царкоўнай праблематыкі ў замежнай гістарыяграфіі пагаджаецца з думкай амерыканскага даследчыка расійскай гісторыі Дэвіда Рансэла аб тым, што асноўнай тэндэнцыяй накаплення ведаў у сучаснай навуцы як раз і з'яўляецца расхістанне сталых уяўленняў і дэманстрацыя змяняльнасці агульнапрызнаных даследчыцкіх катэгорый. Дзмітрый Паўлаў таксама прызнае, што мэтанакіраваны пошук новых інтэрпрэтацый, метадаў і падыходаў да асэнсавання канкрэтна-гістарычных дадзеных быў і застаецца моцным бокам замежнай гістарыяграфіі [10, с. 167]. Паспрабуем і мы паглядзець на характар дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у БССР у першыя пасляваенныя гады з дапамогай інтэгральнага падыходу, які дазваляе пазбавіцца ад аднабаковасці адлюстравання гістарычных фактаў.

Інтэгральны падыход як спосаб даследавання амерыканскі даследчык Кен Уілбер пачаў распрацоўваць яшчэ ў канцы 1970-х гг. і працягвае яго ўдасканальваць да нашых дзён. Гэты спосаб дазваляе разглядаць рэальнасць як адзінае цэлае, ва ўсёй яе шматаспектнасці і непарыўнай узаемасувязі асобных элементаў. Ён накіраваны на аб'яднанне метадаў розных навук, галоўным чынам псіхалогіі, сацыялогіі, філасофіі, рэлігіязнаўства, паліталогіі і іншых, без выкарыстання якіх, на думку распрацоўшчыка, немагчыма пабудова «усёўзроўневай» мадэлі рэальнасці [11]. Акрамя метадалагічнага наватарства ўілбераўская тэорыя ўяўляе цікавасць для даследчыкаў гісторыі канфесійнага жыцця таксама і раскрыццём новай ролі рэлігіі ў сучасным і постсучасным свеце – на падставе выкарыстання інтэгральнага метаду аўтар даказвае, што пасля таго, як у эпоху Асветніцтва рэлігія была выкінута з ліку сфер чалавечых каштоўнасцей, адбыўся крызіс духоўнасці і дысацыяцыя трох іншых сфер (мастацтва, маралі і навукі), адпаведна, выратаваць чалавецтва ад культурнай катастрофы змога толькі вяртанне рэлігіі яе

пачэснага месца. Да негатыўных праяў «інфанталізацыі» рэлігіі Кен Уілбер адносіць і рэлігійны тэрарызм, што актуалізуе выкарыстанне яго тэорыі таксама ў паліталагічных і крыміналагічных даследаваннях [11].

Аб комплексным вывучэнні сацыяльных, палітычных, эканамічных і духоўных працэсаў як перспектыўным накірунку даследаванняў гісторыі дзяржаўна-царкоўных узаемаадносін зараз пішуць многія навукоўцы постсавецкіх краін. Напрыклад, украінскі гісторык Ала Кырыдон, вызначае правядзенне такіх даследаванняў у якасці безадкладнай патрэбы для развіцця гістарычнай навукі [12, с. 49–50]. Названы аўтар не аспрэчвае гвалтоўна-рэпрэсіўны характар рэлігійнай палітыкі савецкай улады, але заклікае гісторыкаў актыўна выкарыстоўваць інструментарый іншых сацыяльна-гуманітарных навук дзеля атрымання адказаў не толькі на пытанні «што?» і «як?», але і «чаму?» стала магчымай рэалізацыя такой мадэлі ўзаемаадносін [12, с. 50, 90, 92]. На жаль, абазначанае поле даследаванняў за апошнія гады так і засталася нераспрацаваным.

Мэтай дадзенага даследавання з'яўляецца выяўленне наяўнасці альбо адсутнасці мутуальнага характару ўзаемаадносін паміж мясцовымі ўладамі і ўдзельнікамі рэлігійных арганізацый на Брагіншчыне ў першыя пасляваенныя гады праз інтэгральную мадэль у юрыдычнай праекцыі, г. зн. праз кваліфікацыю злачынстваў, звязаных з рэлігійнай дзейнасцю, якія адносіліся ў адпаведнасці з Крымінальным кодэксам (далей – КК) БССР 1928 г. [13] (дзейнічаў да прыняцця новага КК БССР у 1960 г. [14]) да ліку контррэвалюцыйных. Такім чынам можна будзе вызначыць, наколькі рэальна ўлады адносілі адпаведныя дзеянні святароў і вернікаў да злачынстваў, якія ўяўляюць сабой павышаную грамадскую небяспеку, альбо глядзелі на іх «скрозь пальцы», разумеючы, што царква – нежаданы, але неабходны элемент структуры савецкага грамадства.

Інтэгральная мадэль складаецца з 4 квадрантаў (сектароў), кожны з якіх адлюстроўвае свой аспект рэчаіснасці, які даступны чалавеку. Верхні левы квадрант (сектар «Я») разглядае ўнутраны стан чалавека, яго думкі, пачуцці, эмоцыі і г.д. Ніжні левы квадрант (сектар «Мы») разглядае калектыўнае ўспрыняцце, культурнае вымярэнне групавых узаемаадносін. Верхні правы квадрант (сектар «Гэта») адлюстроўвае тое, што можна сказаць пра чалавека з дапамогай вывучэння знешніх праяў яго паводзін, працэсаў, якія ідуць унутры яго цела, і г.д. Ніжні правы квадрант (сектар «Гэтыя») прысвечаны сацыяльнаму вымярэнню знешніх форм паводзін асобных груп людзей.

Дадзеная мадэль лёгка накладаецца на такую юрыдычную канструкцыю, як склад злачынства, які ствараюць 4 групы прыкмет:

суб'ект злачынства (узрост, з якога настае крымінальная адказнасць, наяўнасць свядомасці, службовы стан і інш.), суб'ектыўны бок злачынства (форма віны, матыў, мэта), аб'ект злачынства (на якія грамадскія адносіны накіравана пасяганне) і аб'ектыўны бок злачынства (само супрацьпраўнае дзеянне (бяздзеянне) і яго вынікі).

Такім чынам, верхні левы квадрант інтэгральнай мадэлі ўмоўна можна суаднесці з суб'ектыўным бокам злачынства, ніжні левы квадрант – з аб'ектыўным бокам, верхні правы – з суб'ектам, ніжні правы – з аб'ектам злачынства.

Разгледзім склад злачынства, прадугледжанага часткай 2 артыкула 72 КК БССР 1928 г. [13]. Суб'ект злачынства – агульны, любая дзеяздольная асоба, старэйшая за 16 год; суб'ектыўны бок злачынства – намер нанесці шкоду альбо неасцярожнасць (асоба павінна была прадбачыць негатыўныя вынікі сваіх дзеянняў, але не зрабіла гэтага ці спадзявалася, што нічога дрэннага не адбудзецца); аб'ект злачынства – контррэвалюцыйныя дзеянні, скіраваныя супраць савецкай улады; аб'ектыўны бок злачынства – прапаганда альбо агітацыя з выкарыстаннем рэлігійных прымхаў і забабонаў мас, якая ўтрымлівае заклік да звяржэння, падрыву ці аслаблення савецкай улады альбо да здзяйснення асобных контррэвалюцыйных злачынстваў, а таксама распаўсюджванне, выраб ці захоўванне літаратуры адпаведнага зместу.

Названы артыкул абраны намі для разгляду таму, што ўсе гомельскія рэлігійныя дзеячы, якія былі прыцягнуты да крымінальнай адказнасці ў перыяд з 1931 па 1951 гг. і са справамі якіх быў азнаёмлены аўтар, былі асуджаны на падставе менавіта гэтага артыкула ці некалькіх артыкулаў у сукупнасці з гэтым [15]. Шматлікія даследчыкі рэпрэсіўнай палітыкі савецкіх улад звычайна не акцэнтуюць увагу на нормах права, якія зрабілі працэс знішчэння палітычных і ідэалагічных праціўнікаў, у тым ліку і рэлігійных дзеячаў, поўнасцю легальным, але аналіз зместу абвінавачванняў дазваляе сцвярджаць, што ўсе ахвяры рэпрэсій у перыяд з 1928 па 1960 гг. былі асуджаны за менавіта за антысавецкую прапаганду ці агітацыю ў адпаведнасці з артыкулам 72 КК БССР 1928 г. Напрыклад, у кнізе беларускага даследчыка Феадора Крываноса «У Бога памёрлых няма» прыведзена вялікая колькасць фактаў масавых ганенняў на духавенства і вернікаў Мінскай епархіі ў 1929–1939 гг., звесткі аб якіх узяты са следчых спраў Цэнтральнага архіва Камітэта дзяржаўнай бяспекі Рэспублікі Беларусь [16, гл. 4, с. 82–222]. Шмат такіх жа фактаў мелі месца ў адзначаны перыяд на ўсёй тэрыторыі ССРСР, і афіцыйнай падставай для асуджэння абвінавачаных была ўсё тая ж антысавецкая, а зусім не рэлігійная дзейнасць. Адзінымі доказамі для вынясення

прысудаў па такіх справах былі, як правіла, паказанні трэціх асоб, а таксама прызнанні саміх арыштаваных, зробленыя імі пад прымусам [15]. На гэта звярталі ўвагу і савецкія судовыя органы ў 1970–1980-я гг. пры вынясенні рашэнняў аб рэабілітацыі ахвяр палітычных рэпрэсій, якія мелі месца ў СССР у 30–40-я і пачатку 50-х гг.

Пры гэтым застаецца пытанне: большасць рэабілітаваных святароў і вернікаў насамрэч не жадалі падзення савецкай улады, а былі асуджаны фактычна толькі за сваю прыналежнасць да рэлігійных арганізацый альбо жадалі і заклікалі іншых вернікаў да яе звяржэння, а органы бяспекі найпрост не абцяжарвалі сябе зборам доказаў, бо апрывёры лічылі, што ва ўмовах барацьбы з рэлігіяй яны інакш сябе паводзіць і ня могуць?

Зразумела, што адзінага адказу на гэтае пытанне няма і быць ня можа – былі і рэлігійныя дзеячы, якія шчыра падтрымлівалі ідэю будаўніцтва камуністычнага грамадства, і супрацоўнікі органаў бяспекі, якія апантана змагаліся з носьбітамі рэакцыйнай антысавецкай ідэалогіі. Але нават агульную тэндэнцыю вызначыць складана, паколькі ўдзельнікаў тых падзей ужо няма, а даступныя крыніцы ўтрымліваюць вельмі ўрывачную і тэндэнцыйную інфармацыю. Таму для рознабаковага даследавання разглядаемых падзей выкарыстаем у якасці кіруючай сістэмы каардынат інтэгральную мадэль Кена Уілбера. Спачатку разгледзім пабудову дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у 1928–1940 гг. У чатырох вымярэннях (квадрантах): верхні левы квадрант у нас зоймуць рэлігійныя пачуцці і эмоцыі вернікаў, выкліканыя антырэлігійнымі мерапрыемствамі ўлад; у верхнім правым квадранце размесцяцца органы савецкай улады, якія валодаюць сродкамі прымусу, бачаць у царкве палітычнага праціўніка і ўсё робяць дзеля таго, каб яе знішчыць; ніжні левы квадрант будзе ўключаць адносіны паміж асобнымі членамі рэлігійных арганізацый і прадстаўнікамі органаў улады, паміж дзецьмі- атэістамі і бацькамі-вернікамі, суседзямі, сябрамі, родзічамі, супрацоўнікамі, кіраўніцтвам і г.д., якія фарміруюць грамадскае станоўчае альбо адмоўнае стаўленне да рэлігіі; ніжні правы будзе ўтрымліваць матэрыяльныя, эканамічныя, сацыяльныя фактары, такія як працаўладкаванне, сацыяльнае забеспячэнне, доступ да кіруючых пасадаў у дзяржаве і інш.

Кожная рэальная падзея складаецца з усіх чатырох квадрантаў, але кожны квадрант яшчэ і накладаецца на адзін з узроўняў каштоўнасцей, якія залежаць ад узроўню развіцця цела, розуму і духа (фізічны, эмацыйны, ментальны і духоўны ўзроўні). Такім чынам, цэласная эфектыўная мадэль дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін з’яўляецца шматквадрантнай і шматузроўневай, але калі ў адным квадранце

знаходзіцца цэнтр праблемы (у нашым выпадку гэта верхні правы квадрант), а іншыя квадранты не могуць яе нейтралізаваць, то ўся мадэль паступова разбураецца і вынікам гэтага разбурэння рана ці позна павінна стаць узнікненне новай рэальнасці – атэістычнай дзяржавы, у якой няма рэлігійных інстытутаў і, адпаведна, няма такой з’явы, як дзяржаўна-канфесійныя ўзаемаадносіны. Што заставалася вернікам у 1928–1940 гг.? Маліцца, хаваючыся ад усіх, і вонкава інтэгравацца ў атэістычнае грамадства альбо змагацца з ладам жыцця, у якім іх рэлігійным пачуццям няма месца (антысавецкая дзейнасць). У першым выпадку ў верхнім левым квадранце (сектар «Я») быў унутраны стан савецкага верніка (святара), які Феадор Крыванос назваў «супраціўленнем свядомасці» і які паўплываў на тое, што падчас перапісу 1937 г. 44% жыхароў СССР заявілі, што яны хрысціяне [17, с. 3]; у другім выпадку – суб’ектыўны бок злачынства (віна, матыў, мэта), які ўтвараюць думкі і пачуцці абаронцы царквы ад знішчэння, яго намер нанесці шкоду савецкаму ладу ў адказ на антырэлігійную палітыку ўлад.

Другая сусветная вайна затармазіла працэс стварэння безрэлігійнай дзяржавы (цэнтр праблемы перамясціўся ў ніжні правы квадрант), а пераўтварэнне СССР у паўнапраўнага суб’екта міжнародных узаемаадносін у пасляваенны час змяніла і ўзровень каштоўнасцей, перасячэнне з якім верхняга правага квадранта стварыла новую прастору для развіцця – прывяло да некаторай лібералізацыі ўнутранай палітыкі, што праявілася ў тым ліку і ў адмове ад гвалтоўных метадаў барацьбы з царквой у 1943–1953 гг. (верхні правы квадрант).

Але ж заканадаўства не змянілася, партыйныя праграмныя дакументы таксама, захаваліся і антырэлігійная рыторыка ў сродках масавай інфармацыі, і атэістычная выхаваўчая складовая ў навучальных установах. Не так актыўна, як раней, але святароў і рэлігійных актывістаў усё ж зноў пачалі прыцягваць да крымінальнай адказнасці за антысавецкую прапаганду [6, арк. 1; 15; 18, арк. 3, 67; і інш.]. Метады здабыцця доказаў органамі дзяржаўнай бяспекі таксама засталіся ранейшымі [15]. Ці сталася гэта вынікам таго, што ўнутраная лібералізацыя была толькі шырмай для вырашэння савецкімі ўладамі знешнепалітычных задач, а аднаўленне патрыярхату – стварэннем дадатковай структуры па наглядзе за дзейнасцю вернікаў унутры краіны? Ці змаглі рэлігійныя дзеячы прыняць савецкі лад жыцця? Альбо і тыя, і другія засталіся на ранейшых пазіцыях, але рабілі выгляд, што імкнуцца дасягнуць узаемапаразумення, паколькі ў гэты час стала зразумелай немагчымасць іх асобнага існавання?

Адказ на гэтыя пытанні вынікае праз адказ на адно: ці быў склад злачынства, прадугледжанага часткай 2 артыкула 72 КК БССР 1928 года., у дзеяннях вернікаў на Брагіншчыне ў першыя пасляваенныя гады?

Суб'ектам злачынства пры пэўным збегу абставін мог аказацца любы святар альбо камунікабельны вернік, які мог уплываць на пачуцці іншых вернікаў. Пры гэтым па звестках упаўнаважанага Савета па справах РПЦ пры СНК СССР па Палескай вобласці па стану на 1 студзеня 1946 г. на Брагіншчыне было толькі 2 святара (адзін зарэгістраваны і адзін зняты з рэгістрацыі) на 5 малітоўных дамоў: па адным ў Брагіне і вёсках Аляксееўка, Астрагляды, Мікулічы і Сялец (усяго па Палескай вобласці 8 святароў і 26 дзеючых цэркваў і малітоўных дамоў) [6, арк. 5, 7, 40]. Актыўных прыхаджан у 1946 г. упаўнаважаным выяўлена не было, але без іх малітоўныя дамы існаваць не змаглі б, таму можна сцвярджаць, што калі яны не праяўлялі сябе адкрыта, то адчувалі пагрозу ад прадстаўнікоў савецкай улады. Яшчэ ў большай ступені гэта праяўлялася і з боку вернікаў іншых канфесій – напрыклад, па стану на 20 чэрвеня 1945 г. абшчын евангельскіх хрысціян- баптыстаў па дадзеных упаўнаважанага па справах рэлігійных культураў пры СНК СССР па Палескай вобласці было «аж занадта», але афіцыйна зарэгістраваных і на 16 кастрычніка 1945 г. – ніводнай [19, арк. 4, 7, 13]. Толькі ў снежні 1945 г. яму ўдалося зарэгістраваць шэсць такіх абшчын, у тым ліку адну на Брагіншчыне [19, арк. 19], больш дакладна – у пасёлку Брацкае Хракавіцкага сельсавету [20, арк. 5]. Пры гэтым усе яны, на думку ўпаўнаважанага, вялікага ўплыву на мясцовае насельніцтва не мелі [19, арк. 20; 21, арк. 9].

Ці жадалі яны звяржэння савецкай улады (суб'ектыўны бок злачынства)? Аб гэтым у дакументах упаўнаважаных персанальных звестак няма, а дадзеных вусных крыніц бракуе. Аб патрыятычнай рабоце абшчын вядома тое, што яны яе праводзілі ў форме рэгулярных збораў грашовых сродкаў (у фонд абароны, фонд дапамогі інвалідам, фонд Чырвонага крыжа, для дапамогі дзецям-сіротам і сем'ям загінулых, дзяржаўны ваенны заём, дапамогі натурай дзіцячым дамам) [6, арк. 3; 19, арк. 21; і інш.]. Улічваючы паўпрымусовы характар гэтых збораў, вернікі, хутчэй за ўсё, такім чынам спадзяваліся адкупіцца ад улад, а не імкнуліся праявіць сваю любоў да савецкай краіны. Тым больш, што абшчыны на Брагіншчыне былі бедныя. Так, у 1945 г. з васьмі найбольш моцных палескіх прыходаў РПЦ толькі адзін быў з Брагіншчыны – абшчына в. Мікулічы, прычым з гэтых васьмі яна была самай беднай. Для прыкладу: Мазырская абшчына на працягу 1945 г. перадала на патрыятычныя мэты 24 831 руб., а Мікуліцкая – 4 748 [6, арк. 3]. Што датычыцца абшчын

іншых рэлігійных канфесій, то, напрыклад, Мазырская абшчына веруючых габрэяў за адзін дзень падчас правядзення рэлігійнага свята 12 жніўня 1945 г. сабрала 4 000 руб. У фонд Чырвонага крыжа [19, арк. 9]. Больш за тое, падчас правядзення гэтага рэлігійнага свята прамаўляліся тосты за савецкую ўладу і таварыша Сталіна, а таксама па «непаразуменню» ва ўсім гэтым удзельнічалі 10–12 камуністаў, у тым ліку 4–5 адказных работнікаў вобласці [19, арк. 9]. Акрамя збору грашовых сродкаў па загаду ўлад святары павінны былі заклікаць прыхаджан удзельнічаць у выбарах, выконваць дзяржаўныя і вытворчыя планы [6, арк. 3–4], але ж і гэтыя іх дзеянні не адмяняюць антаганізму адносінаў дзяржавы і царквы, а сведчаць выключна аб жаданні ўлад праз святароў маніпуляваць перакананнямі і паводзінамі вернікаў.

Ці здзяйснялі вернікі Брагіншчыны контррэвалюцыйныя дзеянні, скіраваныя супраць савецкай улады (аб'ект злачынства)? На падставе дакументаў упаўнаважаных станоўчы адказ на дадзенае пытанне можна даць толькі пры ўмове прызнання ў якасці контррэвалюцыйнай актыўнай рэлігійнай дзейнасці. Такое атаясамленне бачыцца абсалютна верагодным, асабліва ў прадстаўленні органаў дзяржбяспекі. Аб гэтым, напрыклад, сведчыць той факт, што ў перыяд з 1943 па 1951 гг. пасадку ўпаўнаважанага Савета па справах РПЦ пры СНК СССР па Палескай вобласці займалі розныя людзі (Пятроўскі, Назарчук, Пюро, Піваварчык), і ніводны з іх антысавецкіх дзеянняў з боку кіраўніка Палескай епархіі протаіерэя Аляксандра Раманушка не зафіксаваў – ва ўсіх справах звычайна ўвага выключна на яго актыўную дзейнасць па арганізацыі царкоўнага жыцця, але ў 1951 г. протаіерэй быў арыштаваны і асуджаны за антысавецкую дзейнасць, якую ён нібыта праводзіў яшчэ з часоў нямецкай акупацыі [6; 15; 18]. Зразумела, што ўпаўнаважаны і супрацоўнікі органаў дзяржбяспекі выкарыстоўвалі розныя метады атрымання інфармацыі, але самі тэрміны «прапаганда» і «агітацыя» прадугледжваюць адкрытасць распаўсюджвання антысавецкіх поглядаў, таму, калі святар сапраўды іх праводзіў, гэта павінна было мець пэўны рэзананс. Калі ж рэлігійная дзейнасць, як і ў 1930-я гг., сама па сабе лічылася контррэвалюцыйнай, то контррэвалюцыянерамі былі ўсе святары і ўсе прыхаджане. У гэтым выпадку сярод галоўных «контррэвалюцыянераў» можна назваць святароў, якія ў розныя гады з'яўляліся настаяцелямі праваслаўных рэлігійных абшчын на Брагіншчыне: настаяцелі Мікуліцкай абшчыны Савенок і Каралёк, настаяцель Сялецкай абшчыны Праневіч, настаяцель Брагінскай абшчыны Рымашэўскі, настаяцель Астраглядскай абшчыны Пятрэнка і інш. [6, арк. 3; 18, арк. 3–5, 31, 158; 22, арк. 14; 23, арк. 31,

37]. Да іх ліку можна таксама далучыць прэсвітара Брагінскай абшчыны ЕХБ Шынкарэнка, які аб'яднаў у сваю абшчыну не толькі мясцовых вернікаў, але і вернікаў з Лоеўскага і Камарынскага раёнаў [21, арк. 18], і праваслаўных святароў Пятрэнка і Алейчанка, якія выконвалі рэлігійныя абрады ў вёсках Брагінскага раёна без рэгістрацыі [22, арк. 2].

Аб'ектыўны бок злачынства – ні антысавецкай прапаганды ці агітацыі, ні распаўсюджвання забароненай літаратуры святарамі ці прыхаджанамі ўпаўнаважаныя не адзначалі [22, арк. 4, 16, 30, 42; 23, арк. 12, 39; і інш.]. Напрыклад, у кожнай справаздачы за 1946 г. упаўнаважаны Савета па справах РПЦ пры СНК СССР па Палескай вобласці па гэтаму пытанню абмяжоўваецца толькі агульнымі фразамі аб тым, што факты выступленняў з незаконнымі патрабаваннямі да савецкіх органаў, правакацый яму невядомы [6, арк. 4, 11, 28, 36]. Аналагічна і ўпаўнаважаны Савета па справах рэлігійных культураў не назіралі фактаў антыдзяржаўнай дзейнасці з боку вернікаў, а наадварот адзначалі іх поўную лаяльнасць [19, арк. 21; 20, арк. 9; 21, арк. 7; і інш.].

Такім чынам, мадэль пасляваеннага развіцця дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у БССР увогуле і на Брагіншчыне ў прыватнасці была шматузроўневай. У залежнасці аднаяўнасці ў вернікаў таго ці іншага ўзроўню каштоўнасцей (верхні левы квадрант, сектар «Я») унутры гэтай мадэлі ўтвараліся розныя зоны, якія вызначалі адпаведна і розны характар узаемаадносін паміж вернікамі і прадстаўнікамі ўлады на месцах. Адна з такіх зон была ўтворана поглядамі і пачуццямі архаічна-веруючых грамадзян, якія «супраціўляліся свядомасцю» атэістычнай рэальнасці, таму іх узаемаадносін з органамі ўлады можна вызначыць як маючы характар латэнтнай барацьбы. Другая зона ўзнікла дзякуючы ўнутранаму стану тых жа архаічна-веруючых грамадзян, якія выношвалі намер знішчыць савецкую ўладу, і іх адносін з уладамі мелі характар выразна акрэсленага антаганізму (контррэвалюцыянеры). Вышэйназваныя зоны захаваліся ў мадэлі дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін у БССР з даваенных часоў, і гэтаму спрыяла перамяшчэнне цэнтру праблемы з верхняга правага ў ніжні правы квадрант (ад палітыкі, скіраванай на безапеляцыйнае знішчэнне рэлігійных інстытутаў, да цяжкіма стаўлення да іх улад). Акрамя таго, у пасляваенны час узніклі і мінімум дзве новыя зоны. Адна з іх стварылася ў выніку таго, што многія святары і вернікі (а разам з імі і нават некаторыя партыйныя і савецкія работнікі) шчыра памыляліся, думаючы, што адбылася доўгатэрміновая станоўчая перамена ў рэлігійнай палітыцы ўлад і што выкананне ўстаноўленых уладамі правіл можа забяспечыць

релігійным арганізацыям свабоду дзеянняў у атэістычнай дзяржаве. Распаўсюджванню такіх памылковых поглядаў спрыяў той факт, што пастановы Саветаў па справах РПЦ і па справах релігійных культураў былі засакрэчаны і ніхто, акрамя ўпаўнаважаных саветаў, дакладна не ведаў іх зместу. Наступная – маніпуляцыйная зона, якая ўтварылася шляхам замацавання ў сектары «Я» думак і памкненняў не сапраўдных вернікаў, а прадстаўнікоў уладных структур, якія былі ўкаранены ў структуру релігійных арганізацый дзеля іх унутранага разбурэння. І толькі ў гэтай зоне ў дзяржаўна-канфесійных узаемаадносінах назіраўся поўны мутуалізм. У дзеяннях усіх астатніх пры змене палітычнай сітуацыі ўлады ў любы момант маглі вынайсці склад злачынства і распачаць новыя рэпрэсіі супраць «контррэвалюцыянераў».

Крыніцы і літаратура:

1. Шкаровский, М.В. Русская Православная Церковь в XX веке / М.В. Шкаровский. – Москва: Вече; Лепта, 2010. – 478 с.
2. Одинцов, М.И. Государство и церковь в России: XX век / М.И. Одинцов. – Москва: Луч, 1994. – 171 с.
3. Поспеловский, Д.В. Православная церковь в истории Руси, России и СССР: учебное пособие / Д.В. Поспеловский. – Москва: Библийско-Богословский институт св. апостола Андрея, 1996. – 408 с.
4. Васильева, О.Ю. Русская православная церковь в политике советского государства в 1943–1948 гг. / О.Ю. Васильева / отв. ред.: чл.-корр. РАН Я.Н. Щапов. – Москва: Ин-т российск. истории РАН, 2001. – 215 с.
5. Филиппов, Б.А.[Рецензия] / Б.А. Филиппов // Российская история. – 2011. – № 4. – С. 214–217. – Рец. на кн.: Письма патриарха Алексия I в Совет по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете Министров СССР. 1945–1970 гг./ Под ред. Н.А. Кривовой; отв. сост. Ю.Г. Орлова; сост.: О.В. Лавинская, К.Г. Ляшенко. – М.: РОССПЭН, 2009–2010.
6. Квартальныя справаздачы аб дзейнасці ўпаўнаважанага Савета па справах релігійных культураў і царквы па Палесскай вобласці і звесткі аб колькасці царкваў і малітоўных дамоў за 1946 г. // Занальны дзяржаўны архіў у г. Мазыр (далей – ЗДАМ). – Фонд 596. – Воп. 1. – Спр. 3.
7. Васильева, О.Ю. Государственно-церковные отношения советского периода: периодизация и содержание [Электронный ресурс] / О.Ю. Васильева // Православие.ру: православный информационный

интернет-портал. – Режим доступа : <http://www.pravoslavie.ru/archiv/030317162928.htm>. – Дата доступа: 15.08.2018.

8. Шкуратов, С.А. Взаимоотношения Советского государства и Русской православной церкви в 40–60-е годы XX века [Электронный ресурс]: дисс. на соискание уч. степени канд. ист. наук по спец. 07.00.02 – Отечественная история / С.А. Шкуратов. – Москва: МГОУ, 2005. – 173 с. // Dissercat: научная библиотека диссертаций и авторефератов. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/vzaimootnosheniya-sovetskogo-gosudarstva-i-russkoi-pravoslavnoi-tserkvi-v-40-60-e-gody-xx-ve#ixzz5OFRg6S5F>. – Дата доступа: 15.08.2018.
9. Полат, С. Русская православная церковь и религиозная политика советского государства в условиях второй мировой войны и послевоенный период: автореферат дисс. на соискание уч. степени канд. ист. наук по спец. 07.00.02 – Отечественная история / С. Полат. – Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2001. – 36 с.
10. Павлов, Д.Б. Русская православная церковь, государство и общество первой четверти XX века в зарубежной историографии / Д.Б. Павлов // Российская история. – 2011. – № 5. – С. 163–172.
11. Уилбер, К. Интегральная духовность. Новая роль религии в современном и постсовременном мире [Электронный ресурс]: монография / К. Уилбер // Iknigi.net: электронная библиотека. – Режим доступа: <http://iknigi.net/avtor-ken-uilber/92320-integralnaya-duhovnost-novaya-rol-religii-v-sovremennom-i-postsovremennom-mire-ken-uilber/read/page-1.html>. – Дата доступа: 14.08.2018.
12. Киридон, А.М. Держава-церква-суспільство в радянській Україні: історіографія, джерела, методологія дослідження / А.М. Киридон. – Київ : КМУ, 2007. – 96 с.
13. Уголовный кодекс Белорусской Советской Социалистической Республики: утв. ЦИК БССР на третьей сессии VIII созыва 23 сент. 1928 г. ; введен в действие 15 нояб. 1928 г. (СЗ БССР № 30, ст. 287) // Уголовное законодательство СССР и союзных республик: сб. (основные законодательные акты) / под ред. проф. Д.С. Карева. – Москва : Госюриздат, 1957. – С. 126–162.
14. Уголовный кодекс Белорусской ССР [Электронный ресурс]: принят четвертой сессией Верховного Совета БССР пятого созыва 29 дек. 1960 г. (СЗ БССР, 1960, № 1, ст. 4) // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа: pravo.by/ImgPravo/pdf/UK_BSSR_1960.pdf. – Дата доступа: 23.08.2018.

15. Архіўныя справы № 13093-с, № 17155-с, № 18892-с, № 20622- с // Архіў Камітэта дзяржаўнай бяспекі Рэспублікі Беларусь па Гомельскай вобласці.
16. Кривонос, Феодор (священник). У Бога мертвых нет. Неизвенстные страницы из истории Минской епархии (1917– 1939 гг.) /священник Феодор Кривонос. – Минск : МФЦП, 2007. – 240 с.
17. Кривонос, Феодор (священник). Сопротивление сознания: как не впитывать ложные идеи / священник Феодор Кривонос // Аргументы и факты в Белоруссии. – 2012 г. – 3 окт. – № 40 (248). – С. 3.
18. Копіі выходных дакументаў Палескага аблвыканкама, г. Мазыр (08.01.1951 – 31.12.1951) // Занальны дзяржаўны архіў у г. Мазыр. – Фонд 463. – Воп. 2. – Спр. 132.
19. Справаздачи аб дзейнасці ўпаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культураў па Палескай вобласці і звесткі аб колькасці цэркваў і малітоўных дамоў за 1945 г. // Занальны дзяржаўны архіў у г. Мазыр. – Фонд 596. – Воп. 1. – Спр. 1.
20. Справаздачи аб дзейнасці ўпаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культураў па Палескай вобласці, даклады, статыстычныя табліцы аб колькасці цэркваў і малітоўных дамоў (19.02.1946 –13.11.1946) // Занальны дзяржаўны архіў у г. Мазыр. – Фонд 596. – Воп. 1. – Спр. 2.
21. Інструктыўныя лісты Савета па справах рэлігійных культураў пры СНК СССР і інфармацыйныя справаздачи ўпаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культураў пры СНК СССР па Палескай вобласці за 1947 год // Занальны дзяржаўны архіў у г. Мазыр. – Фонд 596. – Воп. 1. – Спр. 5.
22. Квартальныя справаздачи аб дзейнасці ўпаўнаважанага Савета па справах рускай праваслаўнай царквы па Палескай вобласці і звесткі аб колькасці цэркваў і малітоўных дамоў за 1947 г. // Занальны дзяржаўны архіў у г. Мазыр. – Фонд 596. – Воп. 1. – Спр. 4.
23. Перапіска Палескага аблвыканкама, г. Мазыр (04.01.1952–31.12.1952)// Занальны дзяржаўны архіў у г. Мазыр. – Фонд 463. – Воп. 2. – Спр. 152.

Научное издание

**БРАГИНЩИНА
В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ
БЕЛОРУССКО-УКРАИНСКОГО
ПОГРАНИЧЬЯ**

Сборник научных статей

На русском, белорусском и украинском языках

Статьи публикуются
в авторской редакции

Ответственный редактор *А.Д. Лебедев*

Технические редакторы:

О.Н. Шпиганович, Л.С. Скакун

Компьютерная верстка *Л.С. Скакун*

ISBN 978-985-581-246-4

Подписано в печать 24.10.2018.

Формат 60×84/16. Бумага офсетная. Печать цифровая.

Усл. печ. л. 8,25. Уч.-изд. л. 8,08.

Тираж 500 экз. Заказ 596.

Издатель и полиграфическое исполнение:

ОДО «Издательство “Четыре четверти”».

Свидетельство о государственной регистрации

издателя, изготовителя и распространителя печатных изданий

№ 1/139 от 08.01.2014, № 3/219 от 21.12.2013.

Ул. Б. Хмельницкого, 8-215, 220013, г. Минск.

Тел./факс: (+375 17) 331 25 42. E-mail: info@4-4.by